

СВІТЛО У ВІКНИ

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книга сорок сьома

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
1986

CESAR MUÑOS ARCONADA
MAX AUB
JESUS IZCARAY
SEBASTIAN JUAN ARBO
CAMILO JOSÉ CELA
DOLORES MEDIO
MIGUEL DELIBES
ALVARO DE LAIGLESIA
FRANCISCO CANDEL
JOSÉ IGNACIO ALDECOA
ANA MARIA MATUTE
ALFONSO GROSSO
JUAN GOYTISOLO
DANIEL SUEYRO
MAURO MUÑIS
MERCE RODOREDA
CARLOS CASARES

СВІТЛО У ВІКНІ

СУЧАСНА ІСПАНСЬКА НОВЕЛА

**Переклади з іспанської,
галісійської, каталанської**

И (Исп)
С24

В сборник вошли лучшие образцы малой прозы прогрессивных испанских писателей: Камило Хосе Селы, Аны Матуте, Хесуса Искарая, Сесара Арконады и др. В целом новеллы дают широкую картину жизни испанского народа, рассказывают о его заботах, мечтах и надеждах.

Упорядкування, передмова
та біографічні довідки
Володимира Харитонова,

С $\frac{470300000-124}{M205(04)-86}$ 180.85

© Упорядкування,
український переклад,
передмова, біографічні довідки,
художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1986 р.

ПЕРЕДМОВА

«Вік живи, — наважуся перефразувати відому сентенцію, — вік читай», — тоді щоразу відкриватимеш у гарній книжці якщо не цілий новий світ, то принаймні не знану досі частку незглибимого людського духу. А художня література — найближчі двері до людської душі, широкий шлях до взаєморозуміння та духовного єднання не тільки окремих людей, а й цілих народів. У такому єднанні кожен читач пізнає самого себе, інших людей, світ.

Культури та літератури далеких піренейських народів були здавна відомі східним слов'янам, зокрема й українцям. І не просто відомі, а досить активно взаємодіяли з російською, українською та білоруською культурами, маючи для цього реальний історичний ґрунт.

Доречно згадати перекладацьку й оригінальну літературну спадщину Симеона Полоцького, Феофана Прокоповича та інших вчених Києво-Могилянської академії, які добре знали іспанську літературу, культуру, науку, послуговувалися багатьма творами з теології, риторики, граматики, художньої прози й, особливо, поезії ренесансного «золотого віку» іспанської літератури.

Протягом довгих століть зв'язки ці, хоч і не дуже інтенсивно, але безперервно розвивалися.

Цікаві моменти іспано-українських зв'язків виявляються при розгляді взаємодії української романтичної літератури з романтичними літературами Європи. Український романтизм зазнавав помітних іспанських впливів, пов'язаних з революційно-визвольними

мотивами іспанського романтизму, які були породжені всенародною боротьбою проти наполеонівського нашествия на Піренейський півострів, виступами проти власних тиранів, цілою низкою революцій, через які пройшла країна за перші тридцять років XIX ст.

Між творчістю українських романтиків О. Шпигоцького, Л. Боровиковського, А.Метлинського, В. Забіли, С. Писаревського і творчістю іспанських поетів-романтиків є певна типологічна подібність у виборі тематики, використанні фольклорного матеріалу, в застосуванні принципів народної поетики. Український романтизм розробляв — у межах жанру ліричної пісні — романсові форми, які прийшли в європейські літератури з Піренейського півострова. Можна говорити, що національно своєрідна романсова композиція широко відомих пісень С. Писаревського, М. Петренка, Б. Гребінки, в тому числі й знамениті «Очи черные», споріднена з поетичною структурою іспанського народного романсу.

В кінці XIX — на початку XX ст. іспано-українські літературні взаємини помітно зростають, великою мірою завдяки творчій діяльності І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Старицького, П. Грабовського, Б. Грінченка, В. Самійленка, останній період творчості якого припав на радянський час.

Українському читачеві стали відомими імена Переса Гальдоса, Бласко Ібаньєса, Вальє-Інклана, Мігеля де Унамуно та інших видатних іспанських письменників, — саме вони, тоді молоді митці та інтелектуали, склали групу, відому під іменем «покоління 98-го року». Група показувала злидні й безправ'я народу, який створив високу національну духовну культуру.

Великий Жовтень активізував революційний рух на Піренейському півострові. Значно посилились у зв'язку з цим прогресивні течії в іспанській культурі й літературі, поживався інтерес до соціалістичних

перетворень у житті нашої країни. Тепер взаємини іспанської й радянської, зокрема української літератури набувають якісно нового характеру.

Перша половина 30-х років була для Іспанії періодом бурхливої соціальної боротьби: в цей час відбувалися прогресивні зміни, Комуністична партія згуртовувала робітничий клас, зростали й консолідувалися демократичні сили. Це була пора, коли назрівала пролетарська революція, яка мала здійснити соціалістичну перебудову країни.

Тому цілком закономірною є поява в іспанській літературі досить численної групи художників слова, які усвідомили себе представниками нового напрямку в національному мистецтві. Вони назвали себе «поколінням 27-го року», бо вважали початком існування групи 1927 рік, коли всупереч офіційній владі було відзначено трьохсотлітній ювілей Луїса де Гонгори, видатного поета іспанського Відродження, ім'я якого вони написали на своєму творчому знамені.

Душею групи став Федеріко Гарсія Лорка, великий поет ХХ сторіччя. Характерні риси творчості «покоління 27-го року» відбиває його «Романс про іспанську жандармерію». Соціальний протест цього вірша іде з самих глибин народної поетичної свідомості. Ідейно-естетичний досвід групи увібрав найкращі досягнення демократичного мистецтва попередніх поколінь, творчо розвинувши їх, вплинув на подальший розвиток прогресивної іспанської літератури.

Чимало представників «покоління 27-го року» стали активними учасниками героїчної боротьби іспанського народу в 1936—1939 рр. і після поразки Іспанської республіки, перебуваючи в еміграції, далі боролися своєю творчістю за справжню народно-демократичну Іспанію. Одним з них є видатний сучасний поет Рафаель Альберті, який ще на початку 30-х років брав участь у революційному русі.

В цей час багато митців прийшли до комуністичних переконань і пов'язали свою долю з партією трудящих, Комуністичною партією Іспанії. Серед них були й Сесар Муньос Арконада та Хесус Іскарай. Вони в різних аспектах висвітлюють боротьбу за народну республіку, боротьбу проти фашизму, громадянську війну 1936—1939 рр. — першу збройну битву проти фашизму в Європі.

Тоді ж з'являються збірки українських перекладів іспанської революційної літератури: «Іспанія в огні», «Революційні письменники Іспанії». Вони широко представляли українському читачеві революційне слово Іспанії у кращих його зразках. Різноманітні періодичні видання тих років — «Радянська література», «Молодий більшовик», «Літературна газета», «Вісті», «Чорноморська комуна» — публікували переклади творів багатьох іспанських поетів і прозаїків. На Україні стали відомі імена Рафаеля Альберті, Гарсія Лорки, Луїса де Тапіа, Сесара Арконади, Сендера, Ардеріуса, Мануеля Домінгеса Бенавідеса, Хосе Бергаміна. Крім професіоналів-перекладачів, твори іспанських авторів перекладали М. Рильський, А. Малишко, І. Вирган, Л. Дмитерко, О. Новицький, М. Шпак. Кращі переклади неодмінно перетворювалися на явища української літератури, збагачували її, сприяючи ще тіснішій взаємодії української культури з культурами піренейських народів.

В запеклій борні проти соціального зла творилася за Піренеями прогресивна антифашистська література, яка в ті роки стала справді народною. Велику роль у її формуванні й розвитку відіграло радянське соціалістичне мистецтво.

Та березень 1939 р. приніс трагічну поразку Іспанській республіці.

Відверто тоталітарна фланкістська диктатура, підтримувана спорідненими за духом німецьким націо-

нал-соціалізмом та італійським фашизмом, передусім почала руйнувати прогресивну культуру країни, знищувати її діячів. Франкізм одразу ж скасував автономію Басконії, Галісії, Каталонії, заборонив вивчення в школах рідних мов, а також друкування цими мовами будь-яких книжок та періодичних видань. Найменший прояв національного мистецтва жорстоко придушувався.

Вікова, національно розмаїта піренейська культура, динамічна у своєму розвитку, лежала в руїнах, звідки, здавалося, підвестися вже не зможе. Та народи Іспанії знайшли в собі силу протистояти культурній, соціально-економічній і політичній руйнації. І в самій країні, і за її рубежами, куди виїхали кращі представники творчої інтелігенції, почало знову розвиватися прогресивне красне письменство.

Вже на початку 40-х рр. в іспанській словесності утверджується літературний напрям тремендизм (від ісп. *tremendo* — жахливий, страшний). Вичерпне пояснення нової назви дає один з фундаторів напрямку — видатний іспанський прозаїк К.-Х. Села: «Тремедизм існує тільки внаслідок того, що саме життя жахливе». Твори письменників-тремедистів — це перші свідчення протесту в післявоєнній іспанській літературі. Вони мають своєрідну поетику: гротеск, концентрація потворного, жахливого повинні були емоційно вразити читача, не дати йому залишатись байдужим.

Невдовзі, проте, розпочинається пошук нових художніх можливостей. На початку 50-х рр. в Іспанії поступово активізується антифранкістський рух. Заново розпочинається процес політизації іспанського суспільства. Активну участь в опозиційному русі взяла й іспанська творча інтелігенція.

Визначальним процесом в іспанській літературі другої половини ХХ ст. стало формування й розвиток літератури «внутрішнього опору» франкізмові, літе-

ратури, яка відображала широкий рух за демократизацію життя в країні.

Якщо в 30-і роки, особливо під час громадянської війни, та й взагалі з початку ХХ ст. традиційно вела перед в іспанській літературі поезія, то тепер, у часи назрівання духовного опору ф'ранкізмові, набуває значної ідейно-естетичної ваги та психологічного впливу проза — оповідання, повісті й романи. В умовах ф'ранкістського режиму прогресивна література позначилася специфічними рисами. Це, насамперед, трагічне сприйняття дійсності, майже фотографічне звернення до життєвого факту, граничний лаконізм, зовнішня безсторонність, принципове заперечення формалістичних пошуків. У своїй внутрішній взаємодії ці риси призводять часто до злиття оповідання з нарисом чи з коротким психологічним есе, навіть роман починає тяжіти до документалістики. Жорстока ф'ранкістська цензура заборонила відверту критику дійсності через широко узагальнюючі образи або крізь призму авторських поглядів на життя. Тому в прогресивній літературі широко запанувала так звана «об'єктивна проза». Її ідейно-естетичну суть висловив у кінці 50-х — на початку 60-х рр. тоді ще молодий письменник і літературознавець Хуан Гойтісоло. Його дослідження «Проблеми сучасного роману» стало своєрідним маніфестом «об'єктивної прози». Під цим терміном малася на увазі документальність стилю, автономність життя героїв, повна відсутність авторського втручання в оповідь. А внутрішній пафос поставав із обов'язкового й безпосереднього звернення до гострих суспільних проблем найрізноманітнішого характеру. «Для нас, іспанських письменників, є тільки один вид втечі — втеча у дійсність», — спеціально підкреслює у зв'язку з цим Хуан Гойтісоло.

Ядром нового літературного угруповання стали письменники-дебютанти: брати Гойтісоло, А.-М. Мату-

те, А. Лопес Салінас, А. Гроссо та ін. Поступово до них приєднались деякі літератори старшого покоління, наприклад, Д. Медіо. Сьогодні імена авторів об'єктивної прози, або, як її інакше називають, «молодого іспанського роману», широко відомі, їхні твори перекладені на численні іноземні мови.

Іспанська література цього періоду широко звертається до багатого ідейно-естетичного досвіду світового красного письменства, в тому числі й радянського. Іспанські письменники творчо осягають романістику Хемінгуея, Голсуорсі, Гессе, Шолохова, Леонова, драматургію Шоу і Брехта. Промовистими для цього часу є звертання до творчості Тараса Шевченка. Ана Марія Матуте публікує цілу низку есе про великого українського поета. Особливе місце у творчих зв'язках іспанської літератури (50-х — середини 70-х років) відведено новому латиноамериканському романові — творчості Фуентеса, Кортасара, Астуріаса, Карпент'єра. Він сприймається як джерело новітніх форм художнього мислення. Прогресивні іспанські письменники в 50—60-х роках пишуть уже не тільки про народ, а й для народу. Тому для їхнього художнього мислення й мови характерні ясність, простота, повнокровність образів.

Наприкінці 50-х — до середини 70-х років відбулися суттєві зміни в економічному житті країни. Франкістський уряд змушений був відмовитись від економічної, а з нею й культурної ізоляції Іспанії від решти світу. Залучення іноземного капіталу до національної економіки на кабальних для народу умовах дало можливість урядові здійснити так зване «економічне чудо», що мало наслідком незначне підвищення життєвого рівня. Зрозуміло, для цього потрібна була певна «лібералізація» режиму.

Та ні репресії, до яких постійно вдавалася тоталітарно-фашистська влада Франко, ні «економічне чудо»,

ні «лібералізація» не змогли відчутно стримати могутній демократичний рух мас. Почався хоч і повільний, але невідворотний розклад ф'ранкізму. Саме масовий рух у всіх сферах національного життя примусив правлячі кола країни піти шляхом поступової демократизації укладу життя після смерті диктатора Франко у листопаді 1975 р. Глибинні джерела згаданих процесів, їхній вплив на свідомість і душу представників різних соціальних прошарків іспанського суспільства, на формування нової революційно-демократичної суспільної свідомості відбивала (і, звичайно, своєрідно на них впливала!) іспанська література 60-х — першої половини 70-х років.

З кінця 50-х років у літературному житті країни починаються суттєві зміни. З'являються нові письменницькі імена, посилюються критичні тенденції у творчості вже відомих літераторів прогресивного напрямку. Підкреслено безсторонне, майже документальне відтворення реальності вже не задовольняє колишніх творців об'єктивної прози. Все відчутнішою стає потреба в новій художній системі, в якій послідовне викриття іспанської дійсності поєднувалося б з її витлумаченням, авторською оцінкою та з поглибленим психологічним аналізом сприйняття цієї дійсності. Змінюється манера письма: виникає витончений психологізм, поширюються художні експерименти. Та мова йде не про відхід від принципів реалізму, а про пошуки його нових можливостей. Посилюється увага до внутрішнього світу окремої людини, духовного розвитку індивідуальності в процесі її протистояння й боротьби з тоталітарним режимом і ширше — взагалі з буржуазним суспільством. Після повалення ф'ранкізму саме ці тенденції розвиваються далі в загальноіспанській літературі.

«Я вважаю, що оновлення змісту значно цікавіше, ніж усі форми, експерименти. Сьогодні роман

повинен непокоїти, хвилювати», — стверджує провідний представник сучасної іспанської прози М. Делібес; його твори 60—70-х років — це найяскравіші взірці реалістичного дослідження національної свідомості. Іспанська література й далі бореться.

* * *

У пропонованому збірнику представлені письменники різних поколінь, різних художніх уподобань і стилів, але неодмінно реалістичного спрямування. Всі вони належать до демократичного табору, який свого часу виступав проти ф'ранкістського режиму, а тепер виступає за радикальні зміни в житті країни на основі соціальної справедливості, мирного співіснування з іншими народами. Серед них є письменники — ветерани комуністичного руху, творча зрілість яких припала на період національно-революційної війни проти фашизму в Іспанії 1936—1939 рр. Це вже згадувані покійний Сесар Муньос Арконада й Хесус Іскаррай, що й сьогодні активно виступає як літератор і громадсько-політичний діяч.

Гострою антибуржуазністю в моральному, а також в ідеологічному плані позначена творчість письменника-республіканця Макса Ауба. Протягом довгих років еміграції до останніх днів свого життя він виступав проти ф'ранкізму.

Гуманістичні традиції іспанської літератури своєрідно й глибоко розвиваються на сучасному матеріалі у творчості прозаїка з європейським ім'ям Себастьяна Хуана Арбо. Він пише каталанською й іспанською мовами. Письменник одним з перших у сучасній літературі вивів каталонську тематику на загальноіспанський рівень, показуючи самотність та невпинний розвиток культури Каталонії.

Класичні традиції примножують і якісно розвивають такі всесвітньовідомі письменники, як Каміло Хосе

Села, Альваро де Лаїглесія, Ана Марія Матуте; вони дотримуються прогресивних, відверто критичних щодо буржуазного способу життя поглядів, хоч і не належать до жодної політичної чи ідеологічної течії.

Долорес Медіо і Мігель Делібес відчутно розширюють і поглиблюють ідейно-естетичні можливості сучасного прогресивного і світового письменства. Трохи молодші Альфонсо Гроссо, Хуан Гойгісоло, Даніель Суейро, Франсіско Кандель і представники середнього покоління тяжіють до лівого радикалізму. Вони входили до різних політичних та художніх угруповань, але завжди антифранкістського, антидиктаторського спрямування.

У цьому збірнику висвітлена широка палітра національного життя: становище селян, побут і соціально-політична боротьба робітників, людські тривоги та повсякденні клопоти дрібного чиновництва, глибокі проблеми, що хвилюють інтелігенцію.

Прикладом можуть бути твори Каміло Хосе Сели. В оповіданні «Помаранчі — плоди зимові» розвивається тема, закладена ще у його типово тремедистському романі «Сім'я Паскуаля Дуарте». Життя зображується в оповіданні як ланцюг трагічних і разом з тим безглузких епізодів. Таким є конфлікт між п'ятдесятилітнім корчмарем Пікателем та сільським парубком Тінто. К.-Х. Села у гостро гротесковій манері ніби повертає назовні страшний ідіотизм життя іспанського села. В інших оповіданнях письменник змальовує звичайних мадрідців, показує їхні нещастя та щасливі хвилини, розчарування й надії у загальножиттєвому контексті цілого міста, усієї країни.

Про іспанське село, ще багато в чому патріархальне й навіть консервативне, про його гострі проблеми, наприклад, про свовідну еміграцію до міста в пошуках хліба щоденного, про внутрішню духовну перебу-

дову селянина пише Мігель Делібес у своїх «Давніх історіях старої Кастилії».

Франкізм виявився неспроможним розв'язати найгостріші соціальні, економічні й пов'язані з ними морально-етичні проблеми розвитку іспанського суспільства, яке поступово позбавляло трудову людину кращих її якостей. Але трудар усе ж таки не втрачає людської гідності. Герой оповідання Мауро Мун'їса «Платня» — молодий робітник. Йому і його родині важко живеться, так важко, що, здається, нема часу думати про власну гідність. Та коли хлопець отримує перші зароблені власними руками гроші, він відчуває себе опорою родини, людиною, яка комусь потрібна. Згодом він зрозуміє, що треба не тільки чесно працювати, а ще й боротися за право на працю, боротися за себе і за людей, як робить герой оповідання Хесуса Іскарая «Світло у вікні». Це історія життя комуніста-підпільника, що свідомо виступає проти франкістського режиму за свободу для свого народу. В ім'я великої мети він жертвує не тільки власним матеріальним добробутом, а й іде на тривалу, важку розлуку з сином і коханою дружиною.

«Індульгенція» Макса Ауба, — приклад «об'єктивної прози», — гостра сатира на панівну в західноєвропейському буржуазному суспільстві католицьку мораль. Хоч би ким ти був — брудним шахраєм, розпусником, найманим убивцею, досить придбати папську індульгенцію, і вона враз «помирить» тебе з богом і людьми.

В іспанській новелістиці повоєнного часу по-новому порівняно з попередніми періодами осмислюється тема кориди, наявна в іспанській літературі чи не з самого її зародження. Кориди в житті іспанця завжди посідала виняткове місце — це і свято, і спорт, і школа мужності, і взагалі один із засобів формування національного характеру. Треба сказати, що тема кориди

вимагає не просто опису бою людини з биком. Вона значно ширша, в неї органічно вплітаються «вічні» для іспанської літератури мотиви крові й смерті, безмежної мужності, сили, терпіння та витримки. Про кориду пишуть в іспанській літературі по-різному. Та письменники-реалісти найчастіше бачать у ній важку, небезпечну працю, засіб до існування, часто не зовсім виправданий і зухвалий ризик задля наживи деяких ділків.

Ігнасіо Альдекоа, в творчості якого широко поєднується трагедія і ф'арс, піднесена романтика й заземлена буденність, бачить сьогодні іспанську кориду в саркастично-трагічному світлі. Його оповідання «Кінь пікадора» змальовує гірку долю підстаркуватого п'янички, для якого немає іншого виходу, як бути підлабузником у старого провінційного співака в шинку. В цьому трагічному ф'арсі, як і в інших творах Альдекоа, звучить протест проти дикої безглуздості життя у ф'ранкістській Іспанії.

Альваро Лаїглесія чи не один із перших побачив кориду в гумористично-іронічному освітленні (новела «Ентузіазм»). Після кориди захоплені глядачі несуть на руках свого кумира тореро до його готелю. Але дорога веде майже через усе місто. Ентузіазм згасає відповідно до пройденого шляху. Врешті напівбог тореро змушений довго плентатися вночі до свого готелю у смішному розцяцькованому вбранні, недоречному на звичайній міській вулиці.

Багато новелістів приділяють увагу життю сучасного міста. Пояснюється це тим, що в міських умовах найгостріше виявляється відчуженість людини у капіталістичному суспільстві, тотальне знеособлення людини, перетворення індивідуума на бездушний автомат для виконання певних виробничих операцій та самовідтворення. В цілому ж увага письменників спрямована на вороже зіткнення особистості й суспільства,

що неодмінно виникає при буржуазному способі життя.

Долорес медіс в повелі «Андрес» розкриває душевний стан підлітка у життєвій ситуації, коли його мати змушена кожного вечора виходити на панель, щоб утримувати чоловіка-інваліда та малих дітей.

Відчуженим навіть від самого себе змальовано вугляра Франсіско в оповіданні Альфонсо Гроссо «Вугляр». Він настільки пригнічений, змучений боротьбою за нужденний шматок хліба, що майже не реагує на трагічну загибель сина. Його більше цікавить шкура ящірки (за неї можна взяти добрі гроші), яку він уполовав у день смерті сина. Та Франсіско не продає її... Але чому? Хоче лишити собі як пам'ять про трагічний день чи як доказ вдалого полювання?

Коли взяти іспанську прозу в цілому, то вона ніби перейнята очікуванням катастрофи. Проте ця катастрофа, на яку чекає ліричний герой, в значній мірі сприймається не як остаточна загибель людей, а як катаклізм, котрий веде до оновлення життя, кладе межу між тим темним і страшним, що було, що є, й тим, що настане в майбутньому.

Таке передчуття висловлюють і молодші письменники. Даніель Суейро в оповіданні «День, коли здіймався і здіймався приплив», хоч і в алегоричній формі, але прозоро-відверто говорить, що море іспанського життя розгойдалося на повну силу і на країну ось-ось впаде велетенська хвиля. Вона змиє все старе, заскорузле, насамперед, в людських душах, і напевне буде цілющою для народу.

Слід зазначити також ще одну із загальних провідних рис іспанської літератури — її багатонаціональність. Франкістський режим, як і колишні диктаторські режими, наприклад, профашиста Прімо де Рівери, вдаючись до відверто репресивних дій, намагався штучно знівелювати й знищити національні культури народів і народностей Іспанії: каталонського, галісій-

ського, баскського, андалуського. Сьогодні, після падіння диктатури Франко, ми є свідками певного, наскільки це можливо в умовах буржуазної демократії, розвитку цих культур. Читач знайде в збірнику, крім новел Себастьяна Хуана Арбо, своєрідного каталонсько-кастільського письменника, що творить обома мовами та часто сам перекладає свої твори з каталанської на іспанську, ще й оповідання відомої каталонської письменниці старшого покоління Мерсе Родореда, які слід було назвати віршами в прозі.

Творам Карлоса Касареса притаманна непоборна сила руйнівної асоціативності. Вони, власне, є не просто стилізованими «історичними» оповіданнями на сучасну тему, а своєрідним міфологізованим портретом франкістської диктатури, в якому ясно проступає її антинародне історичне коріння, що живить отруйні для нації сучасні плоди.

Наприклад, в оповіданні «Гідальго часів Фердинанда», за своїми жанрово-художніми властивостями типовому апокрифі, тільки створеному самим автором у вигляді буцімто історичного документа, знайденого в припорошеному порохом віків архіві, йдеться про часи правління Фердинанда VII, короля-зрадника, що віддав країну на поталу Наполеонові.

Письменник вибудовує прозору паралель між двома тираніями в історії іспанського народу — тиранією Фердинанда VII і ще жорстокішою диктатурою генерала Франко, якого певна частина населення країни спочатку теж вважала рятівником батьківщини, батьком нації. Та дуже скоро він виявився звичайним зрадником, гнобителем свого народу, і його смерті бажав уже майже кожний іспанець.

В іспанській літературі 50—70-х рр. швидко відновлюються гуманістичні традиції минулого: гостросоціальної сатири шахрайського роману XVII ст., волелюбного романтизму початку XIX ст., міцніє ґрунтов-

ний аналіз дійсності, посилюється біль за долю народів Іспанії, зростає увага до детального психологічного аналізу духовного стану людини, до мотивів її індивідуальної і соціальної поведінки.

За неповторними особливостями тематики прогресивну іспанську літературу 50-х — середини 70-х років слід назвати, як уже говорилося, літературою «внутрішнього опору» франкізмові. Ця література розвиває провідні для класичного реалізму риси — історизм як з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, об'єктивність як вільну, наскільки це можливо, від суб'єктивістських уподобань оцінку дійсності, ставить соціальні та моральні проблеми, художнє розв'язання яких потребує тривалого часу.

Звичайно, згадані особливості іспанської літератури 50-х — середини 70-х років нашого століття не випадкові. Навпаки, вони закономірні, бо пов'язані, з одного боку, з соціально-політичним розвитком сучасного суспільства, відбиваючи прогресивні тенденції в ньому, а з іншого — з багатющою культурою піренейських народів різних періодів їхньої історії.

Володимир Харитонов

Сесар Муньос Арконада

ВІТЕР З ГІР

Якщо нині дерева стоять убрані по-літньому в пишну зелень, то люди виглядають зовсім інакше. Промчався скажений вітриган, і люди zostалися обдерті й беззахисні, мов ті голі стовбури. Настало вогняне літо, коли не можна посидіти спокійно в холодку. Добробут, родинний затишок, безжурне існування, дрібні буденні радощі — все це раптом кануло в далеке минуле. Лишилося одне — одне-єдине — вистояти в пекельній круговерті, в злигоднях і небезпеці. Кожен іспанець поставив на кін власну долю, він ніби підкидав гральні кості двох кольорів, стоячи перед трагічною альтернативою: чорний колір—смерть, білий—життя. Безперечно, в такій ситуації людина — ніби оголене серце, і добре видно, чи воно ще б'ється, чи вже спинилося. Так чи ні, іншого не дано.

Пройшло небагато днів, і люди поступово почали роззиратися довкола та прислухатися до власного серцебиття — так після бою вцілілі бійці обмацують себе, не вірячи, що вони вижили. Стих ураган, минула хвилина першого потрясіння, — і знову ми підводимося, щоб боротися за життя, і, підносячи догори стиснутий кулак, кричимо: фашизм не пройде!

І сила, і воля кожного з нас стає нездоланною перешкодою на шляху фашизму. І як ворожнеча породжує ворожнечу, так сила і воля породжують боротьбу. Це війна.

Це війна, а тому ніхто не шкодує за втраченими вигодами. Нам байдуже, чи є де спати: трохи соломи під бік, то й добре. Не вимагаємо й вишуканих страв:

шматок хліба, і досить. Не треба нам і елегантної одяжі: синій комбінезон, аби прикрити тіло, та й годі. Ми зреклися усього, що створювала цивілізація протягом багатьох століть. Виявилось, що повернутись до первісного стану набагато легше, ніж уявляли.

В цьому поверненні до елементарних потреб усе для нас стало зайвим, крім одного — зброї. Всі зайняті безнастанними пошуками зброї. Мати зброю — найголовніше. Встановлюється навіть своєрідна ієрархія: той, хто має гвинтівку, — це, вважайте, людина солідна, скажімо, як раніше власник автомобіля. Кому перепала мисливська рушниця, заздрісно поглядає на того, в кого є гвинтівка, але і йому заздрить той, кому дістався лише ні до чого не придатний карабін. А цьому, в свою чергу, заздрять багато інших — зовсім беззбройних людей, котрі, розтягнувшись уздовж доріг і шосе, можуть лише гнівно піднести вгору кулак услід вантажним і легковим автомобілям. Та все-таки найбільше мріють про пістолет. Мати пістолет — одержиме прагнення кожного громадянина. Хто має пістолет, той і справді людина привілейована, а той, у кого пістолета нема, — мріє про нього і полює за ним. Роздобути пістолет — з цього починається нинішнє воєнне життя.

Звечора обіцяють, що вранці привезуть зброю. Але обіцянка — цяцянка, і мало хто покладає на це надію. Немає іншої зброї, крім тієї, яку кожен добуває як може. Іноді прибувають до Вальделагуни зв'язківці з чепурним маузером на жовтому ремені, — це зброя якогось жандарма. З'явилися й пістолети. Нелегко дізнатися, звідки вони сюди потрапили. Це здебільшого старі пістолети, історія яких пов'язана з підпільною боротьбою та революцією. Чапаррехо пишається таким пістолетом, носить його при боці, почепивши за широкий пояс — ґаху. Йому першому видали пістолет. Ра-

ніше він нічим так не пишався. А зараз носить пістолет як найвищу нагороду.

З пістолетом за поясом і рушницею на плечі Чапаррехо та кушнір Грегоріо піднялися в гори. Вони заприятелювали. Годинами розмовляють між собою і— дивна річ! — ані слова про хутра чи про кіз. Саме війна змусила цих чоловіків, — у першу чергу Чапаррехо, — заговорити про щось важливіше і круто змінити своє життя. Кушнір Грегоріо чимало помандрував і побачив світу. Сходив безліч доріг, бачив безліч людей. Отож говорить переважно він, а Чапаррехо слухає і мимоволі набирається розуму. Поки що Чапаррехо, що змалку пастушить, не усвідомлює свого нещасття, бо хоч неосвіченість — поняття, зрештою, досить відносне, але для того, аби сприйняти якусь науку, треба спочатку освоїти ази. Якщо Чапаррехо раніше нагадував кам'яну неприступну брилу, то зараз він скоріше скидається на решето, через сотні дірочок якого проникає в його свідомість усе, що вирує довкола.

Особистого життя нині не існує — воно стало спільним, важким і напруженим. Газети повідомляють, чутки поширюються, зв'язківці ніби щось знають напевне, базіки запевняють... Десь неподалік відбувається щось надзвичайне і страхітливе. Чутки вриваються в розмови, лякають людей. А насправді тут сталися зовсім незначні події. Крім того, що помер Дон Федеріко, що Чапаррехо почав прозрівати і що ув'язнено кілька підозрюваних фашистів, — нічого, власне, й не трапилось. У рослинному царстві панує, як завжди, умиротворення; суворі й кам'янисті, підносяться в небо гори, зеленіють унизу схили, вкриті соснами, отут блукають люди, а отам розбрелися отари...

Та не вщухають в серці неспокій і тривожні передчуття. Грегоріо і Чапаррехо піднімаються в гори надвечір — саме тоді, коли небо напрочуд ясне й чисте.

Грегоріо вже багато про що розповів йому. Йшла мова й про географію, яка тоді цікавила всіх. Чапаррехо сказав:

— Я знаю у горах одну вершину, звідки видно чималий шмат землі.

Вони зійшли на цю вершину. Стояли на висоті більш як дві тисячі метрів над Іспанією. А вище — тільки небо, чия прозора блакить ще не перекреслена літаками-убивцями. Так, звідси і справді видно багато землі. Землі розпашілої, сліпучої, розпеченої липневим сонцем. Проте очі не здатні побачити стільки, скільки можна відчути серцем. Грегоріо показує Чапаррехо:

— Бачиш, он там? Це вони!.. І отам теж вони!.. Вони можуть прийти з цього боку. А може, і з протилежного... Можливо, вони просуваються цією дорогою. Або ж рухаються з півдня на північ... А то й навпаки, з півночі на південь... Ну, та скоро побачимо!

Грегоріо хоче допомогти пастухові розібратися в тому, що робиться довкола. Чапаррехо молодий — усе своє життя він прожив, відокремлений від світу крутими міжгір'ями. Юнак мало що знає, тому Грегоріо й пояснює йому, що і земля, і міста, і села, і дороги, і фабрики — все це належить народові, все це створено тяжкою працею сотень поколінь. А коли народ хоче оволодіти своїми ж багатствами, то привілейовані верстви, що живуть за його рахунок, вдаються до всіляких вивертів, дають облудні обіцянки, пускають у хід батіг і зброю, аби тільки міцніше запрягти народ у ярмо.

З крутої вершини відкривається велична панорама. Іспаніє, Іспаніє, наша кохана земле! Щедре поле видно з вершини, зсудомленої під важким камінням, придушеної, як усе в Іспанії. Далеко не все таке незворушне й вічне, яким воно здається звідси. Обабіч вершини — розпанахані вибухами обрії, дороги без на-

прямку, багато міст у руїнах, багато життів, потоплених у крові...

Так, це Іспанія, наша стара Іспанія, змучений край, розколотий навпіл, — мов розщеплене сокирою дерево. Та ми — її народ, її коріння, тому зможемо вистояти й відродитися знову. Вони ж — гілля, що відпало від неї, а на завтра всохне і зотліє під дощем.

Зайшло сонце, віє свіжий прохолодний вітер. Важкими брилами лягають сутінки до підніжжя гір. Двоє чоловіків мовчазно стоять на вершині, оточені звідусіль іспанською землею, вдивляючись у неї очима і зболілим серцем. Вітер стає дедалі рвучкіший. Він жене кудись, шарпає, кличе. Це не той вітер, що пустує та сміється, мов мідні дзвіночки в коня на дузі. Це сильний, різкий вітер — він клекоче, затиснутий горами, ніби жалібний крик у здавленому горлі. Ні, це не м'який, лагідний вітер, що пестить і ніжить усе навколо. Це вітер, що стогне, вітер, що хапає за ноги, заважаючи йти, і мчить, мов оглушливий вихор, розметуючи й перекидаючи все на своєму шляху.

Кушнір Грегоріо Каламоча каже засмучено:

— Коли б вітер міг говорити, скільки б він розповів!

Та хіба ти не чуєш? Вітер вмів говорити — і говорить. Розповідає про тисячі вбитих трударів. Ще недавно вони жили тут чи там, у тому місті чи в цьому селі. Мали дружину, кохали своїх діточок. І хоч як бідували, а все одно думали про завтрашній день. Та ось військові починають вимахувати зброєю, довіреною їм для захисту батьківщини, і заходжуються стріляти. Гори трупів на поруйнованих вулицях, розпачливі крики, поранені жінки, осиротілі діти, чоловіки, збожеволілі від жаху. Ось про що говорить вітер, чуєш?! Тисячі селян, які ще вчора співали, повертаючись з поля, — сьогодні вбиті, задушені, повішені на дубах, прошиті кулями, і тепер їхні тіла лежать непоховані

обіч доріг, политих кров'ю, що затопила нашу землю. Ось про що говорить вітер, чуєш?! Тисячі людей у в'язницях чекають своєї смертної години — ждуть останньої ночі, за якою вже ніколи не надійде світанок. Ось про що говорить вітер, чуєш?! Війська маврів, обманом втягнуті у війну, цивільна гвардія й фашистські загони йдуть у наступ, гвинтівками торуючи собі шлях серед трупів та руїн. Звідусіль чути зойки, плач, прокляття. Тікають налякані люди, не знаючи де притулитись. Валяться будинки. Котиться каміння по розкиданих черепках. Горять поля, падають дерева. Ось про що говорить вітер, чуєш?! Він вимагає розплати, благає про допомогу, кличе весь народ на війну проти тих, хто розв'язав війну!

Чапаррехо вдаряє прикладом рушниць об камінь і, енергійно змахнувши рукою, порушує тишу словами:

— Ми повинні помститися за всі їхні злочинства! Треба заприсягтися в цьому! Грегоріо, давай оце зараз і дамо один одному клятву!

— Гарзд, — каже Грегоріо, — бачу, що ти вже зо всім дорослий хлопець! На тебе цілком можна покластися!

Вони подають один одному руки. Вітер з гір віє між їхніми зімкнутими руками, стогнучи жалібно і благально. Чапаррехо мовить:

— Клянуся матір'ю, найдорожчою для мене істотою, боротися, аж доки в Іспанії не залишиться жодного фашиста!

Схвильований Грегоріо обнімає його.

— І я теж клянуся в цьому, Чапаррехо!

Вже майже споночило, і чоловіки спускаються з гір. Та довго ще на шляху — аж поки не зійшли на рівнину — летить за ними тужливий стогін вітру, оплакуючи горе іспанського краю, яким заволоділи зрадники й убивці

Чапаррехо прийшов додому вечеряти. Не спати — ні, бо це був час, коли люди боролися навіть зі сном, що міг послабити їхню пильність. На душі в юнака було гарно. Він дуже змінився за кілька останніх днів, та в цьому не було нічого дивного, бо ж і гусениці спочатку довго повзають по землі, по стовбурах дерев, одначе, перетворившись на метеликів, як вони тоді літають! Тоді кожна година була варта років.

Схопивши матір у обійми, Чапаррехо підняв її на руках, мов дитину.

— Мамо, ви й гадки не маєте, що відбувається! Жоден фашист від мене не втече!

Поклав на стіл рушницю й пістолет. Ніколи ще Чапаррехо не був такий говіркий і лагідний, як зараз. Раніше і сам не знав, що ж його так важко гнітить. Безрадісно повертався з роботи, засмучений безпросвітною нуждою, обтяжений глибоким мовчанням поля. Вдома не мав чого сказати, про що говорити. З гір спускався рідко, коли вже не можна було інакше. Вечеряли майже мовчки. По тому зразу ж падав у ліжку, а вранці знову йшов у гори.

А нині Чапаррехо відчув, що в ньому ожила якась незбагненна сила. І сила велетенська. То була сила його двадцяти років, проведених у горах. Досі та сила ніби спала, ніби причаїлася, чекаючи слушного моменту. Зараз же відчував, що вона вирує в ньому й клекоче, готова до дії, мов потік, спрямований тунелем на турбіни. І основним джерелом його радості було те, що він сам віднайшов у собі цю силу, сам розбудив молодечий запал своїх двадцяти літ.

Мати, навпаки, була у відчаї. Для неї все це означало велику біду, непоправне лихо. Неспроможна була нічого осягти ані зрозуміти, що стоїть за словами «потім», «скоро», «завтра», «згодом». Одне лише бачила: крах своїх давніх звичок, своєї самовідданої віри,

загрозу самому існуванню, а тому була сліпа і глуха до всього, крім власного нещастя. Те, що священика і сеньйорів ув'язнено, те, що більше не б'ють дзвони, а святих виселили з церкви, і там уже не правиться меса, — для неї, звиклої до усталених форм життя, до непохитних традицій, було таким тяжким ударом, що вона вірила: так, настав кінець світу і незабаром усі стануть жертвами всесвітньої катастрофи.

Набагато зрозумілішим був їй колишній Чапаррехо, суворий, байдужий, неприязний син, аніж оцей, новий Чапаррехо, яким він став сьогодні, — веселий, говіркий і такий до неї лагідний. Ніяк не могла збагнути його переродження. Мати не могла радіти, коли на її очах руйнувався здавна заведений порядок, який вона вважала вічним: щоб пани залишалися панами, щоб гули дзвони, щоб священик правив у церкві, а її син пастухував.

— Облиш мене, дурненький, облиш! — пручалася вона. — Світ перекинувся, збожеволів! І тебе, на моє безголов'я, теж звели з розуму, дитино моя! Ой, думаю, скоро вже настане кінець світу, і бог покарас нас по заслугі! Якої тільки напасті на нас нема — сьогодні одна, взавтра інша, і так безперестанку!.. А як же ми гарно жили донедавна! Так спокійно! З нашими козами, як здавна повелося, в нашій хатині... А зараз!.. Допіру приходив Толін, оце чортеня. Тебе шукав. Хлопчака теж з'їхав з глузду, як і всі ви! Каже, що вже не хоче ні пасти кіз, ні сидіти в горах, а десь добуде собі рушницю, щоб убивати фа... Оце так, і сама не тямлю, що верзу! Святий боже, святий кріпкий, і що ж воно таке робиться?! — І далі примовляла, охопивши голову руками, ніби марячи: — Святий боже, святий кріпкий...

— Мамо, чи ви не розумієте, що вони знищують народ?

— Так, так, це страшний злочин, — казала вона, заплющивши очі й покійно схиливши голову на груди.

Для неї всі були однакові. Не знала, ні що таке одні, ані що таке другі. Бачила тільки наслідки війни, і це найбільше гризло їй душу. Винуватила вона всіх без розбору — порушників споконвічних законів і затятих грішників, що не хочуть спокутувати свої провини. В її очах це був бунт усіх проти бога, а тому кара божа спостигне все людство.

— То кажете, — засміявся Чапаррехо, — що й Толін хоче рушницю? Отой шмаркач? Ще пасти не вмiє як слід, а теж туди — стріляти!.. Ну, та я ще з ним побалакаю! Толін має наглядати за козами, а то ми їх пороздаємо назад господарям, і нехай кожен випає своїх. Бо вже нема ні панів, ні слуг!

Мати глянула на нього заплаканими очима. З жалем похитала головою.

— І що ти тільки говориш, дитино! Завжди будуть пани й завжди будуть слуги! Завжди будуть бідні й багаті! Бо коли б не було багатих, то що б ми, бідні, їли, скажи на милість?! Та коли б не було слуг, то як би пани прибирали стайні, доїли корів чи, скажімо, рубали дерева? От як, поясни мені? Сам бог постановив так, щоб багаті були багатими, а ми, бідняки, — бідняками! Щоб пани були панами, а слуги — слугами! І що зможете ви вдіяти супроти бога з усіма оцими вашими рушницями? Анічоґісінько, бо господь всемогутній, і те, що він встановив, створюючи цей світ, залишиться навіки.

Чапаррехо сміявся доброзичливо й поблажливо — ніби вчитель, що з висоти своїх знань вислуховує дитяче лепетання.

— Мамо, все це старі байки! А ви ще побачите стільки нового!..

Та вона не бачила в майбутньому нічого. І в нинішньому теж: кругом руїна, все перекинуто догори дном, скрізь розгардіяш і хаос.

Після вечері Чапаррехо вийшов на вулицю. Пошу-

кав Толіна на площі, але так і не знайшов. На площі купками стояли люди, про щось говорили між собою, сперечалися. Чапаррехо був уже не той колишній замкнутий, непривітний хлопець. Навіть хода стала іншою — впевненою, енергійною. Так, це вже був не скупий на слова, трохи ніби аж здичавілий пастух, а справжній ополченець з рушницею на плечі. Він підходив до кожного гурту, розмовляв з людьми, і ті уважно прислухалися.

— Чапаррехо, ти не знаєш, зброю підвезуть? — запитували одні.

— Та наче ж обіцяли.

— З нас багато хто хоче записатися.

— Приходьте вранці до муніципалітету. Хіба ви не чули, як оголошували наказ?

Інші незлостиво жартували:

— То скільки, Чапаррехо, фашистів убито сьогодні?

— Нічого, нічого, їм ще дістанеться! — відповідав він, усміхаючись.

Це живе спілкування з людьми, причетність до їхніх проблем сповнювали юнака, звиклого до холоду гір, теплим почуттям ясного, безхмарного щастя, наспражували енергією, вселяючи сміливість і певність у собі, яку відчуває вершник, що справився з баским конем. До нього, двадцятилітнього, ніби знов повернулося безтурботне дитинство. Швидко — немов гончар, у чиїх руках податлива глина, — стрімка течія подій сформувала цю неприборкану силу, це могутнє двадцятилітнє дерево, зростає серед гірської самотини.

Далі трапилася несподівана зустріч. Підійшов до нього Хуанільйо, погонич, і гаряче обняв.

— Я шукав тебе, бо маю один клопіт, — сказав він зажурено. — Послухай, Чапаррехо, хочу тобі дещо розповісти. Гнітить воно мене, і так тяжко гнітить, немовби ношу на серці якийсь камінь. Я хотів би поговорити з тобою відверто, наче з рідним братом. Не-

добре я вчинив, Чапаррехо! Таке зло тобі заподіяв! Аж тепер я все зрозумів!.. Але ж зваж, що не сам я це зробив, то мені так нараяли!..

Чапаррехо подумав, що його давній недруг хоче нарешті вибачитися перед ним, бо вже не раз пробував позбавити його кіз. Тому й підбадьорив хлопця:

— Та годі тобі, Хуанільйо, все це дрібниці, не варто й згадувати! Буває, зрештою. Звісно, я не вважав тебе аж надто доброзичливим, та зараз є речі важливіші. Тож не марнуймо час на взаємні докори, бо маємо перед собою спільного ворога!

Чапаррехо лагідно поклав свою сильну руку на плече хлопцеві — він прощав йому. Та Хуанільйо перелякався — адже він хотів у всьому признатися Чапаррехо і стати таким чином йому другом. Покірно, мало не плачучи, розповів він усю правду:

— На тому ще не кінець, Чапаррехо, — я повівся просто як скажена звірюка, вбивши твою козу кілька днів тому... Це мені хазяїн звелів убити, щоб потім сказати, що ти недбалий пастух, і відібрати в тебе отару. Бачиш тепер, яка я тварюка, — прости мені, Чапаррехо! Повір, я не тямив тоді, що роблю!

Чапаррехо аж скипів від гніву і вже звів було руку, пропікаючи хлопця суворим поглядом. Ще трохи, і його важкий кулак опустився б. Тепер усе стало зрозуміло. Так ось хто скинув у провалля плямисту кізочку, ось хто замашною гирлигою побив іншу, ось через кого того самого дня безслідно зникла ще одна... Проте Чапаррехо опанував свій гнів.

— Послухай, я мало не врізав тобі так, що ти вже більше не встав би. Коли б я дізнався про це раніше, то не дав би й ламаного шеляга за твою дурну довбешку, але зараз... Що вдієш, зараз я тобі прощаю, бо маємо піклуватися важливішими речами, а не тим, що ти вбив мою козу чи й взагалі замишляв одібрати всю отару. Гаразд, було та загуло. Давай краще збирайся

виганяти кіз! Толін там сам, а він же ще зовсім дитя, щоб його отак лишати самого в горах.

— А ще я хотів би піти боротися разом з вами усіма, — сказав Хуанільйо нещиро, бо був себелюб, зовсім нездатний на самопожертву, і волів би насправді ні в що не втручатися й тихо пересидіти лиху годину десь далеко в горах, разом зі своєю отарою, а не наражатися на небезпеку.

— Гаразд, побачимо, як там воно буде, — закінчив Чапаррехо, вже лаштуючись іти.

Він охороняв дорогу, перевіряючи всіх, хто йшов до села чи виходив звідти, оскільки без перепустки Народного фронту не можна було нікуди податися. Для цієї мети в муніципалітеті було спеціальне бюро. Мешканець, якому було потрібно ступити за межі села хоча б на чотири кроки, мусив мати при собі папірець з печатками всіх партій та організацій, на якому було написано: «Перепустка дозволяє товаришці Росенді піти до хліва дядька Роке, щоб зловити там курку. Вальде-лагуна, 30 липня 1936 року. Комітет Народного фронту». Внизу підписи й печатки. Завдяки такому документу громадянка Росенда могла зловити курку в батьковому хліві й безперешкодно повернутися з нею до села.

Наступного ранку, згідно з наказом, проголошеним ввечера, був проведений набір добровольців. Спершу йшлося про зброю, а вже потім про людей. Майбутні бійці хвилювалися. Того, хто ще не скуштував пороху, цей перший крок на шляху до війни не міг не хвилювати. Кожен вважав, що його чекає неминуча загибель, і тому до почуття тривоги додавалася мимовільна гордість від усвідомлення своєї героїчної самопожертви. Але ж війна це не завжди смерть. Трапляється на війні й захисток, де можна переховатися, є тисячі куль, що не долітають, є, зрештою, передова лінія, є другий ешелон, а є й тил... Тут теж, як і в грі у кості, може випасти чорний колір, а може — й білий.

А мужність і полягає в тому, щоб нехтувати небезпечною, щоб знати, що війна — це, власне, наші незахищені груди серед куль, одна з яких призначена для нас; тож, коли людина записується добровольцем, то тут ідеться не про честолюбство чи обов'язок ані навіть про випадок, — ідеться про самопожертву. Йдеться про життя, від якого людина відмовляється, даруючи його іншим. А що може бути величнішим за це?

Але ж так просто життям не ризикують. Адже якщо жертвують найдорожчим — власним життям, то яким великим має бути те почуття, що веде нас на цей подвиг. А вело нас почуття справедливості й бажання помсти, тому життям своїм ми жертвували без вагань, безоглядно і сміливо. Отак бачиш з берега, як тоне дитина, і, не роздумуючи, хоч майже не вмієш плавати, зриваєш з себе одяг і мерщій кидаєшся її рятувати. Саме це глибоко людське почуття співпереживання, прагнення допомогти, врятувати того, хто тоне, — а тонує же твій власний народ! — спонукало людей відмовитися від усього, геть від усього: хто мав комфорт — від комфорту, хто мав якісь уподобання — від уподобань, хто мав ілюзії — від ілюзій, — і, долаючи небезпечну водоверть, жити далі, — хоч яким оголеним та беззахисним було це життя.

Брали зброю до рук селяни з півдня й пастухи з півночі, старі й молоді, коваль і швець, студент і неписьменний. Спільне для всіх почуття людської гідності, почуття справедливості змусило народ рішуче стати на шлях боротьби, безкорисливо віддаючи найдорожче — життя. Навіть найменш освічені добре знали, що саме вимагалось від них у ту хвилину. Здавалось неймовірним, що протягом небагатьох днів ці люди з самих низів розібралися в суті того історичного поєдинку, що тоді відбувався. То був наступ на народ, проте народ, змучений і зраний, не відступив. Народ сказав: я тут, дайте мені зброю!

ІНДУЛЬГЕНЦІЯ

Грегоріо за дорученням уряду вирушив до Рима на Міжнародний протипраковий конгрес.

У столиці в нього лишилось багато друзів, і йому хотілося привезти їм що-небудь із Вічного Міста.

Він прикликав на допомогу свою вбогу уяву і вирішив привезти всім однакові дарунки. Як людина статечна, із доброї родини, він надумав купити два десятки індульгенцій *in articulo mortis*¹, зроблених по всій формі, за підписом його святості, який засвідчував, що досить в останню мить кинути на яскраво розмальований папір покайний погляд, щоб спасти душу.

Індульгенції були гарні й недешеві, з кольоровою фотографією святого отця, а під його ликом красувалися написані латинським шрифтом імена та прізвища людей, що дістали благословення самого папи.

Повернувся наш герой додому, зробив написи на своїх дарунках і вручив їх кожному особисто. Всі подякували йому, дуже зворушені, адже даремно тут мовилося про смертну годину; особливу подяку висловили жінки його друзів.

Хуліо Енрікес, адвокат із Сальтільйо, гарний на вроду чоловік, незважаючи на велику бородавку, що стирчала біля правої ніздрі на його повній щоці, повісив індульгенцію в спальні, на бильця шлюбного ложа. Там він милувався на неї цілих три місяці. Адвокат був людиною твердих переконань і добрим католиком; розум його, не дуже витончений, підсилював рішучу вдачу, що спонукала його непохитно простувати обраним шляхом. Споглядання індульгенції кожного вecho-

¹ На випадок смерті (*латин.*).

ра навіювало йому спокійну впевненість, ніби підносячи його на недосяжну височину.

Його дружину Анхеліку мучили смердючі гази, і жоден лікар не міг її вилікувати. Адвокат убив її і втік до Гватемали, де ніхто не дізнався, хто він такий, незважаючи на індульгенцію, яку він прихопив із собою. Там він одружився вдруге, відповідно до своїх бажань, з Есперансою. Вона виявилась легковажною, він не міг цього стерпіти і, застукавши її на гарячому, немилосердно відправив на той світ разом з безпосереднім винуватцем свого нещастя.

Його виправдали, і він переїхав у Сальвадор, де дослужився до міністра. Як добрий спогад про нього, там і досі стоїть Новий центральний університет, створенню якого він дуже активно сприяв. Військовий закат, супроводжуваний убивствами, загнав його в Гондурас як політичного втікача. Там, хильнувши зайвого, він через якусь дрібницю порішив помічника начальника поліції — низенького чоловіка з маленькими вусиками, що не відзначався великим розумом і до того ж був другом президента. У сутичці адвокат був тяжко поранений, але зумів дістатися до Нікарагуа. Після довгих поневірянь він знову отримав свою індульгенцію і, заспокоївшись після пережитих страхів, присвятив себе добродієчому життю в ролі найманого вбивці при одному з міністрів, для якого попередній подвиг адвоката послужив найкращою рекомендацією. Без великих докорів сумління він убив ще трьох чоловік — щоправда, із перервами більш ніж у рік — і нарешті спокійно вмер у своєму ліжку, перед індульгенцією, що висіла посеред стіни в золоченій рамі, іще розкішнішій, ніж раніше.

Скінчилось його земне існування, і справдилися слова святого отця: в останню хвилину Хуліо покаявся в усіх своїх гріхах, і наш господь прийняв адвоката до свого лона.

Хесус Іскаррай

СВІТЛО У ВІКНІ

В його вікні світилося. «Вони вдома», — сказав він сам собі. І ці два слова, вимовлені пошепки, обпалили його душу.

Він зупинився біля самого підніжжя цього трохи стесаного спуску, який вважався місцем прогулянок і де вночі й удень стояв густий, задушливий запах смажених тельбухів.

Червонястий квадрат вікна світився просто перед ним, за якихось п'ятдесят метрів від того місця, де він стояв.

Відколи він повернувся до Іспанії — десь майже два роки тому, — він уже двічі проходив тут, мовби неумисне, і в обох випадках — так само, як і тепер, — з притлумленим болем у душі повторював собі одне й те саме запитання: «Невже це можливо? Невже можливо, що, стоячи отут, за кілька метрів від своєї домівки, перед своїм вікном, за яким були вони, він не кинеється бігти по сходах, гукаючи, мов божевільний: «Клотільдо! Хуане!»

Клотільда й Хуан! У своїх думках він називав їх тільки на ім'я, бо це було для нього не так тяжко, як сказати: «Моя дружина і мій син».

Сховане в густій сутіні широке обличчя чоловіка, який стояв на розі вулиці, скривилось у гіркій посмішці. Отаке буває в житті!.. Виходить, що нема нічого неймовірнішого, ніж дійсність! Правда, коли добре поміркувати, то що такого незвичайного в його долі? Бо, зрештою, він комуніст, і, цілком природно, що до Іспанії йому довелося повернутись підпільно... Його місце — на батьківщині, де стільки треба зробити... і

стільки переробити! І хіба він міг попередити дружину про свій приїзд? Чи може він бути певен, що за нею не стежать?.. Та навіть якби й не стежили, найбезпечніше і для них, і для нього — не бачитись. Такі нерозважливі вчинки майже завжди закінчуються погано, а він не має права ризикувати, адже йдеться не тільки про нього, а й про довірену йому справу.

Авжеж, у його долі нема нічого незвичайного...

Під впливом цих думок він розглянувся навколо себе. Позад нього, над потонулим у темряві тротуаром, світилися вікна єдиного відчиненого о цій порі закладу «Вина й напої». Біля дверей тієї пивнички гомоніло троє-четверо відвідувачів і шинкар. Один нарікав на несмачну вечерю, другий — на спеку, а шинкар — на те, що «з кожним днем виторг зменшується».

Чоловік, який стояв на розі вулиці, подумав, що навряд чи хто його тут упізнає вночі й після семирічної відсутності. «Зрештою, це квартал Клотільди, а не мій. Я жив у неї тільки з тридцять сьомого року і до кінця війни, але по суті весь той час я перебував не тут, а на фронті».

Такими міркуваннями він хотів переконати себе, що не вчинив серйозної помилки, прокравшись у цей квартал. «За два останні роки я втретє приходжу сюди, враховуючи й сьогоднішню спробу... І всі три рази я з'являюся вночі. Крім того, між цим рогом вулиці й моїм домом — сквер».

Від скверу—тут починався досить просторий майдан, куди вливалось кілька вулиць, обсаджений каштанами й акаціями, — долинав людський гомін. Цієї серпневої ночі півкварталу зібралося подихати свіжим повітрям навколо пересохлого водограю.

Блукаючи між групами людей, які підіймалися від Лас-Рондас або йшли в протилежний бік, він не відривав погляду від освітленого вікна. «Можливо, вони досі вечеряють, — подумав, глянувши на годинник. —

Клотільда завжди любила вечеряти пізно. Мені здається, я й тепер чую крикливий голос її матері: «Бач яка!.. Любиш сидіти до пізньої ночі, а вранці тебе хоч спломіць стягуй з ліжка!» Непогана жінка була сеньйора Луїза, хоч мені й діставалось від неї. З її погляду я був вартий такого ставлення. Спочатку вона вважала мене — і слушно — шалапутом та вітрогоном, а згодом, коли я вступив до партії, настав жовтень¹, і протягом того жовтня в цьому домі пережили вони через мене чимало тривоги.

Його женихання було бурхливим і непостійним. Познайомився він з Клотільдою тридцять третього року, коли тільки почав працювати як механік-електрик у майстернях, що належали вдові Германа, німецького інженера, який оселився в Мадриді по закінченні першої світової війни.

«Спадкоємці Германа. Акціонерна компанія з обмеженою відповідальністю» було написано на вивісці над фасадом, але всі, хто добре знав господиню фірми, у тім числі й робітники майстерень, тлумачили цей напис трохи інакше: «Спадкоємці Германа. Акціонерна компанія без певних меж», бо, якщо ремонт моторів — саме в цьому спеціалізувалася фірма — відбувався в досить скромних масштабах, то натомість любовні походеньки вдови були відомі — і крок за кроком простежувались — у найширших промислових колах Мадрида та провінцій. Саме тим походенькам і завдячувала фірма свою славу, а це наводило на думку, що, можливо, поведінка вдови пояснювалася не тільки чисто емоційними поривами.

Він пригадував, як вона проходила великим нефом майстерні, статечна й неквапна, наче ото курка в свосму загоні. Вона була іспанка — темноволоса, тили-

¹ У жовтні 1934 року в Мадриді, Басконії, Каталонії та Астурії відбулися збройні повстання проти уряду правих сил.

ста, вродлива й дуже мила, коли їй цього хотілося. Обдарована такими припадами, вона зловила на гачок бідолаху Германа, тільки-но той ступив на землю Іспанії, — це було в роки її першої молодості, ще бурхливішої, ніж її друга молодість уже цілком дозрілої жінки. Вдова постійно заводилася зі своїми робітниками та службовцями і була здатна цілими тижнями сперечатися за якісь п'ятдесят сантимо. Її поступливість проявлялася в іншому.

У тих майстернях, у боротьбі з хазяйкою, що мала таку «необмежену клієнтуру», і висунувся він на роль робітничого ватажка.

Сам-один перед лицем життя, він ще змалку досить натерпівся лиха і дуже близько познайомився з великим навчителем, чие ім'я — голод. Він був веселий, енергійний і бунтівливий; але йому бракувало знань, отож його вчинки підкорялись тільки стихійним поривам, життя в ньому хлюпало через вінця, і, перше ніж знайти свій шлях, він кидався в тисячі пригод, найчастіше марних, і знову й знову прагнув невідомо чого — щоразу чогось іншого. Він був головним у бригаді, що їздила по провінціях, установлюючи або ремонтуючи всілякі домашні мотори. Через це, а також через свої походеньки — бо він устрявав у ті або ті дрібні пригоди куди частіше, ніж самому йому хотілося, — він не бачився зі своєю нареченою по кілька місяців, аж поки якогось вечора, перед тим двадцять разів повторивши собі, що йому вже «совісно» з'являться їй на очі, непутящий механік таки приходив до того вікна.

— Клотільдо!

У вікні з'являлося серйозне личко.

— Та невже це ти?

— Вийди, я тобі все поясню.

Десь у домі лунав різкий голос матері:

— Скажи тому волоцюзі, щоб забирався геть!..

Скажи, що ми не хочемо його й бачити!

— Мати каже, щоб ти забирався геть.

— А ти?.. Що мені скажеш ти?

Кінець кінцем Клотільда таки виходила до нього, і все котилось як по маслу, аж поки він знову зникав. Та минав час, — термін його відсутності залежав від стану моторів, а також від обставин, що супроводжували їхнє встановлення або ремонт у провінціях, — і молодик знову причалував до знайомого вікна.

— Клотільдо!

Та іноді на його оклик з'являлась не дівчина, а її мати.

— Чого вам тут треба?

— Я прийшов побачити свою наречену.

— Ідїть краще подивіться на музей Прадо—кажуть, він дуже гарний.

— Дозвольте мені глянути на неї—бодай з вулиці...

Вступивши до партії, він майже одразу «взявся за розум». Уже через кілька місяців — механік був швидкий у всіх своїх поривах — він посерйознішав, став сумлінний у роботі, уважніший до людей, що оточували його. «Слухай, голубе, ти став комуністом чи, може, професором?» — дивувалась його наречена. Та, незважаючи на все це, Клотільда бачила його не частіше, як перед тим. Тепер уже йшлося не про лагодження моторів у провінціях, — він лише зрідка утікав на якусь «гульню», віддаючи останню шану своїм колишнім уподобанням, — а про збори, мітинги й маніфестації, через які дівчина перебувала в постійній тривозі.

Після революційного страйку 1934 року, переслідований і завантажений підпільною роботою, він уже не з'являвся під вікном, весело кличучи свою наречену. Тепер вона вже сама приходила на побачення з ним у задалегідь домовлені місця. Отак і сталося, що Клотільда почала працювати — спочатку з великим страхом, а далі захоплено — у поміч в'язням, заарештованим після жовтневого повстання.

А потім... настав той радісний ранок у лютому¹, і швидко-швидко помчали дні. Тепер і в механіка жодної хвилини не було вільної, і Клотільда просто з фабрики бігла на свою політичну роботу серед жінок.

«Раніш ми ніколи не бачили його, а нині я цілими днями не бачу вас обох...» — бурчала мати дівчини.

І коли життя обіцяло так багато, раптом прорвались усі нариви Іспанії...

Уже вісім місяців тривала війна, і все, що було відомо в домі біля майдану зі сквериком про механіка — це три листи, написані з трьох різних фронтів.

Аж поки одного березневого вечора під вікном пролунав оклик:

— Клотільдо!

Цього разу у вікні з'явилась мати.

— Боже праведний! Звідки ви?

— З Гвадалахари.

— А ми думали, ви в Сьєррі.

— Де Клотільда?

— Виготовляє боєприпаси для свого шалапутного нареченого.

— Я прийшов сюди, щоб негайно одружитися з нею.

— Ну що ж, хлопче, давно пора!

Отак вони й побрались десь на початку тих сорока восьми годин, що їх мав у своєму розпорядженні механік. Тепер він уже був командиром батальйону і через дві доби мав вирушати на інший фронт тієї самої війни.

Скільки хвилин минуло з тієї самої миті, як він побачив своє вікно?..

¹ 16 лютого 1936 року Народний фронт переміг на виборах у кортесі, внаслідок чого в Іспанії було утворено лівореспубліканський уряд.

Воно й далі було освітлене...

«Звісно, вони давно закінчили вечеряти, — міркував він, знову намагаючись точно уявити собі, що в ці хвилини відбувається за вікном... — Клотільда, мабуть, протирає посуд... і тихенько наспівує, немилосердно калічачи якусь мелодію, бо щодо поганого слуху, то в цьому з нею ніхто зрівнятися не може. Хуан, певно, вчить уроки, такий серйозний, поставивши лікті на клейонку — ту саму, де двадцять разів повторюється один малюнок: старий султан курить люльку з півметровим чубуком, а перед ним танцює одаліска, б'ючи у бубон... Але все це занадто ідилічно. Найімовірніше, що хлопчисько бешкетує й не дає матері нічого до пуття зробити. Писала ж вона мені в одному зі своїх листів: «Він весь у тебе. Вогонь, а не хлопець! Такий самий, як і ти був у дитинстві — ти ж бо розповідав мені про себе не раз, — та й не тільки в дитинстві». Мугикаючи пісню, Клотільда заплющує очі. Співає вона погано, але з почуттям... Я завжди цілував її, щоб вона замовкла...»

Губи його напіврозтулилися, мов для ніжного поцілунку. Але відразу й стулилися: «Стільки років без мене!..»

Знову шпигнуло гірке почуття, яке тривало одну мить і за яке він потім дорікатиме собі дуже довго.

«Це ревнощі... Ревнощі... Знудьгувався я за нею».

Щоб притлумити в собі ці почуття, він знову почав думати про сина. Йому вже вісім років... Який він є?..

Двічі надсилала йому мати фотографії хлопця. Першу в 1941 році, коли вона вийшла з в'язниці. Хуан мав три роки, на фотографії він був одягнений у чорне і здавався присмирнілим і сумним. «Знаєш, чого він такий? Бабуся наша померла... Так, ніби тільки й чекала, коли я повернуся додому...» Другу фотографію сина він одержав у Америці в кінці 1943 року, за кілька днів перед тим, як вирушити до Іспанії. Хуан

стояв поруч із матір'ю, чиї збляклі губи всміхалися— жваве, розумне личко і чубчик, схожий на півнячий гребінець. «Твоя Клотільда і твій Хуан, що божеволіють від бажання побачитися з тобою». А в листі та сама порада, що й завжди, тільки й цього разу висловлена ще відвертіше й наполегливіше, так ніби дружина прочитала в Мадріді його думки: «Ти за нас не турбуйся. Ми перебиваємося, хлопець у мене росте, і багатьом, дуже багатьом доводиться куди гірше, ніж нам. До того ж я добре знаю: ти нізащо в світі не облишиш робити того, що вважаєш за потрібне робити».

Він усміхнувся, втішений цим спогадом. Клотільда знає його добре. Вона не помилилась... І ось він стоїть перед її освітленим вікном, стоїть, наче прикипілий до землі, за кілька кроків від власного дому і через кілька хвилин піде геть, хоча віддав би половину життя за те, щоб постукати в оті двері... Але його обов'язок— піти звідси. І він зараз піде...

Він повторив це собі кілька разів, з наполегливістю, що почала видаватись йому підозрілою. Хоча й на мить він не припустив у думці, що може піддатися слабості. Він був схвилюваний, але впевнений у собі. Він примусить себе піти геть... Усе життя комуніста готувало його до того, що він міг зробити таке, коли того вимагають обставини. Іншим доводилось куди тяжче...

Думки вирували в його душі, і він аж усміхнувся, збагнувши, що вони аж ніяк не нові. Те саме, з варіантами, які не змінювали суті, передумав він тієї ночі, коли вперше пройшов отак повз свій дім близько двох років тому. Тоді теж у вікні світилося. Стояла холодна листопадова ніч, і на майдані зі сквериком людей не було. Він одразу пішов тоді геть, заплющивши очі і пригнітивши своє хвилювання відчайдушним зусиллям волі.

Другого разу він з'явився сюди, коли весна вже пробивалася зелению на голих вітах акацій. Світла у вікні не було, і він ледь міг розгледіти його темну пляму на фасаді будинку. Він якраз дивився на вікно, коли раптом воно освітілося. Його пройняло тремтіння — від цього він стриматися не міг. Отже, Клотільда й Хуан щойно повернулись додому, і з хвилину тому вони мали пройти за кілька кроків від того місця, де він стояв, може, навіть зовсім поруч...

І ось він тут сьогодні...

Він уже наготувався піти геть, пообіцявши собі, що в майбутньому уникатиме з'являтися у цьому кварталі, коли світло у вікні погасло. Його першим поривом було втікати звідси якомога швидше. «Можливо, вони зараз вийдуть подихати свіжим повітрям, і з мого боку необачно лишатися тут».

Він пішов у напрямку Лас-Рондас, але відразу й спинився. «Ну, а коли й так, то що? Зараз ніч, навкруги повно людей, і, по суті, неможливо, щоб Клотільда побачила й упізнала мене. І в той же час... трохи хитрощів, і я зміг би побачити їх... Авжеж, зміг би...»

Він повернувся до відкритого місця, намагаючись заховатися в затінку дерев. Гомін на майдані, схожий на гудіння бджіл у вулику, посилювався в його вухах. Проходячи, він сполохав двох закоханих.

Він знову спинився, кажучи собі, що коли людина, працюючи в підпіллі, довгий час не знає провалів, вона легко робиться надто довірливою. «А з цього усе й починається...»

Але, немов під'юджуючи його, від водограю долинули голоси малих, що там гралися.

«Гаразд, гаразд... Перебільшувати також не варт. Ну що може зі мною статися, подумаймо? Абсолютно нічого. Я знаю дуже добре, що́ можу дозволити собі, і цілком певен, що ніякої дурниці не вчиню...»

Він обережно рушив уперед. Він обійде навколо

майдану, ховаючись за деревами, і це буде все. Багато людей прогулюються тією самою дорогою. Отож ніякого ризику привернути до себе увагу. І якщо спокійно поміркувати, то якого біса він так певен, що Клотільда й Хуан вийшли з дому? «Крім того, я сьогодні дуже задоволений, справді задоволений. Нелегко було організувати роботу на тій моїй улюбленій фабриці, але тепер, здається, все пішло на лад, та й як пішло!.. Майже п'ятсот робітників!.. Є від чого радіти!»

Заглиблений у ці думки, він ішов, тримаючись за гілку дерев, прикипівши поглядом до мурашника тіней, які снували на майдані. І побачивши, що майже дійшов до місця, до якого вирішив дійти, подумав спокійно й водночас із певним розчаруванням: «Справді, хто міг би впізнати мене в цій темряві? Але, з другого боку, — чи міг би когось упізнати я? Найкраще все-таки, як я негайно звідси піду».

Він повільно посувався своєю дорогою, обминаючи групки людей, що їх було тут, поблизу водограю, набагато більше. Аж раптом шлях йому перепинила ватага дітлахів, які мало не врізалися просто у нього.

Перестрибуючи через лави та горбочки, несамовито горлаючи, штовхаючись і падаючи, хлопчачки підбігли до напіврозваленого старого муру, який там був, і, під'юджуючи одні одних, найсміливіші видерлись на гору, причому темрява анітрохи не сковувала їхніх рухів. Ті, хто перший видерся на ті руїни, почав кликати решту, підбурюючи їх кпинами та насмішками:

— Лізь, Паскуале! Давай, давай, я тебе звезду за ручку!

— Ану, Фаустіно! Та не бійсь, нічого з тобою не станеться!

Прихилившись до дерева, нерухомих, він тамував подих на кожен новий оклик, що лунав з муру, і очі його пропизували пітьму, намагаючись розгледіти ди-

тячі обличчя. Але ніч була темна, і йому тільки здавалося, що він бачить, як іскряться погляди і сміх між чорними тінями.

Він рішуче ступив кілька кроків уперед і затесався між хлопчаків, щоб роздивитись їх ліпше.

— Лізь, Пако, не бійся!

Його погляд швидко й гарячково перебігав від обличчя до обличчя, від тіні до тіні.

Від водограю вже чулися жіночі голоси — матері нетерпляче гукали своїх дітей. І зненацька між окликів, які долинали звідти, прозвучав один, голосніший за інші; він розітнув ніч, наче спалах сліпучого світла:

— Хуане!

Немов зграйка сполоханих горобців, хлопчаки чкурнули до водограю. Стоячи посеред гурту, він ступив кілька кроків назад і розкинув руки, ніби хотів спинити їх і проникнути поглядом у душу кожного. Але дітлахи швидко помчали геть. Одні обминали його, інші налітали просто на нього, галасуючи і сміючись.

Одного йому все-таки пощастило вхопити, і він рвучко, не усвідомлюючи своїх рухів, повернув його обличчям до себе. Це тривало одну секунду, а тоді хлопець, неголосно скрикнувши, випручався з рук, які тримали його.

Від цього крику він опам'ятався.

«Які дурниці я роблю! — подумав докірливо, утираючи з обличчя піт. — До того ж... Хіба я впізнав би його, навіть якби це був він?..»

І швидко рушив до зеленого кільця дерев, яке охоплювало майдан. У його вухах досі лунав той різкий жіночий оклик, чітко вимовлене було коротке ім'я «Хуан». Вона справді кричала «Хуан», чи, може, йому тільки почулося? І чи її то був голос, голос Клотільди?

Він швидко простував у напрямку однієї з вулиць, які виходили на майдан. У ту мить уся його воля, вся

сила сконцентрувались на одній думці: піти звідси. «Це найкраще, що я можу зробити сьогодні для них обох».

Майдан, і будинок, і вікно залишилися позаду.

«Її то був голос чи не її?»

Він обурився проти самого себе. «Чого я доб'юся, торочачи собі одне й те саме?»

Він швидко чимчикував майже безлюдною вулицею, пильно стежачи навколо себе, як людина, привчена до життя в підпіллі. Сила звички! Бо він мусив визнати, що голова в нього трохи паморочиться. Паморочиться від припливу крові, що стугоніла йому в скронях. Від отієї задишки, що здавлювала йому груди. І насамперед від отого буревію думок, яким, здавалося, не буде кінця. Думок неусвідомлених, мов іскри, — таких була більшість. Думок сірих, мов краплі дощу. І думок осяйних, мов краплини світла. А одна напливала знову й знову, то розвіюючись, то вгороджуючись у мозок, наче цвях: «З кожним днем ти довідуєшся трохи більше, що то означає — бути комуністом... Це дуже довга наука, як казав один мій товариш. І справді довга».

Він почував себе стомленим, змученим, так ніби щойно виконав якусь тяжку роботу. Але смуток його не гнітив. Авжеж, його не гнітив смуток! Може, тільки присмак гіркоти... Але груди йому відпускало й дихати ставало легше, одне втішне відчуття брало гору над усіма іншими. То була гордість. Гордість, що в критичну хвилину він спромігся опанувати себе, здолав ніжність і жагу, здолав пекучий біль сумніву, який то втихав, то загострювався, здолав могутній потяг до сина. І таким сильним було в ньому це відчуття, аж якусь мить він картав себе за самовпевненість. «Вони мене зрозуміли б, — мовив подумки, ніби виправдовуючись, — якби знали, що я роблю в Іспанії і знали, як я гричі проходив повз їхні двері, жодного разу не постукавши в них...»

Але більш йому не слід приходити сюди...

Він спробував усміхнутися. «Пообіцяй собі, що обминатимеш цей дім десятою дорогою... Ти ще побачишся з ними, коли матимеш змогу прийти сюди без... Ти ще з ними побачишся, чоловіче, побачишся!.. А якщо й ні... Якщо навіть не доживеш...»

Махнувши рукою, він прогнав від себе цю думку.

Десь далеко заграло радіо, а на розі однієї з вулиць блиснули гвинтівки жандармського патруля.

Він прискорив ходу. Отой рантовий гнітючий стан уже розвіявся, і він почув себе напруженим, жвавим; голова трохи збуджена, але думки ясні, — десь так само безліч разів почував він себе на фронті, після того як йому щастило уникнути смертельної небезпеки.

Він брався вулицею вгору, ступаючи легко і прудко, мовби й не торкався ногами землі. Його штовхала вперед могутня сила внутрішньої переконаності.

КОРОТКА ІСТОРІЯ ОДНОГО ЧЕРЕВИКА

Цю анекдотичну історію — правдива вона чи вигадана на підставі правдивих подій — я почув у Барселоні. Там усі розповідали її й досі розповідають; зображені в ній події сталися начебто в останні дні лютого 1951 року, того року, коли каталонські робітники й студенти прискорили появу весни...

Я пропустив невибагливу народну оповідку крізь свою творчу уяву й додав деякі подробиці. І те, що взяв від народу однією рукою, тепер повертаю йому другою.

Х. І.

Притиснутий до дротини, ковзає по ній тролей¹. Час від часу він тремтить, наче підвішена в повітрі гаро-

¹ Т р о л е й — контактний провід, яким електричний струм надходить до тягових електродвигунів,

ча¹, і знову ковзає, ледь погойдуєчись і часом нагадуючи очеретину, яка ось-ось зламається. Аж раптом різкий посмик, і тролей відхиляється назад; від'єднаний від дротини, він рвучко шарпається в порожнечі, ніби розпачливо шукаючи собі нову точку опори. І в ту саму мить лунає окрик:

— Пасажири, на вихід!

Позад застиглого в нерухомості трамвая важко відсапуються двоє юнаків, двоє студентів. Один досі тримається за мотузку, яка звисає з тролей.

Пасажири покvapно виконали пораду і з'юрмилися посеред вулиці Сан-Антоніо. На обличчях не видно ні страху, ні роздратування — тільки цікавість. Ось уже два дні, як такі зупинки й висадки стали для барселонців найприроднішим явищем у світі. Усі вони знають, що відбувається. Один з пасажирів — явно торговельний агент, зі зразками своїх товарів під рукою — каже, звертаючись до товаришів по пригоді:

— Ще й двох годин нема, як я з дому, а вже тричі мені «зривали тролей». А вчора таке сталося тільки двічі за цілий день. І, судячи з усього, це тільки початок.

Рознощик, який з'явився на тій вулиці, стомлено натискуючи на педалі свого велосипеда, навіть не запитує, що тут сталося. Він лише цікавиться, обернувшись до студентів:

— Скільки ви вже зупинили трамваїв?

— З оцим буде чотири.

Студент, який йому отак відповів, — він здається

¹ Гароча — гостра палиця, якою пікадори роздрочують биків.

молодшим з двох, — не зважається навіть глянути на товариша. Він-бо збрехав безсоромно. Поки що вони з напарником мають на своєму рахунку тільки два трамвай. Два «з оцим». Але другий студент надто заклопотаний своєю справою, щоб помітити умисну помилку товариша. Відійшовши на якусь відстань від трамвая, він раптом обертається і, зіп'явшись навшпиньки, певно, щоб надати більшої звучності своєму голосу, мало звичному для такого вжитку, вигукує бойове гасло дня.

— Що він сказав? — запитує в торговельного агента один з пасажирів, такий замислений і неуважний до всього, що відбувається довкола, аж здається, ніби він оце тільки спустився з місяця, а не зійшов з трамвая.

— Геть нові розцінки!

— Я якраз не розчув, що там він крикнув далі...

Торговельний агент якусь мить з осторогою дивиться на неуважного попутника, але зрештою відповідає пошепки:

— І Франко туди ж!

— О, та в них ціла програма...

Остерігаючись вступати в розмову, водій і кондуктор готуються продовжити рейс. Але загальну увагу вже привернула інша подія, важливіша. Кілька жандармів, що з'явилися з-за рогу вулиці Валькірії, кидаються навздогін за студентами, які щойно спинили трамвай. Юнаки помітили охоронців порядку трохи запізно, вже коли мало не зіткнулися з ними.

Двома стрибками студенти вислизнули від них, але жандарми пустилися навздогін, майже наступаючи студентам на п'яти.

Перехожі дають дорогу, щоб хлопці могли ушитися, вислизнути з жандармських лап; усі всміхаються їм, мов давнім приятелям, підбадьорюють їх голосними

вигуками. Якась воротарка кричить із розпачем у голосі, майже в саму пику жандармам:

— Та їх же зловлять, о господи!..

Юнакам лишається вже дуже мало пробігти до Університетської площі. Ще одне зусилля, і серед сотень студентів жандармам буде не легше знайти їх, аніж голку в копиці сіна.

«Геть нові розцінки, і Франко туди ж!»

Хлопець, який кілька хвилин тому вигукнув бойове гасло тих барселонських днів, почав відставати усе більше й більше.

— Він поранений! Поранений! — вигукнуло кілька перехожих, бачачи, що той накульгує.

А юнак, біжучи щодуху й обминаючи перешкоди, люто лається подумки: «Проклятуций черевик! Він спадає! Я бачу, як він спадає!»

— Наддай! Скоріше! — кричить його товариш.

«А якщо він спаде... я пропав!» У нього промайнуло в думці, чи не спинитись на мить і не спробувати зав'язати шнурок, але, обернувшись, він бачить, що один жандарм майже наздоганяє його, і кидається навтіки з новими силами. Двоє робітників щось кричать йому, він не почув, що саме; якась дівчина вибігла на балкон і з'єднала руки, чи то від тривоги, чи то аплодуючи втікачеві. «Вона схожа на Мерседес», — подумалось йому. І в нього раптом псується настрій, бо він уявив собі, на кого він зараз схожий, поспішаючи отак вулицею і волочачи ногу.

Університетська площа! Низько нахиливши голови, двоє втікачів кидаються в перший гурт студентів, який трапляється їм на шляху. Мурашник збуджується, розкривається і відразу щільно змикається, поглинувши двох юнаків. Мисливці на трамваї тепер у повній безпеці. Голка впала у копицю сіна.

Обидва приятелі спиняються аж під портиком університету. Сівши на одну з кам'яних лав, той, хто ви-

гукував гасло, — його прізвище Асенсі, — зашнуровує, як може, свої черевики. Другий — Комас — розпростерся на моріжку. Вони ще не відсапались після шаленого бігу. Просто на землі лежить стосик книжок, зв'язаних ремінцем. До портика долинає гомін збунтованого натовпу студентів і міського люду, що юрмиться на площі перед університетом та на прилеглих вулицях.

— Ще трохи — і тебе схопили б. На бісового батька тобі було купувати завеликі черевики?

Голос Асенсі прозвучав сухо, мовби через силу:

— Це черевики не нові, і я їх не купував. Мені їх дали.

Комас замовк, зніяковілий. Вони з Асенсі нерозлучні приятелі, отож йому дещо відомо про життя товариша, хоч той і не любить розводитися про це, трохи соромлячись своєї бідності, а головне — з гордоців. Свого часу адвокат і депутат від «Аксійон Каталана» Бартоломе Асенсі провадив усі судові процеси фірми Комасів «Колоніальні товари й парфуми».

Вночі на 25 січня 1939 року старий Асенсі лежав у ліжку з давнім хронічним захворюванням. Від гори Тібідабо вже з'явилися в Барселоні берети Наваррської дивізії та пишні капелюхи берсальєрів¹. «Вам слід негайно покинути місто», — порадили адвокатові друзі. «Навіщо? Аби померти в дорозі? Я сподіваюся, ці люди принаймні дозволять мені померти в своєму ліжку. Зрештою, які в них можуть бути претензії до мене? Адже я все своє життя дотримувався досить-таки консервативних поглядів. Не кажучи вже про те, що я можу віддати богові душу раніше, ніж вони сюди з'являться». Та вони застали його ще живого і не дозволили йому померти в своєму ліжку. Вони переправили

¹ Ідеться про захоплення Барселони військами генерала Франко.

його до в'язниці, влаштованої в замку Монжуїч, щоб він упокоївся там.

Синові адвоката було тоді вісім років, а його сестрам — одинадцять і тринадцять. Мати спродала все, що знайшлося цінного в домі; вона наймалась на найтяжчі роботи і викручувалась, як тільки могла. Через рік подав ознаки життя брат покійного Бартоломе, банківський і біржовий агент дон Хосе Асенсі, який у липні 1936 року зник з Барселони, нібито виїхавши до Франції, щоб через два роки з'явитись у Саламанці. Він заявив, що брат сам винен у своїй загибелі та в злигоднях, які спостигли його родину, адже він уперто робив ставку на програшну карту. Якби він був послухався його порад! Зрештою, тепер уже нічому не зарадиш. Він береться допомогти тільки своєму племінникові, цьому «спадкоємцеві» без спадщини, здобути освіту... Внаслідок цього хлопець зможе уникнути долі багатьох дітей колишніх «червоних», які тепер блукають вулицями, не знаючи ні закону, ні стриму. Дядько оплатить його навчання, але тільки навчання. На більше нехай не сподівається. Спершу «еміграція», а потім значні внески у фонд хрестового походу генерала Франко досить відчутно позначились на його статку.

Вдова Асенсі дуже добре знала, що її свояк мав у своєму розпорядженні деякі цінні папери та акції покійного Бартоломе. Щось мало залишитись від цього, але банківський та біржовий агент покванився заявити, що той невеличкий капіталець, яким володів його брат, розмело ураганом війни. І зрештою, на що могла сподіватись вона, вдова «червоного», якби почала за подібних обставин домагатися справедливості? Отож вона з усім погодилась — заради сина. Аби він здобув освіту, а мати якось зуміє прогледувати родину. І ось уже дванадцять років вона билась як риба об лід...

Усе це згадалося Комасу, і, не знаючи, що відповісти на гірке признание товариша, він почав копати-ся у стосику книжок, забутих під портиком.

— Глянь, це книжки Сепульведи. Він бере участь у нашій справі чи ні?

— Не знаю, — сказав Асенсі із сумнівом у голосі. — Я не бачив його вже кілька днів.

— Цей, звісно, утримається... Ти ж бо знаєш, батько в нього військовий, — із тих, що труться біля верхів. Раніше Сепульведа був справжньою енциклопедією з питань фалангістського руху. Тепер він чогось менше ляпає про це язиком. Але не думаю, щоб він мав особливу охоту ходити вулицями, протестуючи проти підвищення цін та проти підступів свого каудільйо.

— Гаразд. Облишмо Сепульведу й займімося чимось кориснішим. Ти ж не думаєш присвятити весь ранок спогляданню синього неба?.. Сьогодні день боротьби, а не відпочинку.

— Чого ти бубониш про одне й те саме? Твоя роль надто драматична. Міг би іноді й змінити пластинку... То що? Знову підемо полювати на трамваї?

Асенсі, чия поважність явно підтверджує думку, яку висловив про нього товариш, не квапиться з відповіддю. Він повільно дістає з внутрішньої кишені тоненьку паку паперів.

— Поки що ні. Для цього людей не бракує, — відповідає він приятелеві, пильно дивлячись йому у вічі. — Більше користі буде, як ми розкидаємо отут ці листівки... Візьми кілька штук, якщо ти згоден, звісно... А я займаюся рештою.

Комас бере одну листівку й починає читати її — з насмішкуватими нотками в голосі. Він вистрілює слова короткими залпами і залпами їх сприймає: «Робітники, студенти... протестуйте... виходьте на вулиці... виступайте й боріться...»

Але нараз хлопець змінює тон і знижує голос. Він урочисто вимовляє по складах підпис — Об'єднана соціалістична партія Каталонії,— пильно дивиться на товариша й через мить шепоче:

— Оце листівки!.. Розкидаємо їх зараз?

— Ні. Трохи згодом.

Глухий гомін на площі перед університетом перейшов у галас і крики. Чутно гамір збунтованого натовпу, стукіт каміння, що падає на каміння, цокіт кінських підків по асфальту... Лунають тремтливі уривки слів, здушені вигуки. Комас устигає тільки сказати: «Знову підкинули дров у полум'я!» — як густий потік студентів, що вливається в браму під натиском жандармів, відносить їх у саму глибину портика.

Сховавшись за брамою, як за бруствером, студенти чинять запеклий опір. Хто має щось у руках, жбурляє у жандармів, а хто не має нічого, той жбурляє грудки землі, підбираючи їх під деревами.

— Сепульведа!

В розвихреному натовпі, що затопив подвір'я, Комас побачив Сепульведу; стоячи перед самою гратчастою брамою, той жбурляв на площу всім, що потрапляло йому під руку.

— Що таке? Чого тобі треба?

Комас мовчить, не знаючи, що сказати.

— Чого так вирячився на мене?

— Ось, візьми свої книжки...

Але Сепульведа зрозумів німе запитання, яке прочитав у очах Комаса, і, не уриваючи бою з жандармами, відповідає роздратованими криками, звернутими, власне, ні до кого, а може, до самого себе:

— Я теж спиняю трамваї! Я теж по горло ситий цим лайном!

Хлопець не додає більш нічого. Він сказав правду, але не всю правду. І решта відповіді клекотить в його

грудях і в його крові, тим часом як він жбурляє через браму грудки землі, які нікому, проте, не завдають шкоди: то грудки гніву. Цей гнів накопичувався, роз'ятрювався в ньому протягом останнього часу, прожитого в тривозі й невдоволенні, коли, раптово відчувши себе дорослим, він почав міркувати, озиратись навколо себе й розуміти: усе, що його оточує, наскрізь фальшиве, гниле, безглузде. Почалося з того, що було найближче йому і найдужче боліло; і, кінець кінцем, він зненавидів і свій дім, і свого батька. Якими гіркими були перші відкриття хлопця! Усе життя його родини складало один ланцюг фальшу й облуди. Хизування й потаємний страх, високі ідеї й постійні вилазки підполковника Сепульведи в хащі чорного ринку. Смуток, порожнеча, постійна тривога перед завтрашнім днем. І поступово студент, який раніше літав у домі, мов метеор, вічно поспішаючи то на лекції, то на футбольний матч, то на плавання в басейн, почав помічати те, про що ніколи не говорили вголос: і розчаровану втому батька, і роздратовану меланхолію сестер, більшість із яких ходили на свою службу в Інститут національної індустрії, як ото ходять на каторгу. Тоді син став запитувати себе: «То оце ті ідеали, які захищає мій батько?» І вперше ударило йому в душу інше страшне запитання: «А що ж чекає мене? Усе, зрештою, зводиться до того, в яке міністерство або синдикат прилаштує мене підполковник Сепульведа, де я нидітиму, маючи аванс кожного п'ятнадцятого числа і борги упродовж цілого місяця... І отак котитиметься й котитиметься в безвихідь моє життя!.. Життя! Спробуй-но вгадати, яким воно обернеться для мене, коли я по вуха порину в нього!»

Чи належить він сам до панських синків?

Уже від якогось часу Сепульведа поділяв сіре стадо панських синків на дві категорії: паничі від народження і паничі-вискочні. Перші — майже всі вони

були нащадки високих діячів ф'ранкістського руху — здавались йому неймовірно пихатими, нахабними, ніби зробленими на один копил. Ще в свої дитячі роки, коли голова його була натоптана всілякими офіціозними легендами, він відчував, що ніби стіна-айсберг, холодна й непроникна, відокремлює його від цих золотих власників розкішного американського автомобіля та коханки, оплаченої з банківського рахунку тата... І ось тепер... тепер він почав розуміти, що пишномовні міфи, в які він колись вірив, для них були тільки строкатим маскарадним вбранням і захисним щитом для їхніх привілеїв.

Ні. Він не належить до панських синків такого роду.

Тоді хто ж він такий? Панський синок із убогих? Яке безглуздя! А проте, так воно й є! Він панський синок із убогих — хто ж він іще?

А тим часом посеред площі зчепилися з жандармами вже інші студенти, і це подвоїло завзяття тих, хто з'юрмився під портиком, аж поки всі вони — серед них і Асенсі, Комас та Сепульведа — покинули надійні позиції за брамою й кинулись у саму гущу колотнечі, яка зчинилася в центрі площі.

Кулаки Асенсі мимохідь зачіпають жандармів, повз яких він проскакує, та ось він опиняється в оточенні трьох озброєних здоровил. Удари кийків градом сиплються на студента. Асенсі обороняється, як може, але... знову клятущий черевик! «Ні, таки він у мене спаде. Відчуваю, що ось зараз спаде! Ой!.. Ключиця!» В цю мить у його пам'яті блискавкою зринає один дитячий спогад. Він знову бачить, як жбурляє жменю чорної багнюки на рожеву спідничку Мерседес. І знову чує здушений слізьми розгніваний крик дівчинки, і бачить, як вона підбігає до нього з черевичком у руках, і знову відчуває на голові біль кількох ударів гострим підборчком.

Одним рухом студент зриває з ноги розтоптаний

черевик і розпачливо й люто починає гамселити — підбором! підбором! — жандармів, які, в свою чергу, молотять його кийками. «Підбор у мене підкутий», — подумки повторює він. Лунає болісний зойк жандарма, від чого студент миттю забуває про власний біль. І ще нестямніше розмахує черевиком, аж поки рука його завмирає, схоплена, мов у кліщі, дужими руками охоронців порядку. Асенсі напружує всю свою силу й одним ривком випручується. Побачивши, що товариші його біжать до портика, він кидається слідом за ними, і вся юрма збунтованих студентів ховається за брамою університетського подвір'я.

Жандарми співчутливо збиваються навколо одного зі своїх, здорового хлоп'яги з розсіченим лобом і наполовину роздертим вухом. Усе обличчя в нього залите кров'ю.

— Де нападник? — горлає капітан.— Ви затримали його?

Ні, він його не затримав... Таке нехтування службовим обов'язком з боку підлеглого вкрай розлючує капітана.

— Таж ви маєте дев'яносто з гаком кілограмів ваги! — кричить він на пораненого.— І дозволяєте, щоб вам розквасив піку якийсь кволий шмаркач! Що це у вас у руках?

У руці пораненого — речовий доказ, черевик на ліву чоловічу ногу.

— Оцим він мені й затопив! Тут підкова... Таким і череп міг розстроцити!

Капітан бере черевика і, стоячи посеред гурту жандармів, мовчки розглядає його кілька хвилин, так наче перед ним якась невідома зброя. Він морщить лоба і етиха бурчить. Так він робить завжди, коли хоче похизуватись перед підлеглими своєю кмітливістю.

— По черевіку знайдемо ногу, а по позі — людину! — вигукує він, затримавши на жандармах свій

погляд.— Власник цього черевика утік на територію університету разом із іншими студентами, так?

— Так точно, пане капітан!

Капітан виходить із кільця жандармів і, ступаючи перевальцем, крокує по тротуару. Капітан міркує. Шкода, що не можна захопити університет! Взяти б його оце приступом — і без зайвих церемоній!.. Не збираємося ж ми повернутись до часів Республіки? Цього тільки й бракувало. Але наказ є наказ, і на його запитання «чи буде дозволено», полковник відповів так: «Сьогодні поки що ні. Губернатор чекає вищих розпоряджень. Ви зрозуміли? Є наказ по змозі не допускати широкого розголосу цих подій... Що більше зчититься колотнечі, то гірше для загальної ситуації». — «Як же нам бути?» — «Завтра... Якщо це триватиме, завтра ми увійдемо в університет — але з якомога меншим шумом».

Та завтра — не сьогодні, а саме сьогодні і тільки сьогодні він повинен схопити студента, чий черевик у нього в руках. Той шмаркач дістане в нього справедливу кару, що її вже давно випрошують оті підбурені комуністами божевільні, які повилазили зі своїх нір і галасують на вулицях. У глибині душі — упредженість поганого учня — капітан ніколи не відчував найменшої симпатії до студентів, які здавалися йому ледацюгами — в своїй переважній більшості, а решта — небезпечними зубрилами. Ну, а щодо університету... Ось він влаштує їм театр у їхньому паскудному університеті!

Капітан задоволений собою. Капітан щойно знайшов блискуче розв'язання проблеми. Якщо сьогодні він не має права захопити університет, то ніхто не заборонить йому дати наказ тимчасово очистити корпуси.

Це справді чудова ідея. Високе начальство не зможе не відзначити такого вияву службової запопадливості.

А ознаки уваги з боку вищого начальства дуже й дуже йому потрібні. Бо кар'єру його аж ніяк не назвеш карколомною... От якби під час війни він був бодай трохи доросліший!

Ну, гаразд. Сказано — зроблено. Він звелить, щоб повиходили геть усі — до останнього студента. А університетська адміністрація — для того вона й існує, нехай їй чорт! — одержить наказ обстежити всі закутні, щоб усередині не лишилось навіть щура. І студент, який з'явиться в одному черевіку... Капітан уже радів, бачачи, як дружно опускаються півсотні кийків на голову того червоного виродка!

Капітан обертається до жандармів і віддає наказ напівнедбалим-напівсуворим тоном. Таким тоном він звертається до підлеглих завжди, коли гнів вибиває його з рівноваги.

— Вишикуватися півколом перед університетською брамою! Ми з лейтенантом підемо сказати кілька слів ректорові. Незабаром з дверей парадного входу, і тільки з цих дверей, вийдуть один за одним усі студенти, які перебувають тепер у будинку. І тільки-но побачите лобуряку з одним черевіком... Ну, гаразд... То вже ваша справа...

Жандарми шикуються перед брамою. Одні підтримують гвинтівки, перевішені через плече, і з насолодою стискають кийки — їм не терпиться розпочати танець; інші мають такий вираз, ніби воліли б у цю мить бути в якому завгодно місці Барселони, тільки не на площі перед університетом. Усі очі прикипіли до мовчазного й безлюдного портика з високими стулками зачинених дверей.

Так минають кілька хвилин, аж поки повертається капрал, який ходив в університет з офіцерами. Капрал каже кілька слів сержантові, і той бере на себе командування над жандармами.

— Увага! — попереджає він.— З хвилини на хвилину вони почнуть виходити. А ви чого тут досі стовбичите? — гиркає сержант на жандарма з розбитою пикою.— Ідіть лікуйтесь!

— Я почекаю хлопця в одному черевіку.

Жандарми змикають стрій. Чути брязкіт зброї і човгання важких чобіт.

Збігає ще кілька хвилин. І ось... двері портика закрипіли.

Приготуватись!

Двері вже розчинились навстіж, і за ними півсутінь, як у церковному нефі. Жандарми затамовують подих; руки їхні стискають зброю та кийки.

Нарешті із сутіні з'являється перший студент. Він повільно йде під портиком. Іде, накульгуючи. Ліва нога в нього боса.

— Ось він! — вигукують кілька жандармів і кидаються до брами.

Але за першим студентом з'являється другий, третій і четвертий. Усі босі на ліву ногу.

Розгублені жандарми відступають назад. У цілковитій тиші з дверей виходять нові студенти. Шостий, восьмий...

Усі вони ступають під портиком, однаково накульгуючи, і кожен без одного черевіка. Ось вони відчиняють браму й виходять на площу. Скільки їх уже вийшло? Десять, дванадцять?

З дверей університету з'являється ще один гурт юнаків. Жоден не має черевіка на лівій нозі.

Браві охоронці порядку з тупим подивом споглядають цей парад кульгавих. І так триває, аж поки перед ними проходить останній студент — останній босий на ліву ногу. В цілковитій, просякнутій дивною урочистістю тиші він пройшов між двома шеренгами жандармів, які розгублено розступились і опустили кийки та гвинтівки так, ніби складали зброю.

Себастьян Хуан Арбо

НА ПЕРЕПРАВИ

Стояло собі невеличке село зі старими будиночками й покрученими вулицями, подекуди в ньому ще видно було сліди громадянської війни, а в його горішній частині збереглися залишки фортечних мурів.

Повз село протікала річка; текла вона велично, несучи свої гладесенькі зелені води між вербами, тополями й очеретами, між городами й рисовими полями, за якими вдалині височіли гори.

Село зі своїми покрученими вулицями й старими будиночками розкинулося на пагорках, а посеред села здіймалась у небо дзвіниця.

Через річку люди перебиралися човном, яким по черзі перевозили їх двоє човнярів; перевозили вони в будь-яку пору — і серед ночі, і серед зими, варто було тільки гукнути з берега — і прибігав човняр. Може, іноді він і барився, але все ж таки прибігав.

Старшим з човнярів був дядько Хайме, його й знали більше. Він низький, худорлявий, уже досить похилого віку і, хоч був іще дужий, веслував повільно, а руки в нього ледь помітно тремтіли.

Був кінець січня; саме в ці дні щороку йшли до війська призовники, відібрані торік. Дядько Хайме любив перевозити призовників; щоправда, йому доводилося зайвий раз перетинати річку, але серед майбутніх солдатів завжди знаходився такий, що вмів веслувати і забирав у нього весла, даючи старому змогу перепочити. До того ж це була ще одна, хоч і коротка, нагода погомоніти.

Призовники збиралися вниз, на піщаному березі,

де, чекаючи човна, що ось-ось мав підійти, голосно розмовляли. На майдан біля річки сходилися люди, щоб провести, востаннє побачитися з тими, що йшли до війська. Деякі призовники вирушали до Африки, вони були найсумніші — нікому не приносило радості те, що його посилають служити до Африки! — і, мабуть, саме тому вони кричали найгучніше, ніби цими криками хотіли притлумити свій душевний біль. Та, незважаючи на все це, майдан на березі річки, де юрмилися люди, мав святковий вигляд.

Човен повільно наближався й зрештою причалив до берега; дядько Хайме зняв весло з того борту, яким човен пришвартовувався до причалу, й поклав його на лаву, зігнавши з неї людей.

— Встаньте, якщо не хочете підмочити зади.

Старий пом'якшив удар човна об причал і не без зусиль закріпив швартов.

Того дня стояла погана погода, вода під човном вирувала, і старий Хайме насилу стримував його, поки з нього висідали пасажери.

Потім у човен почали сідати призовники, їхні друзі й родичі; багато хто проводжав призовників аж на станцію, до якої була година ходи. Вони стрибали в човен, розгойдуючи його на воді, й сідали на лави, а ті, кому не дісталось місця на лавах, стояли; їх би ще напхалося чимало, якби старий човняр не гукнув:

— Досить! Сьогодні вітряно, і це вам не розвага!

Човняр відв'язав швартов, щосили відштовхнувся рукою від причалу, але переповнений людьми човен, під яким вирувала вода, майже не зрушив з місця; тоді старий відштовхнувся веслом, і човен відплив від причалу. Коли човняр, сівши, заходився веслувати, до нього підійшов один з призовників, син рибалки, й попросив:

— Дайте я повеслюю, дядьку Хайме. А самі відпочиньте.

— Що ж, гаразд. Закурю-но я люльку й перепочину
Я своє ще відвеслю!

— Це наш останній день, дядьку Хайме. Може, ми
вже й не побачимося.

— Дурниці! Я не таке пережив. Маври порівняно
із сіпаями¹ та кубинськими повстанцями—просто ягня-
та. От я сьорбнув лиха! А бачиш, і досі живий.

Човняр дядько Хайме уже в літах, справжній діду-
ган, низького зросту, хирлявий, беззубий, із запалими
щоками, він ніколи не розлучається з бамбуковою
люлькою, хоч вона в нього рідко коли запалена; вліт-
ку носить солом'яний бриль, а взимку — вовняну шап-
ку, яку насуває майже на очі, ніс у нього довгий, гач-
куватий, очі маленькі ледь визирають з-під волохатих
брів. Час від часу він виймає з рота люльку й спльо-
вує в річку.

Незважаючи на свій вік і хирлявий вигляд, дядь-
ко Хайме іще досить міцний, а що він увесь свій вік
працював на свіжому повітрі й на сонці, то його за-
смагле обличчя має здоровий колір, але, перевозячи
людей ночами, він нажив собі хронічний бронхіт, через
який тепер почав відчувати втому, а надто взимку.
Влітку дядько Хайме почував себе добре, бо, як він
казав: «Улітку кожній кузьці живеться добре».

А проте, літа вже лягли важким тягарем йому на
спину й хилили його до землі. Веслував він повільно,
в нього ледь помітно тремтіли руки. Але, веслюючи,
дядько Хайме не пропускав нагоди порозмовляти.

Як і тепер, хтось нерідко перебирав у нього весла.
Тоді він дякував, сідав неподалік від кочета, запалю-
вав люльку, яка в нього майже ніколи не горіла, й за-
водив розмову.

Дядько Хайме користався з такого перепочинку,

¹ Сіпай — індійський солдат на службі в європей-
ських арміях.

щоб посмоктати люльку й погомоніти з людьми, що сиділи в його човні.

— Як гарно жити на світі! А я такого натерпівся! Та все минається... І потім здається, що всього того й не було.

Дядько Хайме був певен, що він здолав багато небезпек, пройшов крізь вогонь і воду. Дядько Хайме побував на Кубі, коли вона вже останні роки була колонією.

— Люди добрі! Отам я сьорбнув лиха! Та спершу треба було дістатися на той край світу. Ми пливли старими кораблями багато днів і ночей, увесь час по воді й по воді. Коли віяв вітер, ми тремтіли від холоду й кляли все на світі. Ніколи б не повірив, що море таке велике. Пливеш і пливеш, і ніде не бачиш землі. А потім війна. І ти терпиш злигодні, голод і холод, постійно боїшся, що тобі в довбешку вгатять кулю і ти навіки заснеш. Тебе бере такий страх, що ти й на мить не заплющуваш очей. Бувало й таке: зачувши одне слово «Куба», ми всі, як один, — даруйте на слові, — накладали в штани. Ой страшно тоді було! А тільки хочеться сміятись. Пригадую одну пісеньку, ви її вже чули:

Прійшов корабель із далекого краю,
Привіз він какао і став дожидати,
Щоб люди недобрі сердегу Пепіто
Забрали в солдати.

Повіз він Пепіто на Кубу далеку,
Та там не схотіли сердегу прийняти,
Бо мав він обличчя брудне і потворне,
Мов дідько рогатий.

І багатьом з нас хотілося — за будь-яку ціну! — мати таке обличчя, яке мав сердега Пепіто. Важко розповісти, як нам було страшно. Скажу тільки, що один з нас наклав на себе руки зі страху перед Кубою, Мінго

де Рейкса відрубав собі сокирою палець, — і старий показав на вказівний палець. — Сказав, що ненароком. Звісно, збрехав. Він зробив це навмисне, щоб не поїхати на Кубу, і не поїхав. Утратив пальця, але шкура коштує дорожче, а багато хто з наших залишив її там. Ну, а мені не пощастило. Погляньте! — показав він ясна без жодного зуба. — Всі я повиривав собі. Коли дізнався, що мене збираються послати на Кубу, зовсім утратив голову. Від страху мало не вмер. Якось мені розповіли про одного хлопця, який не мав зубів, і через це його звільнили від служби у війську. І я став зважувати, що краще — відрубати собі палець чи повиривати зуби. Зрештою, я вибрав друге. Дочекався вечора й пішов до перукаря Мануеля. Він, сердега, вже помер! Ми часто згадуємо його. Пішов до Мануеля, коли надворі споночіло, покликав його й пояснив, що я хочу. «Мануелю, — сказав я йому, — мене збираються послати служити на Кубу, а я не хочу туди їхати». А він: «Правильно робиш, Хайме, що не хочеш. Але як ти відкараскаєшся від тієї Куби?» — «Тож я й прийшов до тебе. Це від тебе залежить, поїду я чи залишусь тут». А він витріщив на мене великі, як помаранчі, очі: «Від мене?» — «Еге ж, від тебе. Мені сказали, що беззубих не посилають на Кубу, вони не годяться для служби у війську. Отож я й прийшов, щоб ти повиривав мені зуби». Мануель злякано вибалушився на мене, певне, подумав, що я зїхав з глузду. «Ти серйозно, Хайме? Це жахливо!» — «Нічого! — відповів я. — Так я вирішив». — «Гаразд, тоді сідай сюди, — сказав Мануель, уже готовий до всього. — Ти сам знаєш, що робиш», — додав він. Я сів, а він приготував «інструмент» і взявся до роботи. В мене в очах спалахнули такі вогні, що здавалося, ніби я побачив усі зорі на небі, навіть більше, ніж їх там було, побачив саме пекло, але я терпів. Час від часу Мануель перепочивав, витирив піт з чола й знову брався до

кліщів... «Але чи ти добре все обміркував, Хайме? Чи не здасться тобі, що...» — «Нічого! — відповідав я йому. — Мовчи й виривай!» І він один за одним повиривав мені всі зуби — погляньте, я зовсім беззубий. Повиривав і очні зуби, що були схожі на вовчі ікла, і кутні. Мені здавалося, ніби він витягував з мене кишки й висмоктував мозок, ніби я вже на тому світі, але я мужньо терпів. «Виривай!» — кричав я йому. Скінчивши виривати, Мануель витер з обличчя піт і опустився на стілець. А я очманів, голова в мене була наче у великоголового карлика з ярмаркової вистави, в очах мені потемніло.

Чотири дні я пролежав у ліжку, думав, що помру. І все це мені анітрохи не допомогло. То був лихий, поганий жарт. Якби я не пішов до війська, то замість мене мав би піти той останній, кого переді мною звільнили від військової служби. Та і йому не хотілося служити. Він уникав служби, як і я, але я про це не подумав. Він викрив мене. І прощайте! Мусив я поїхати на Кубу й беззубий. Погляньте, нема в мене жодного.

Дядько Хайме війняв з рота люльку, показав ясна, прівів по них пальцями і повторив:

— Жодного!

Дядько Хайме був одружений. Дружина його — висока гарна й трохи дивакувата жінка, цілковита протилежність йому, — була нетутешня. Говірка й зухвала, вона ще замолоду не вмовкала й на мить. Дім дядька Хайме нагадував вулик: там ніколи не стихав гамір.

Проте, здавалося, ця атмосфера зачаровувала дядька Хайме, він мав ангельську душу, щиро кохав дружину й вважав, що жити з нею — то його найбільше щастя. Так воно й насправді було.

Вони мали трьох дітей — двох дочок і сина. Син став рибалкою, одружився й тепер жив у селі на березі мо-

ря. Дочки виїхали до материних родичів у Барселону. Вони захоплювалися танцями. «Мої доньки — балерини», — не без гордості казав батько.

Та односельці безперестану глумливо перешіптувалися про «мистецтво» цих двох дівчат. Дядька Хайме добре знали й шанували в селі — він-бо човняр! — але нерідко люди жартували з нього:

«Дядьку Хайме, як називається танець, що його танцюють ваші дочки?»

Дядько Хайме був такий простакуватий, що ніколи не помічав іронії. Наївний, як дитина.

Отож не зрозумів він жарту й цього разу.

«Дядьку Хайме, як ведеться вашим «артисткам?»»

Люди нишком сміялися, але він не здогадувався, що з нього кепкують. Відповідав цілком серйозно, такий задоволений, щоразу відчуваючи радість, коли йому випадало поговорити про дочок.

Він казав, що менша, Амелія, скоро вступить до «треатру», бо вона дуже «граціозна».

— Розумієш, це в неї вроджене. Вона вже змалечку кружляла, наче дзига, та ще й приспівувала... І завжди весело... Ти слухав би її, роззявивши рота... Старша, та серйозніша. Схожа на свого дідуся. Вона не така граціозна, але гарненька і теж «артистка». Її запрошують на роботу до Мадріда.

Люди сміялися із сердешного човняра. Може, іноді дехто відчував ніяковість і обурювався, але більшість глузували з нього. Його засипали запитаннями й хихотіли. Він не ображався, відповідав весело, радий, що трапилася нагода поговорити про дочок, і навіть пишався. Вони ж бо такі добрі в нього!.. Справжні сеньйорити, але не соромляться свого батька, простого човняра, ні, ні, не соромляться його, коли приїздить на свята до нього, йдуть селом поряд з ним, і він — іде зі своїми дочками, гордий, наче король.

Одне слово, сердешний човняр страшенно любив своїх дочок, жив тільки ними, вони були його єдиною гордістю. Якби дядько Хайме бодай трохи засумнівав-ся в них, він помер би з горя. Це звело б його з світу.

Однак завжди знаходився якийсь жартун і ставив старому підступні запитання. Дехто із селян їздив до Барселони й там бачився з дочками дядька Хайме, але не в лиці.

Дочки справді іноді приїздили до села на свято й проводили день-два зі своїми батьками. Тоді й бачили їх на балконі вбогого будинку, де мешкав старий рибалка. Вони привертали до себе увагу своїм барвистим одягом, підмальованими обличчями, дешевими прикрасами. Дядько Хайме розчулювався. Це були для нього радісні дні, йому важко було повірити, що ці дві «сень-йорити» — його дочки, дочки бідного чоловіка, що вони йдуть з ним по вулиці й не соромляться свого батька.

— Знаєте, життя бере своє! Ти весь свій вік сидиш у човні, веслуєш, не розгинаючись,— і ось твої дочки виходять у люди... А знаєте, вони як приїздять, ніколи не забувають привезти щось батькові. Бачите? Оцей кісет привезла мені старша, Флора, а менша в день мого ангела надіслала мені цей годинник. Є в мене люлька, яку також подарувала мені менша дочка... Гарна, справжня люлька... Але я звик до своєї, бамбукової, вона мені більш до вподоби. Її куди приємніше курити.

— Бачите, дядьку Хайме, що дає мистецтво.

— Вони ще багато чого понавозили б мені, але я з тих людей, яким багато не треба, я завжди їм кажу: «Прибережіть усе це для себе, мені не треба нічого. Я щасливий уже тим, що бачу вас». Коли ти народився бідним, то здається, що навіть достаток тобі заважає. Але нічого не вдієш, старша наполягає, щоб я кинув своє ремесло...

— Дядьку Хайме, а менша не сказала вам, у якому «треатрі» вона виступає?

— Ні, це мене не цікавить, синку. Я не розуміюся на «треатрах». Головне, щоб їм було добре й щоб вони були порядні.

— Атож, головне, щоб вони були порядні, дядьку Хайме.

— Твоя правда, синку, головне, щоб вони були порядні, бо без цього геть усе на світі нічого не варте. А вбогість із порядністю...

Дехто стримувався, щоб не сміятись із старого човняра, дехто співчував йому, думаючи: «Сердешний дядько Хайме!» Але він нічого не розумів, не помічав глузування й почував себе щасливим. Думав про своїх дочок, цих «сеньйорит», «артисток»,— яких тільки див у світі не буває! — що не забували свого батька, вбогого човняра.

Отак сміючись і слухаючи дядька Хайме,— дехто йому співчував,— вони переправились на протилежний берег. Новобранці тепло прощалися зі старим, бо всі вони любили його.

— Ну, бувайте, дядьку Хайме, й не кашляйте!

А він відповів:

— До побачення, хлопці.— Він мав двох дочок, артисток, тому повинен був висловлюватись по-міському.

Дядько Хайме знову повернувся до розмови про Кубу:

— Нема нічого страшного. Час так швидко збіжить, що ви й самі не помітите, як повернетесь додому. Ви ж бо їдете не на Кубу. А от я сьорбнув лиха!

І старий човняр відв'язував швартов, брав весла й починав гребти; веслував він повільно, з люлькою в роті, руки його тремтіли від перенапруження. Потім він знову заводив розмову, розповідав історію за історією й щоразу повертався до своїх дочок:

— Що ви хочете? Життя бере своє. Ти бідний човняр, власне, ніхто, а бог дає тобі двох чудових дочок...

ХОРОБРИЙ

Пере Франч піднявся до села, щоб побачитися зі своїм другом; вони посідали в затінку перед хатою й почали розмовляти. Обидва були вже похилого віку — і Гуачес, заможний селянин, впливова людина в селі, Гуачес, якого селяни шанували й любили, і самотник Пере Франч, що жив у хижці ген унизу, неподалік від Ставків, де мав невеличкий город. Вони здавна дружили між собою й час від часу ходили один до одного в гості.

Стояв літній надвечірок. Хата Гуачеса мовби вибігла на околицю села й зупинилася посеред гаю ріжкових дерев. Над селом опустилася надвечірня тиша, тільки чути було крики дітей, що гралися в гаю.

Франч і Гуачес гомоніли про роботу, про вибори, що наближалися, про ціни на рис.

У цей час повз них проходив Антон Пальяс. Був він трохи грубий, любив пожартувати, але жарти його не дуже дошкуляли. Він знав Пере Франча й зупинився привітатися з ним. Пальяс розмовляв крикливим голосом:

— Егей, дядьку Пере, як ся маєте? Я вам не заважаю? Якщо заважаю, то я йду собі геть.

— Сідай і не кричи,— сказав йому старий Гуачес, господар дому.— Розкажи нам, що діється в селі.

— Нічого. Всі балакають про вибори: одні кажуть, що переможуть білі, інші — що чорні. Та хоч би хто переміг, нас ждуть тільки збитки, а виграють лише шинкарі, бо буде випито чимало.

Цієї миті на порозі своєї хатини з'явився Кело де Кока, або, як його прозвали, Хоробрий. Його часто можна було побачити на подвір'ї, коли він сидів біля дверей своєї хатини й плів кошики або робив з пальмового листя брилі, створюючи, як казав старий Гуачес, «конкуренцію брилям фірми Регеса».

Цього разу Хоробрий вийшов у двір разом зі своєю дружиною Кармен. Вона несла чоловікову милицю, потім допомогла йому сісти; сідав він повільно, спираючись на дружину.

Хоробрий помахав зі свого подвір'я рукою.

Антон Пальяс пожартував трохи з Пере Франча й поглулумився з Хороброго. Він не долюбляв Коку. Ще замолоду вони не долюблювали один одного, бо належали до різних компаній, що ворогували між собою: так уже велося в давні часи, коли молодь поділялася на ватаги, які при першій-ліпшій нагоді накидалися одна на одну з кийками. Мабуть, у Пальяса ще відтоді зберігся якийсь неприємний спогад. У його словах і тоні щоразу відчувалася якась мстивість, але в глибині душі він не таїв зла на Хороброго.

— Погляньте-но, дядьку Гуачес, на цього непутящого! Ось до чого довела його дурна голова!

Так почав глузувати Пальяс, дивлячись на Хороброго, що сідав біля дверей своєї хижки й брався до роботи.

— Дядько Пере,— провадив Пальяс (усі вони були «дядьками»), — не знає історії цього каліки, не знає, як Хоробрий утратив ногу, а з нею й славу хороброго.

Якось отой, що сидить отам, поїхав з друзями до Тортоси й подався на Набережну, до будинків розпусти. Цілий вечір ходили вони від будинку Кіми до будинку Глорії і від будинку Глорії до будинку Кіми, попиваючи горілку, граючи на гітарі й галасуючи. Дім Глорії стояв на Набережній, за церквою, в веселому кварталі, а дім Кіми — в другому кінці міста, неподалік від річки, і був куди привабливіший. Обидва вони славилися на всю округу, але дім Кіми знали більше й по неділях ішли сюди з довколишніх сіл цілі ватаги парубків.

Ви чоловік тутешній,— вів далі Пальяс,— і знаєте, що це за будинки, особливо будинок Кіми. Погано освіт-

лена, з низькою стелею зала, присунуті впритул до стіни столи, в глибині зали стойка, а за стойкою висока й опасиста Кіма — легковажна, з п'яним захриплим голосом і недопалком у зубах: «Щіпоньки, до зали!» Хороброго завжди кликала одного з перших. Він був заводієм. І тут зчинилася сварка з ватагою із гірського села — ті хлопці теж були добрі шибайголови. Вони прийшли з краю Панчампла. Отож невдовзі сварка перейшла в бійку. І полетіли в голови гітари та стільці. Щоправда, тоді Хоробрий був високий, кремезний і дужий, він викликав до себе неабияку пошану. В бійці він нагнав на суперників чимало страху, але, відверто кажучи, не так своїми кулаками, як своєю присутністю. Та все ж таки він порозганяв усіх. Хоч і сам злякався й уже хотів був утекти, бо тільки прозивався Хоробрим, а самої хоробрості не мав анітрохи. До того ж він не дуже любив працювати, тому після бійки поговорив з господинею дому — Кімою — й залишився в неї показувати свою хоробрість. Відпустив довгі бакенбарди, такі, як у Дієго Монтеса, надав своєму обличчю виразу людоджера, розмовляв надсадним голосом, завжди дивився на всіх вовком, ходив з недопалком у зубах і кийком у руці — отож цим своїм виглядом збивав з пантелику людей і зажив собі слави хороброго. Та це тривало недовго. Якогось дня доля звела його в пихатим мовчазним лівшею з того гірського села, звідки походив Панчампла. Той зацідив йому в пику. І вони зчепилися один з одним, чи, сказати точніше, лівша накинувся на нього. Кело злякався, почав відступати. А що всі ненавиділи Кело, то, побачивши його нерішучість, ураз гуртом напали на нього. На цьому скінчилось і його гультайство, і хоробрість, і веселе життя. Відлупцювавши добре Кело, його підвели, взяли за руки й за ноги і пожбурили через вікно на вулицю. Опинившись на тротуарі з переламаною ногою, він став кричати, але довго ніхто до нього не підходив.

Першою прийшла Кармен. Йому пощастило, що вона була там.

І Пальяс, поглянувши в бік Хороброго, повів далі:

— Тепер бачите, до чого довела його дурна голова!

Він має щастя, що сердешна Кармен не покинула його.

— Гаразд, Антоне, — урвав Пальяса Гуачес, — поговоримо про щось інше. Це ми вже знаємо. Що було, те за водою пішло. Розкажи нам щось новіше.

Гуачес справді поважав це подружжя, співчував і любив Кармен.

— Дядько Пере не знав цього. Правда ж, дядьку Пере?

— Знав! — заперечив йому старий Гуачес.

— Даруйте мені, якщо я вам набрид. Але саме так воно було; як кажуть, з пісні слова не викинеш.

До них підійшов маленький Тонет — син в'язальника мат. У нього знайшлося трохи вільного часу, й він прийшов до Гуачеса по гроші на тютюн. Щодня надвечір він ходив купувати йому тютюну.

— А це зовсім інша справа, — сказав Антон Пальяс, погладивши хлопчика по голові. — Подивіться на нього, — обернувся Антон до Пере Франча. — Як багато йому перепало й ще чимало перепаде, якщо господь буде милостивим. Правда, Тонете? Дядько Гуачес робить його щасливим, бо коли б не дядько... Гаразд, я йду від вас, на мене чекають. Дядьку Пере, щасливої вам дороги. Привіт жабам у плавнях і риbam у річці, одну з яких я щойно з'їв.

Перш ніж рушити далі, Пальяс ще раз подивився у бік де Коки, що відклав кошика й почав щось їсти.

— Ви тільки погляньте на цього нікчему! Є на що подивитися!

І пішов геть.

Антон Пальяс розповів правду. Хоробрий справді був ледарем і хвальком; у молоді літа він тільки те й

робив, що бешкетував на свята по селах і в будинках розпусти на Набережній у Тортосі, де зажив собі неабиякої слави. Якось в одному з тих будинків зчинилася бійка, в якій Кело, цебто Хороброго, скалічили. Жінка, яка потім стала його дружиною, була тоді в цьому будинку, вона кохала Хороброго, що, як це завжди буває, вчашав до неї. І, мабуть, не раз піднімав на неї руку, коли не домагався того, що йому хотілося.

Вона була дуже лагідна й мовчазна, сама не знала, який сліпий випадок привів її до цього закладу, може, її власна простота.

Хороброго покладали до лікарні, й вона весь час, поки він лежав там, приходила до нього щодня, приносила харчі, фрукти й тютюн, який був йому найбільше потрібний. Лікарі мусили ампутувати Хороброму ногу, і настала така мить, коли здавалося, що він уже ніколи не підведеться. Тоді Кармен не відходила від його ліжка ні на хвилину, сиділа мовчки, завжди лагідна й стурбована. Коли приходив лікар, вона відсувалася трохи вбік і дивилася на нього сумними очима, не наважуючись щось його спитати. Через той заклад, з якого прийшла, вона почувала себе позбавленою людської гідності й поводитися, мов покірنا тваринка, майже не ворушачись і не промовляючи ні слова. Якщо їй щось казали або просили зробити якусь дрібну послугу, вона одразу ж слухалась, робила все мовчки й дуже старанно, ніби в такий спосіб благала пробачити її присутність у лікарні.

Нарешті Кело стало краще, його міцний організм перемиг недугу. Рана зарубцювалася, і Кело де Кока, на прізвисько Хоробрий, швидко одужав, навіть трохи поповнішав. Він сумував, що втратив ногу, але був радий, що йому врятували життя і, особливо, що тепер біля нього сиділа Крихітка, як він називав Кармен.

— Кармето, забирай свої речі й кидай той дім, — сказав він їй. — Підеш зі мною.

Вона подивилася на Кело, ніби не розуміла його слів; дивилася на нього здивовано й сама не знала, що її більше здивувало: чи те, що він сказав їй іти з ним, чи те, що він назвав її ім'ям, яке вона вже забула. Але Кело назвав її Карметою навмисне, мовби для того, щоб прізвисько Крихітка разом з її минулим залишилося в тому будинку й щоб вона стала іншою жінкою,— після всього того, що сталося, він вважав її іншою. І з цього дня Кело завжди називав її Карметою, і сьогодні так її називають у селі.

Хоробрий мусив повторити своє прохання:

— Кажу ж тобі, Кармето, піди туди, збери свої речі й вертайся сюди, я чекатиму на тебе...

Вона знову подивилася на нього так, наче не вірила його словам.

— Що?.. Гаразд, я йду... Йду...

Кармен пішла, не усвідомлюючи до кінця ні того, що вона робила, ні того, що відбувалося з нею, зайшла до будинку, де вона довгі роки мешкала, живцем поховавши себе, піднялась до своєї кімнатки й почала збирати речі, яких у неї було дуже мало.

Тим часом до її кімнати зайшла господиня й спитала, що вона робить. Кармен злякано все їй пояснила. Господиня не пустила її, бо, мовляв, Кармен ще не сплатила їй деякі свої борги. Та Хоробрий знав історію цих боргів; він пішов до будинку розпусти, прихопивши із собою ножа, якого застромив собі за пасок, і став перед господинею.

Побачивши це, черговий викидайло підвівся, ступив кілька кроків уперед і зупинився поряд з господинею. Хоробрий, у якого стирчав за паском ніж, не звернув уваги на викидайла, навіть не глянув на нього. Обпаливши лютим поглядом господиню, він мовив:

— Ви вже своє взяли й не станете втручатися в справи, які вас не стосуються. Кармета покидає цей

дім і йде до мене. Досить її визискувати! Кармето, бери свої речі й ходи зі мною.

Він говорив так рішуче, з таким притиском, що господиня, злякавшись, здалася: на неї вплинула не тільки його рішучість, а й те, що він знав деякі її таємниці. Вона кивнула викидайлові, щоб той відступив убік, і той, відійшовши від них, тільки гнівно поблискував очима.

Кармен узяла свій клунок і попростувала за Хоробрим; вона була приголомшена, але йшла швидко, боячись, що її ще примусять залишитися. Вона ступала слідом за Кело, наче полохлива тваринка, що ні на крок не відстає від свого хазяїна, який може захистити її від усього на світі.

Це був останній вияв хоробрості Хороброго, і цього дня він справді почував себе так, як відчуває себе хлопець перед дівчиною. «Я не відступився б, хоч би мені це коштувало другої ноги», — сказав Кело згодом. І це була правда.

Того самого дня вони сіли на невеличкий пароплав і спустилися річкою до Ампости. Кармен відчувала себе так, ніби вона воскресла з мертвих, ніби її вирвали з темної безодні. Вона сиділа біля Кело, і їй здавалося, що це її медовий місяць, навіть більше — день її визволення з неволі. Все довкола було святковим і прекрасним, усе звеселяло її; вона ладна була будь-що зробити для нього. Кармен уже й так тягла із собою свій клунок, його речі й підтримувала самого Кело, але їй хотілося зробити для нього ще щось більше.

Попоїли вони в Ампості в корчмі на березі річки; сиділи за столом самі, одне навпроти одного, і Кело поводився з нею так, наче вона й справді була його дружиною. «Кармето, хочеш іще шинки?», «З'їж іще картоплі», «Поклади собі м'яса, візьми ще один шматочок».

Скінчивши їсти, вони сіли на парусник, що йшов до Рапіти; приїхали сюди надвечір і подалися в горішній куток села. Там Кело мав хатину, що дісталася йому в спадщину від матері й уже тривалий час була замкнена. Вона стояла на горішній вулиці, неподалік від обійстя Гуачеса. Тієї ночі вони ночували в своїй хатині, й це було для Кармен останнім хвилюванням, останньою радістю того дня, і, певне, вперше в житті вона заснула, počуваючи себе щасливою.

Кело був спритний, в нього були вмілі руки. Він навчився плести маленькі й великі кошики; вже через кілька днів плів їх, як справжній майстер. Кармен поралась у хатині, залишившись такою ж лагідною й покірною, наче весь час просила в людей прощення.

Минув якийсь час, і одного дня Хоробрий вирішив узаконити свої взаємини з Карметою — вони одружилися. Кармен йшла під вінець уся в сльозах. Старий Гуачес, який заприятелював з ними, був у них за весільного батька й зроду так не розчулювався, як під час їхнього вінчання, коли дивився на цю милу жінку.

Покірність і мовчазність Кармен вражали старого Гуачеса. Він запитував себе, як така дівчина могла потрапити до будинку розпусти, і думав про те, якою жорстокістю, яким безглуздям сповнене людське життя; запитував себе також, скільки горя випала на своєму віку ця жінка, але це неважко було розгадати.

Одного дня, побачивши, як Кармен опустила голову перед сеньорою з селища, що прийшла купувати кошика, старий Гуачес розгнівався; зачекав, коли сеньора пішла, й віч-на-віч сказав їй:

— Ти, Кармето, не повинна так опускати голову. Тобі нема чого соромитись. Підними голову й дивись людям просто у вічі, нічого не боячись, бо ти, Кармето, — чуєш? — куди порядніша за багатьох отих, що ходять у шовках і розмовляють з тобою так, наче вони королеви, а ти ніхто, наче вони виявляють тобі ласку.

Багато хто з них мали б відчувати сором перед тобою, відступати з дороги, коли ти проходиш.

Кармен здивовано подивилася на Гуачеса і, як завжди, посміхнулась, не зрозумівши старого. Вона сказала йому, що нічого не соромиться, але сама не знала, що цим хотіла сказати, і пішла посміхаючись. Проте й далі поводитись так само.

Отож та бійка, той нещасливий випадок, що стався в будинку розпусти однієї ночі, змінили долю двох людей, зробили двох нещасних щасливими. Тепер Кело де Кока, на прізвисько Хоробрий, сів біля дверей своєї хатини, розкладав довкола себе недоплетені кошики, вербову лозу і в'язки очерету і заходжувався плести свої кошики, плів їх дуже вміло й час від часу заводив пісню. Був щасливий. А Кармен поралась у хатині — варила обід, мела долівку, чистила посуд. Ополудні, накривши на стіл, виходила й кликала чоловіка обідати.

Кело був щасливий, а Кармен була ще щасливіша. Вона була рада за себе й вдячна чоловікові, а коли згадувала своє колишнє життя, жахалася й відчувала себе ще відданішою, ще вірнішою йому. Їй здавалося, що в неї не було того страшного минулого, що вона була іншою жінкою або що все те було тільки жахливим, кошмарним сном.

Каміло Хосе Села

ПОМАРАНЧІ — ПЛОДИ ЗИМОВІ

Помаранчі — плоди зимові. Оранжеве, мов помаранча, сонце впало ген туди, за гори, і покотилося прадавніми дорогами світу, незвіданими й далекими дорогами світу.

В сутіні біля підніжжя крем'янистого пагорка, біля того пагорка, де під копитами коней викрешуються іскри, туляться до старої дзвіниці зо дві дюжини будинків — похилених, почорнілих і понівечених. Здається, що їх підточує якась недуга, від чого їхня плоть стає гнилою потерухою. Дзвіниця, колись струнка й гордовита, стоїть поникла, зблякла й обшарпана, жалюгідна, наче герої, якого спіткало лихо. Іноді вітер, розважаючись, висмикне з дзвіниці камінь і пожбурить його, немов прокляття, на чийсь дах, трощачи на друзки черепицю, яку вже ніхто довіку не полагодить. На верхівці дзвіниці порожнє лелече гніздо, воно очікує на перше весняне проміння червоного сонця, що покличе додому далеких птахів, дивовижних птахів, які, наче старанна дитина, завчили напам'ять увесь календар.

Порожнє лелече гніздо вросло загадковим, невидимим корінням у дзвіницю. Порожнє лелече гніздо — дванадцять дюжин сяк-так складених тоненьких прутків — не може зруйнувати найнесамовитіший гірський вітер, не може спалити найгрізніша блискавка. Мабуть, над порожнім лелечим гніздом витає, мов сокіл, провидіння.

Вночі у вікнах будинків, де віконниці не зачиняються щільно, де завжди залишають шпаринки хтозна для кого, може, для надії, мрії а чи й страху, спа-

лахують вузьенькі смужки світла: як у бентежному серці, в серці, що не знаходить спокою на самоті.

Коли примружитись, то ці смужки скидатимуться на хисткі примари в п'їтми й на леза підступних ножів, тих страшних ножів, що вилискують вогнем, немов очі в ката, коня чи вовка. В них колір ненависті, яка сичить жалами. І її обличчя. І її хода, від якої в людській голові розриваються нерви, що розрослися в ній, наче гілки химерного дерева, й обплутали звивини мозку.

Пронизливий вітерець, скотившись з пагорка, обнюхує, немов голодний собака, всі закутні й, завиваючи, зникає в маслиновому гайку біля церковного обійстя, в тому гайку, що відсвічує попелястим кольором старого срібла й старовинних монет, кольором розпливчастих спогадів.

Від гайка до потічка тягнеться кам'яний мур, що оберігає від нічного мороку, від чорного вовка ночі овець Естебана Морагона — молодого хлопця на привисько Тінто, який збирається одружитись. Зверху на мурі видно гострі шпичаки, пляшкові осколки, мереживо з колючого дроту. Тінто береже своє добро як може.

У Пікателевій корчмі низька стеля. А Пікатель довготелесий. У Пікателевій корчмі вогко й тоскно. А Пікатель сухорлявий і невгамовний. У Пікателевій корчмі темно й гамірно. А Пікатель білявий і теж балакучий.

Пікателеві виповнилося п'ятдесят. Пікатель їсть мало. Йому без угаву дорікає дружина. Пікатель — гульгій. Пікатель — мерзотник. Пікатель увесь дїм прокурив, він — п'яниця й картяр. Пікатель — волоцюга. Пікатель був сержантом у Африці. Там, під горою Арруїт, його поранили в ногу. Пікатель кульгавий.

Пікателеве обличчя порите віспою. Пікатель кашляє.

От і вся історія про Пікателя.

— Щоб тобі не було добра!

— ...

— Щоб тебе засліпило!

— ...

— Щоб у тебе серце зчервивіло!

— ...

— Щоб тобі язик проказа роз'їла!

А Пікатель сидить за стойкою й оком не змигне.

— Може, вже замовкнеш, Сегуреха?

— Я не замовкну доти, поки не накричусь!

Пікатель — людина розумна й практична.

— Хочеш, я ще разочок згадаю про твою матір? Ну, то що ти скажеш, Сегуреха?

Сегуреха одразу ж замовкає. Сегуреха — Пікателева дружина. Сегуреха — низенька й опасиста, повновида, доброчесна й язиката. Молодою Сегуреха була привабливою, з рум'янцем на щічках.

Сегуреха шаснула до кухні. І запала тиша.

Тінто й Пікатель не люблять один одного. Наречена Тінто була покоївкою в Пікателевому домі. Подейкують, ніби Пікатель вряди-годи заходив до кухні й казав нареченій Тінто:

— Не надривайся, дівчинко. Все одно від цього ти нічого не матимеш. Нехай попрацює Сегуреха. Тепер від неї вже нема ніякої користі.

Люди кажуть, що якогось дня наречена Тінто вибігла з Пікателевого будинку вся в сльозах. Це нібито Сегуреха так ударила її костуром по спині, що мало хребта їй не перебила. А сама Сегуреха начебто сказала людям:

— Негідниця вона, безсоромна шльондра! З моїм Пікателем у стайні валялась!

Люди запитували в Пікателевої дружини:

— Ви самі бачили, тітко Сегурехо?

А Пікателева дружина нібито відповідала:

— Ще цього мені бракувало! Коли б сама побачила, то на місці її порішила б. Слово честі!

Саме з того часу Тінто й Пікатель не люблять один одного.

В Пікателевій корчмі звисають зі стелі ковбаси й липучки з мухами, що налипли на них ще влітку, з тими самими набридливими мухами, від яких нема спокою в липні й серпні.

Тінто страшений упертюх і хвалько, він чудово танцює місцевий танок пасодобль. Тінто носить кашкет з великим дашком, уміє ловити сіттю форель. Тінто дуже легко може вихолостити вепра. Тінто ставить сильця на стежках, якими бігають кролики. Він спритно спльовує кризь зуби.

Тінто впадкував усе це від своїх рідних. Його батько якось убив дубцем величезну вовчицю.

«Куди ж ти її влучив?» — доскіпувались приятелі.

«В самісіньку душу, любі мої! Якби я схибив, мені б не минути лиха».

Іншого разу батько Тінто, побившись об заклад на два барильця вина, з'їв за одним разом багато всякої всячини: на десять сантиметрів мила, на десять сантиметрів солі, на десять сантиметрів стрічки, на десять сантиметрів цвяхів, на десять сантиметрів цукру, на десять сантиметрів перцю, на десять сантиметрів клею, на десять сантиметрів гнотів, на десять сантиметрів письмового паперу, на десять сантиметрів фарби, на десять сантиметрів сала, на десять сантиметрів сухарів, на десять сантиметрів гасу, на десять сантиметрів наждачного паперу й ще проковтнув десять сантиметрів, що їх дістав крамар з коробки під прилавком. Цілих шість реалів заплатив крамареві той, хто програв.

А потім батько Тінто побіг до аптеки й випив на десять сантиметрів соди.

Тінто зайшов до Пікателевої корчми.

— Егей, Пікателю!

Пікатель і не глянув на нього.

— Називай мене Еусебіо, а не Пікателем.

Тінто сів у самісінькому кутку.

— Егей, Еусебіо!..

— Чого тобі?

— Дай мені склянку білого. А є чим закусити?

— Ковбаса, якщо вона тобі до смаку.

Пікатель вийшов з-за стойки зі склянкою білого вина в руці.

— Можу дати тобі трошки тріски.

Тінто прихилився до стіни, і дві передні ніжки стільця відірвалися від підлоги.

— Ні, не хочу я тріски. Ковбаси теж не хочу.

Тінто черкнув запальничкою, запалив погаслу сигарету й, задерши голову, з неприхованим задоволенням випустив клубок диму.

— Краще принеси мені липучку з мухами. Сьогодні мені чомусь забаглося мух.

Пікатель поставив склянку білого вина на стіл.

— Липучка моя. Я її не продаю.

— А мухи?

— Мухи теж мої.

— Геть усі?

— Авжеж, усі. На тебе щось найшло?

Що сталося в Пікателевій корчмі, ніхто достоту не знає. А якщо й знає, то не хоче сказати.

Коли до корчми прибіг поліцейський, Пікатель лежав під стойкою, і по його обличчю стікала струмочком кров.

Поліцейський насилу підняв Пікателя, що був білий, наче борошно найкращого помелу.

— Що трапилось?

Пікатель ніби схибнувся. З рани на його обличчі цебеніла кров, повільна й червона. Пікатель монотонно шепотів слова погрози:

— Де в тебе найболючіше місце?.. Я хочу штрикнути ножом саме туди, де в тебе найболючіше місце...

Пікатель скоса позирав на Тінто.

— Де в тебе найболючіше місце?.. Я хочу штрикнути ножом саме туди, де в тебе найболючіше місце...

Поліцейський підійшов до Тінто, який навіть не дивився на Пікателя.

— Що ти їси?

— Нічого особливого, липучку з мухами. Хіба цивільну гвардію цікавить, що я їм?

Помаранчі — плоди зимові. Оранжеве, мов помаранча, сонце ще довго котилося небом, поки Пікатель монотонно шепотів:

— Де в тебе найболючіше місце?.. Я хочу штрикнути ножом саме туди, де в тебе найболючіше місце...

Сегуреха приклала йому до рани окроплену ганусівкою хусточку. А потім оцтові примочки — на лоба, щоб погамувати гарячку.

— Де в тебе найболючіше місце?.. Я хочу штрикнути ножом саме туди, де в тебе найболючіше місце...

— Що ти бурчиш?

Пікатель заплющив очі, він не чув голосу Сегурехи.

— Де в тебе найболючіше місце?.. Я хочу штрикнути ножом саме туди, де в тебе найболючіше місце...

В поліційному відділку Тінто довго доводив капралаві, що йому забаглося тільки з'їсти липучку з мухами.

— Клянуся вам рідною матір'ю, пане капрале! Коли б мені дали з'їсти липучку з мухами, я спокійно пішов би собі додому.

Капрал був у поганому настрої: поліцейський, що привів Тінто, підняв його з ліжка.

Коли поліцейський двічі стукнув у двері відділку, капралові снилося, ніби з ним розмовляє сам капітан: «Ну от, капрале, на вас чекає нелегка справа, таку справу доручають тільки дуже надійним людям».

Отож капрал ніяк не міг нічого второпати в цій історії з липучкою.

— Гаразд, хай буде так... Але ж розтлумач мені, чому це тобі раптом захотілося з'їсти липучку з мухами?

Тінто довго шукав переконливу, розумну відповідь.

— Розумісте, пане капрале... Просто з примхи!

Ті самі люди, які нещодавно доскіпувались у Сегурехи, чи справді щось було між її чоловіком і нареченою Тінто, юрмились перед кам'яним муром, що тягнеться від маслинового гайка біля церковного обійстя до самого потічка.

Годину тому Пікатель спритно, мов злодій, перемайнув через високий мур, вкритий гострими шпичками, пляшковими осколками й зловісним мереживом з колючого дроту.

Пікатель стискав у руці ножа зі сталевим лезом, лезом, що палає мерехтливим світлом, як вузенька смужка у вікні, де віконниці не зачиняються щільно, у вікні, де завжди залишають шпаринку хтозна для чого, може, для помети й страху, а може, для розпачу.

Пікатель ворухив губами, шепочучи заклинання, яке перенесло його через високий мур подвір'я Тінто:

— Де в тебе найболючіше місце?.. Я хочу штрикнути ножем саме туди, де в тебе найболючіше місце...

Пікатель підійшов до овець, байдужих і покірних, ніжних і пахучих. У нього калатало серце, як тоді, коли він замикався в стайні з нареченою Тінто.

Пікатель ступав між отарою, мов охоплений при-

страстю півень, мов збуджений непогамовним бажанням султан, який розпалив себе, проходячи перед нескінченною шерогою голих рабінь.

До горла Пікателеві підкотився клубок.

— Туди, де в тебе найболючіше місце... Я хочу штрикнути ножом саме туди, де в тебе найболючіше місце...

Пікатель погладив по спині молоду овечку, і вона подивилася на нього, як його дружина в молоді літа, як наречена Тінто, коли він звалив її на брудну відгною долівку стайні.

В Пікателя загуло в вухах. Молода овечка стояла непорушно, сповнившись передчуттям неспокою, яким сповнюється закохана й покірпа наречена.

Пікателеві затьмарилося в очах. В очах молодій овечки теж потемніло...

Це тривало якусь мить. Пікатель закинув руку назад і щосили штрикнув ножом у живіт молодій овечці. Вона судомно затіпалась і впала на землю.

І нараз здригнулися гори від громового сміху, схожого на спів величезного збожеволілого півня.

А люди, ті самі люди, які казали, буцімто між Пікателем і нареченою Тінто було щось більше, а не лише слова, мовчки й непорушно стояли під кам'яним муром, що тягнеться від маслинового гайка біля церковного обійстя до потічка.

Поліцейський насилу пробрався крізь натовп.

Він завжди спізнавався на всі події, що відбувалися в селі.

— Що тут сталося? — спитав поліцейський.

— Нічого особливого, — відповів хтось. — Пікатель перерізав овець Тінто.

Так, помаранчі — плоди зимові.

Коли оранжеве, мов помаранча, сонце, що блукало далекими, незвіданими дорогами світу, перекотилося

сюди через гори, Пікатель уже віддалявся від крем'янистого пагорка, залишаючи позаду похилені, почорнілі й понівечені будинки. Мов сновиди, він ішов світ за очі, шепочучи сповненим докорів сумління голосом:

— Де в тебе найболючіше місце?.. Я хочу штрикнути ножом саме туди, де в тебе найболючіше місце...

Оранжеве, мов помаранча, зимове сонце байдуже дивилось на нього.

Так, хай би там що, а помаранчі — плоди зимові.

ОПТАСІАНА МАГОН ЕРНАНДЕС, АБО ВІД СВОЇ ДОЛІ НЕ ВТЕЧЕШ

— Ім'я?

— Оптасіана, але мене звать Марухітою.

— Прізвище?

— Магон Ернандес.

— Магон?

— Атож, сеньйоре: Магон по батькові, Ернандес по матері.

— Походження?

— Порядне, хвалити бога.

— Ні, я запитую, звідки ви родом.

— Ага, розумію! З Бурухона.

— З Бурухона?

— Авжеж, сеньйоре, з провінції Толедо, неподалік від Торріхоса години дві ходи звідси, коли йти швидко.

— Народилися?

— Звісно, що народилася!

— Питаю, коли ви народилися?

— Ага, питаєте, коли? Та вже давненько!

— Точно не пам'ятаєте?

— Ні, сеньйоре.

— Хто батьки?.. Їхні імена.

— Мого батька звали Родріго, він був пастух. А маму — Енкарною.

— Тобто, Енкарнасьйон.

— Атож, Енкарнасьйон.

— Родинний стан?

— Не розумію.

— Ви заміжня, чи дівчина, чи ще щось?

— Я, сеньйоре, не заміжня й не дівчина, я, мабуть, оте ще щось. Вдова я, сеньйоре. Чоловіка мого вбили на війні. Гадаю, що вбили, бо відтоді його більше не видно.

— Маєте дітей?

— Маю, сеньйоре: Пакіто, Манолін і Марухіта, всі троє в Німеччині.

— Де ви мешкаєте?

— Самі поміркуйте, де я можу мешкати. Скажу вам, мешкати мені нема де. Сплю я в домі сеньйори Луїси. Тієї, що держить крамничку біля громадської вагівниці, праворуч від дороги, що веде на кладовище.

— Гаразд. Можете дати мені точну адресу: назву вулиці, номер будинку тощо?

— Ні, сеньйоре, там немає ніякої вулиці. А який номер дому — цього теж не знаю.

— Чим займаєтесь?

— Торгую сигаретами.

— Хіба ви не знаєте, що це заборонено?

— Ні, сеньйоре, це не може бути заборонено. Я беру ту саму ціну, що й у крамниці, нікому не нав'язую свого товару й ні в кого не краду.

— Гаразд, розпишіться отут.

— Я не вмію розписуватись.

— Що ж, тоді прикладіть пальця.

— Це мені не важко, сеньйоре. Тепер я можу йти?

— Атож, ідіть. І дивіться, щоб вас знову не затримали жандарми.

— Добре, сеньйоре, не турбуйтеся.

Колись Оптасіана Магон Ернандес була пишною молодичкою, як-то кажуть, справжньою жінкою. В юності вона мріяла стати куплетисткою, хотіла брати участь у боях биків, щоправда, в допоміжних ролях, бо мистецтво тореро було їй не під силу. В неї були неабиякі здібності, а щодо осанки, то вона трималась незгірше за інших, навіть краще.

— Пам'ятаєте Бланкіту Суарес? Ту, що співала фаво: на її честь воно так і називалося — «Фаво Бланкіта».

— Авжеж! Як не пам'ятати? Я пам'ятаю і Креолку, і Луїсіту Рубі, і Коломбіну, всі вони грали в п'єсі «Автоматичний кролик» у театрі Ромеа. Старий вже я, приятелю, дуже старий!

— Але ви добре збереглися.

— Це я тільки зовні такий. А старість підточує зсередини.

В молодості Оптасіана була як-то кажуть, козирдівка. Які груди! (Здавалось, вона була донькою винахідника персів). Яка хода! (Вона ступала, мов праведниця). Яка статура! (Недарма дехто порівнював її із самим Масантіні¹). Якби Оптасіана могла думати і хоч як слід оцінити себе, вона загірбала б чимало п'ятаків, навіть золотих унцій. Та хоч Оптасіана з виду була небаченою красунею (коли вона дебютувала в «Тріаноні», оглядач газети «Еральдо» порівняв її з діамантом), усередині вона більше скидалася на надтріснутий дзвіночок, а тут, як усім відомо, вже нічим не зарадиш, бо від цього немає ліків.

Виступаючи на сцені, Оптасіана назвалась Красунею Ревеккою. Це майже біблійне ім'я вигадав для неї один поет, її приятель, який підписував свої вірші Цвіт Мигдалю й терся біля акторів з найкращими намірами,

¹ Масантіні Луїс (1856—1926) — відомий матадор.

тобто ні в що не встрявав і був дуже радий, коли його запрошували до кав'ярні. Красуня Ревекка почала свій шлях куплетистки в курзалі «Магдалена», а згодом перебралася до «Тріанону». Там їй приніс успіх номер, що називався «Гурія», він зводився, відверто кажучи, до поступового роздягання. Та якось Оптасіану спіткала невдача: одного вечора вона роздяглася більше, ніж слід було, і поліція заборонила їй виступати. Невдовзі з цього приводу склали таку пісеньку:

Ой, Красунечку Ревекку
Із Мадріда геть прогнали,
Бо вона на сцені часом
Безсоромно роздягалась.

Останній рядок мав кілька варіантів: «пишним тілом вихвалялась», «наче хвойда, вихилялась», «скромністю не відзначалась», «зовсім гола танцювала» і таке інше. Пригода ця підкосила Оптасіану (а як уже ми згадували, особливого таланту вона не мала), і невдовзі про неї забули. Цвіт Мигдалю — один з небагатьох, хто залишився вірним їй і в біді,— написав дуже зворушливого вірша й назвав його «Доля красунь». У ньому говорилося приблизно про те, що краса — невдячний дар, вона роздмухує кохання жар і, занапастивши долю, завдає страшного болю. Вірш був досить довгий і вельми зворушливий. Поет, як справжній майстер, дотримав усіх правил ритму й милозвучності. За його словами, неблаганна долі сила, що несе нас під вітрилом, у край, де сонце мріє, де кохання перше зріє, молодій Красуні підломила нерозпрямлені ще крила, бо вона, мов німфа у діброві, до людей з великої любові нам красу свою явила. Та Красуня, наче пташка, і так далі.

Зазнавши поразки на підмостках, Оптасіана вирішила спробувати свого щастя на арені — спершу пішки, а далі верхи, бо без коня. осідланого на португаль-

ський манір, вона нічого не могла вдіяти. Цвіт Мигдалю вигадав для неї чудове ім'я — Красуня Амазонка (відверто кажучи, тут йому явно бракувало фантазії), але її двоюрідний брат Тарсіло Магон Трнічете, який був імпресаріо чи, точніше, покровителем Оптасіани, назвав її Марухіта — Вихор Бурухона, що, на його думку, мало принести їй більший касовий успіх; цілком імовірно, що він не дуже помилявся.

Однак Марухіта, Вихор Бурухона, не залишила жодного сліду в мистецтві, яке прославило Кучареса або, скажімо точніше, дона Антоніо Каньєро¹. Річ у тім, що Оптасіана не вміла їздити верхи й не мала хисту пікадора. Вона відзначалася тільки хоробрістю, яку бикоборці називають молодецтвом.

Потім у житті Оптасіани настала довжелезна історична прогалина...

— Історична?

— Атож, сеньйоре, історична прогалина. Чи так не звучить: історична прогалина? Чи так не кажуть?

— А чому ж, гадаю, кажуть. Безперечно! Як гарно звучить: історична прогалина! Мудра у вас голова! Ви справжній красномовець!

Довжелезна історична прогалина в житті Оптасіани тривала приблизно до закінчення війни. За цей час вона примудрилася вийти заміж, народити трьох дітей, овдовіти (найімовірніше), а головне,— жити. Це не мало, нелегко й не кожному вдасться.

— Чи не мрієте ви про минулі часи?

— Про що?

— Не згадуєте колишньої слави?

— Чого, чого?

— Не жалкуєте за тими своїми літами, коли ви виступали на сцені?

¹ Кучарес Франсіско Архона, Каньєро Антоніо — відомі матадори.

— Он воно що! Ні, сеньйоре, тоді дери луб'я, як дереться. Що було, те за водою пішло. Що тут згадувати?

— Та й справді ж! Маєте рацію. Навіщо згадувати?

За пачку сигарет їй платять дві песети або десять реалів; поштучно продавати сигарети вигідніше, але їй легше обрахуватися. Сеньйора Луїса, що держить крамничку біля громадської вагівниці, торгує не сигаретами, а солодощами. Звичайно, покупці в неї інші, але нарікати їй нема на що: цукерки, драже, мигдаль (солоний і звичайний), полуничні, помаранчеві, цитринові або м'ятні льодяники, що їй за годину не розтануть у роті, солодкий горошок, смажені горішки й жуйка теж дають якийсь прибуток, отож з голоду не помреш, а якось довікуєш свій вік. Оптасіана не любить ні солодощів, ні ласунів. Вона воліє продавати свій товар справжнім чоловікам з хронічним бронхітом, яких їй посилає сам всевишній.

— Зв'яжешся з дітьми, самі знаєте, що з того може вийти.

— Воно-то так, але діти приходять до крамнички з реалом у кишені.

Років із чотири тому Оптасіана тяжко захворіла; її відвезли до лікарні й одразу ж взялися різати, а потім довго виходжували, давали ліки, і вона зовсім одужала. Оптасіана охоче полежала б іще якийсь день у лікарні, та що вдієш, її виписали — ліжко потрібне й іншим. Самі знаєте, скільки хворих у лікарнях.

— А що вам оперували?

— Живіт. Зашито на животі, отож його й різали.

Час від часу Оптасіану затримують жандарми за те, що вона торгує сигаретами — поштучно і в пачках. Мабуть, ці арешти пов'язані з фазами місяця чи, може, з чимось іще більш хитромудрим, бо передбачити їх наперед важко.

— І що ж ви робите?

— Нічого. А що мені робити?

Оптасіана не марнує часу, не пояснює того, чого вона й сама як слід не розуміє. А може, вся справа в тому, що це неможливо пояснити.

— Приведуть мене до жандармерії, питають про се, про те, потім я прикладу до папірця палець, вони відпустять мене, і я йду звідки прийшла.

РАДА СТАРІЙШИН

Раз на рік, у понеділок, що випадає між днем святого Іларія й днем святого Фабіана, десь під обід збирається Рада старійшин; вони сідають на вичовганій кам'яній лаві, де тихий вітерець освіжає мозок і розвіює шкідливі міазми, від яких він тупіє. Нині, 1966 року, сюди прийшло семеро людей похилого віку — шестеро дідів і одна бабуся, прийшли вони, щоб відновити знехтувану правду, помститися за кривду й помирити посварених. Як ми вже казали, це відбувається один раз на рік, щороку і з давніх-давен — принаймні триста-чотириста років. Повноваженням Ради старійшин немає меж, а її члени, щоб вони почували себе вільніше й були неупереджені, мусять бути вдівцями (або вдовами), жити в Мадридї й мати не менше сімдесяти літ. Уже давно так повелося, що до Ради старійшин неодмінно повинні входити жінки, але, за звичаєм, їх має бути менше, ніж чоловіків, тобто дві-три, не більше; нинішнього ж року, як бачимо, серед членів Ради лише одна жінка.

Сьогодні семеро старійшин зібралися судити чотирічну Росіту Ріко Гарганчон за те, що вона з лихим наміром показала язика своїй тітці Клоті. Ось хто вони:

Сеньйор Боніфасіо Вернехо Расконоріо, сімдесяти шести років, родом з Кабесон-де-Льсбана (провінція

Сантандер), живе в Мадріді, за фахом швець, у молодості — чемпіон з гри в бабки містечка Сан-Мартін-де-Вальдеіглесіас.

Сеньйор Франсіско Ломбера Гомес, теж сімдесяти шести років, родом з Мадріда, живе там же, за фахом пекар, (призову 1911 року), на прізвисько Газета, бо має надзвичайно добру пам'ять.

Сеньйор Паскуаль Бесарес Кортігера, вісімдесяти років, родом з Нуес-де-Арріби, муніципальний округ Урбель-дель-Кастільйо, провінція Бургос, живе в Мадріді, за фахом сідляр, під час війни за порт Мелілья дослужився до чину сержанта.

Сеньйор Хуан Бокос Кускурріта, сімдесяти одного року, родом з Тітульсії, яку раніш називали Байоною, провінція Мадрид, живе в Мадріді, за фахом червоно-деревець, дуже добре зберігся й ще досить міцний.

Сеньйор Домінго Гаррансо Гаррансо, сімдесяти трьох років, родом з Туррункуне, провінція Логроньйо, живе в Мадріді, працював у винокурні, в молоді роки славився своєю хоробрістю в коридах з молодими биками.

Сеньйора Канделарія Самосіно Родрігес, по чоловікові Гавілан, сімдесяти двох років, удова, родом з Тамамес, провінція Саламанка, живе в Мадріді, колись була гарна на вроду й славилася своєю хазійновитістю.

І, нарешті, сеньйор Мануель Ордуньо Гарсія, вісімдесяти одного року, родом з Мадріда й живе там же, колись працював кучером у знатній родині, добрих півстоліття обертався серед аристократів.

Про всяк випадок прийшла й сеньйора Асунсьйон Уертас Адалія, а що на раду зібралися всі, кому слід було зібратися, то вона попрохала дозволу піти по молоко; з нею був її онук Саломонсін, набагато слухняніший, ніж підсудна Росіта Ріко Гарганчон.

Росіта Ріко Гарганчон — рецидивістка і, за всіма ознаками, такою й залишиться. Як і кожен право-

порушник, вона страшенно неуважлива, отож не дивно, що всі проповіді, які їй адресуються, в одне її вухо влітають, а з другого вилітають. До того ж Росіта Ріко Гарганчон, з виду цілком серйозна дівчинка, зовсім не зважає на своїх суддів і презирливо копилить губи. Вони вже не знають, що з нею робити. Їм слід набратися терпіння.

В убогому Латинському кварталі ще збереглися будинки, схожі на людські серця або на дуплисті старі дерева, всередині яких кипить діловите невибагливе життя. Шкода, якщо вітер часу розвіє легенди, що живуть у цих будинках, у цих благородних і спорохнявілих сховищах минулого, будинках, які вмістили в своєму достойному й брудному осередді таку велику частку нашої історії. Мадрид не береже старовини й не знає пошани; він, наче божевільний, полюбляє лише стрибки й піруети. Новий Мадрид будується не поряд зі старим, а в середині старого, і хмарочоси виростають просто на занедбаних кладовищах. Із тлінних останків художника Аленси, похованого в спільній могилі, виростили не мальви й не прохолодні трави — ні, з них стирчить, наче незграбно витесаний надгробок, права залізобетонна опора дохідного дому. По-грецькому слово «кладовище» означає... постривайте хвилиночку... щось схоже на усипальню, по-латині воно пов'язане зі словами, що стосуються будівництва, — щось на зразок «неотесаний камінь». Отож, може, і нема нічого дивного, що нині оселі життя зводять на оселях смерті (дехто каже не кладовище, а складовище). Одначе аж ніяк не в компетенції Ради старійшин судити помилки та зловживання міських властей; їй дозволено судити лише вчинки окремих осіб — будь-якого віку, статі й стану.

Підсудна Росіта Ріко Гарганчон має п'ятьох братів, троє з яких — Рікардін, Хоакінін і Вісентін — старші за неї, а двоє — Хуліанін і немовля Пакіто — молодші.

Матері підсудної хотілося б мати принаймні ще одну доньку, але в неї і так шестеро дітей, з яких лише одна донька — тут нічого не вдієш, доводиться вдовольнятися тим, що є. Батько підсудної, Рікардо Ріко Мансілья, — токар-механік. Мати підсудної, Росіта Гарганчон Естевес, до заміжжя була кравчиною; тепер для неї цілком вистачає турбот за чоловіка і битви із цілою ватагою дітей. З цим подружжям та дітьми ще живе Росітина сестра, яку називають тітка Клоті, що на шістнадцять, а може, й на вісімнадцять років старша за Росіту. Клоті овдовіла вже за тиждень після одруження: чоловік її, зовні цілком нормальний, повісився в клозеті пансіону «Марс», (провінція Вальядолід), куди вони поїхали у весільну подорож. Про це самогубство багато гомоніли, намагаючись збагнути його причину. Пригода здавалася тим загадковішою, що небіжчик наклав на себе руки, не залишивши ніякої записки ні своїй дружині, ні сеньйорові судді. Хіба таких людей зрозумієш?

— І нервами він не хворів?

— Та ні начебто. Хто його збагне...

Підсудна Росіта Ріко Гарганчон не відчуває особливої приязні до тітки Клоті й при першій-ліпшій нагоді показує їй язика, а також називає її відьмою, вдовою й нечупарою. Батьки вряди-годи частують її ляпасами й ставлять у куток, але це не вгамовує підсудну: мабуть, вона просто не може втриматися, щоб не глумитися з тітки, не ображати її.

— Будеш гарно поводитися з тіткою Клоті?

— Ні, мамо.

В усякому разі, підсудна каже правду. І це вже добре!

— А може, спробуєш?

— Ні, мамо.

Члени Ради старійшин у захваті від підсудної, але про це й словом не прохоплюються. Хоч підсудна —

рецидивістка, прокурор не дуже суворий; і хоч підсудна відвернулася й длубається пальцем у носі, голова суду не закликає її до порядку й навіть не робить їй зауважень.

— Скажи, маленька, чому ти так незлюбила свою тітку Клоті?

— Це вона незлюбила мене. Сеньйоре, коли мама не бачить, вона показує мені язика.

— Показує язика?

— Так, сеньйоре, щоб дошкулити мені. Я про це всім розповідаю, але ніхто мені не вірить.

Якби члени Ради старійшин уміли читати чужі думки, вони пересвідчилися б, що підсудна Росіта каже їм правду. Та частенько правді не вірять, бо брехня за своєю підступністю логічніша й розумніша. Проте Рада старійшин не припуститься помилки в справі Росіти Ріко Гарганчон. Рада старійшин відчуває (і це вже добре), що вона не повинна накладати на підсудну ніякого, навіть найменшого покарання. Судячи з усього, Росіта Ріко Гарганчон — дівчинка непогана, хоч вигляд у неї зухвалий. Її тітка Клоті, чоловік якої — не слід цього забувати — повісився в клозеті, мабуть, і не здригнулася б, дивлячись, як судять невинну.

— Що ж нам із нею робити?

Слово бере сеньйор Боніфасіо.

— Я згоджуюся з думкою більшості, але, як на мене, її слід відпустити. Що, власне, поганого в тому, що Росіта показує язика вдові вішалника? Нині вже не те, що було раніше, самі знаєте, тепер у дітей більше волі. А може, й справді ця вдова повішеника збиткується з дівчинки? Які в нас підстави не вірити Росіті? Мабуть, і справді ця тітка показує їй язика.

Після короткого обговорення Рада старійшин відпустила підсудну Росіту. Ніхто навіть не утримався, ухвалу прийняли одногolosно.

Долорес Медіо

АНДРЕС

Андрес не відводить очей від скатертини в червоних та білих квадратах. Квадрати злиняли від частого прання. Біля його руки скатертину пропалено. Дірка розміром із старовинний дуру повністю зжерла один із червоних квадратів, і крізь неї видніє поверхня стола. Трохи далі від дірки — масна пляма. На склянці з водою — сліди пальців Тіни.

По скатертині повзе мурашка; обминає озеро жиру і зникає в дірці. Андрес пхає туди палець, переслідуючи мурашку. Вона десь пропала. Хлопчик заспокоюється і знову дивиться на злинялу скатертину.

Сента питає:

— Що з тобою? Чому ти не їси?

Тіна штовхає брата ліктем і сміється; одного переднього зуба в неї немає.

— Пролетів ангел.

Ана стукотить ложкою об тарілку і повторює:

— Пльольтів анге..! Пльольтів анге..!

Сента підвищує голос, щоб перекричати дівчаток:

— Замовкніть, малеча! Я від вас збожеволюю... А ти чому не їси?.. Морока з цим хлопчиком. У нього самі кістки та шкіра.

Андрес знизує плечима:

— Я не хочу.

— Не хочу... не хочу! Ти ба, якої заспівав!.. Подивіться на нього... Коли хочеш чогось кращого, то йди в «Палас», а тут іншої їжі немає.

Андрес не відводить очей від скатертини. Він викреслює пальцем шлях, який проповзла мурашка, і знову пхає його в дірку.

— Так-так!.. Пхай, пхай пальця, розривай далі.

Андрес виймає пальця, кладе лікті на стіл і піднирає голову руками.

З порога хтось гукає матір:

— Сеньйоро Пресента!

— Заходь, хлопчику. Чого тобі?

— Сеньйоро Пресента, мати питала, чи не позичили б ви цибулини, завтра ми б вам віддали.

Сента розшукує в кошику з картоплею цибулину і простягає хлопцеві:

— Ось візьми, віднеси матері. А віддавати не треба... Як почувасться твоя мати?

— Добре. Вже встає.

— А дівчинка?

— Вона гарненька... У четвер хрестини. Приїхала бабуся з Пеньяройї. Привезла нам подарунків.

— Перекажи бабусі, що завтра я зайду до неї.

Сента прощається з хлопчиком біля дверей. Потім починає прибирати на столі.

Іще одна дівчинка... Лотерея злидарів... А ця постійно грає... Начебто не існує іншого способу розважатися, ніж заводити дітей!.. Ну й чудасія.

Раптом Сента щось згадала:

— Вийди, Тіно, завези додому батька, бо вже холодно... Ще підхопить запалення легенів... Цього нам тільки не вистачало... На худого пса всі блохи скачуть...

Вона дає стусана дівчинці, виводячи її з-за столу:

— Хіба не чула? Привези батька.

Тіна хапає шматок хліба, що лишився від обіду, і йде до дверей, кусаючи його.

Ана знову стукотить ложкою об тарілку.

— Тятько... тятько!..

Сента підхоплює дитину на руки і втирає їй соплі, що вже потекли до рота. Потім лунко цілує її.

— Матінко, ну й мила дівчинка!.. Що за мила дитина... А тепер — спати. Тіна тебе укладе.

Ана не хоче лягати. Вона кричить і дригає ногами.

— Ні!.. Ні!..

— Так, у постіль...

— Постіль — ні!..

Тіна входить у дім, штовхаючи крісло з паралітиком.

Хоакін каже:

— В мене руки змерзли.

— Східний вітер!.. Коли сутеніє, він несе холод..

Ну й весна!

Хоакін розтирає руки. Питає:

— Є щось гаряче?

— Кава... Хочеш, покладу тебе в ліжко?

Хоакін б'є кулаками по підлокітниках крісла:

— В ліжко, в ліжко!.. Вже досить із мене ліжка..

Я зогнию в ліжку.

Сента трохи вагається перед тим, як заговорити. Та зрештою повертається спиною до чоловіка, ставить каструлю на плиту й каже:

— Отже... тебе укладуть діти... Я мушу йти... Можливо, повернуся пізно... Якщо буде робота...

Андрес дивиться на матір. Позирає на батька. Мати відвернулася і схилилася над плитою. Батько відкриває рота, начебто хоче щось спитати, але не говорить нічого. Розтирає руки. Потім знову б'є по підлокітниках крісла. Кусас губи.

Сента каже:

— Зараз буде готова кава... Її трохи надміру, розумієш? Я приготувала забагато. Залишу її тут, на плиті, коли схочеш...

— Не хочу нічого!

— Гарзд, чоловіче... кажу, якщо захочеш, тобі подасть її Тіна.

— Немає чогось випити?

— Оце так-так! Випити, випити... Ти ж знаєш, що тобі наказав лікар, нічого...

— Лайно твій лікар! Яке йому діло? Хіба це він прикутий до цього крісла, хіба він гниє в ліжку?

— Він бажає тобі добра.

— Хай обережеться зі своїми порадами... Якщо хтось вибухне зразу, тим краще.

Сента закінчує прибирати зі столу й голубить Андреаса, запускаючи пальці в розпатлане волосся хлопчика.

— Не знаю, що з ним коїться. Він нічого не їв...

Андрес відштовхує руку Сенти і устає з-за столу. Сента знизує плечима.

— Тьху!.. Усі на один конил!.. Тут і так повно клопотів, так ще й ви голову морочите... Як на мене, то здихайте всі.

Сента бере найменшу на руки. Дівчинка дригає піжками. Плаче. Не хоче лягати в ліжко. Сента дає їй кілька ляпасів і несе в постіль.

— Подивимось, чи замовкнеш! Іще й ця кривляка... Давай, кричи й ти, може, я од вас усіх збожеволюю... Ось надаю тобі по сідниці, стане червона, як помідор... Ще й ця кривляка... Втекти б од вас світ за очі...

Хоакін б'є по вже мертвих ногах.

— А я... Я мусив би згинутися зразу від удару кулака!.. Вибухнути, мов петарда! Я вже ні на що не годен...

З кімнати, де лежить маленька дівчинка, чується голос Сенти:

— Андресе!.. Спитай у кіоску, чи привезли «Пуебло»...¹ Піди візьми дві песети в мене в гаманці.

Тіна випереджає брата. Бере гроші й вибігає на вулицю.

Чоловіки залишаються вдвох: Хоакін і хлопчик. Вони мовчки презираються. Так, звичайна сцена, вони її вже знають. Вечеря в цей самий час. Потім — укласти в ліжко маленьку. І це: «Принеси «Пуебло», хай твій батько читає». А перед тим як піти: «Ось купимо

¹ «Н а р о д» — назва газети.

радіо в кредит, тобі тоді стане веселіше. Радіо добре звеселяє». Ось так. Усе в порядку. Всі задоволені, еге ж? Усі задоволені. То навіщо їм протестувати?.. Навіщо?.. Немає причини. Їм чогось не вистачає? Ні, батьку. В такому разі?.. В такому разі — мовчати, кусати...

Хоакін б'є кулаками по мертвих ногах. Кусає губи. Дивиться на Андреа.

Андрес повертає голову в інший бік.

Сента виходить з кімнати і знімає цератовий фартух. Миє руки. Вони пахнуть жавеллю. Сента бризкає на них одеколоном і з силою розтирає. Тепер вони пахнуть дешевою перукарнею. Перед невеличким люстерком, що висить на стіні, підмальовує губи й поправляє волосся.

Хоакін вибухає:

— Та вже гарна, жінко, гарна!... Як лубок.

Сента різко повертається до чоловіка з наміром щось відказати. Але вчасно стримується. Знизус плечима. Думає:

«Досить із нього власного нещастя. Кидати докори йому в обличчя — це не діло. Мушу терпіти... Побачимо!.. А що мені лишається».

Щоправда, вихід є, і їй це відомо. Та знає також, що ніколи не зважиться здати його в притулок для калік чи в госпіталь. Виходячи, вона нашттовується на Тіну, яка вбігає з газетою в руці.

— Дай її батькові. І допоможеш йому лягти. У каструльці є кава, наллеш йому, коли схоче.— І повагавшись трохи, додає — Я... можливо, повернуся пізно.

З порогу вона обертається назад. Дивиться на Андреа.

— А ти поїж чого-небудь, хлопчику. Бо станеш, як тріска.

Андрес і далі вперто розглядає квадрати на скатертині.

Коли говорять Сента, він навіть не підводить голови. Але коли вона йде, він також виходить із дому і йде за нею на певній відстані.

— Хай йому чорт!.. Хоч як там... Хай йому!..

* * *

Сента йде, похитуючи стегнами, м'яко погойдуючись тілом. Ноги в неї оголені, каблуки височенні, і вона через силу утримує рівновагу. Коли виходить на площу Прогресу, стихує крок і йде вже неспішно, ніби прогулюється, затримуючись на кожному розі та роздивляючись на всі боки; таке враження, що вона чекає когось.

Андрес думас: «Чекає кого-небудь... Значить, це правда... усе це».

Гаряча хвиля підіймається до його обличчя, заливаючи навіть вуха.

«А я ще врізав йому, коли він мені сказав... Я крикнув: «Ти брешеш, мерзотнику!» А воно он як! І це — твоя мати...»

У сяйві ліхтаря Андрес бачить свою матір: вона стоїть на краєчку тротуару. Вигляд у неї втомлений, але дуже млосний і звабливий, хоч вона і вдає з себе байдужу.

Андрес не може визначити враження, яке справляє його мати, та воно чомусь непокоїть його. Він передчуває, що її поза — можливо, природна — приваблює чоловіків. З хвилини на хвилину котрийсь чоловік підійде до неї й запитас, чи не хоче вона лягти з ним. І скаже, що він заплатить їй стільки-то. І вона відповість: згода. І тоді...

Андрес затуляє обличчя руками. Лють розпирає його. «Хвойда!.. Хвойда!..»

Він починає плакати.

Яксь жінка, що проходить поруч, запитує:

— Чого плачеш, хлопчику? Ти щось загубив?

Чи загубив він? Так. Він щось загубив. Він багато чого загубив.

Андрес засовує руки в кишені штанів і прямує до матері. Його вже не турбує, що вона може його помітити.

Сента його не бачить. Хлопчик уже біля неї, а вона його не бачить. Роздивляється на всі боки, ніби когось шукає.

Андрес каже:

— Ходімо додому.

Сента обертається до нього, вкрай здивована.

— А, це ти!.. Що ти тут робиш? Яка муха тебе вкусила?

Андрес бере її під руку.

— Ходімо додому.

Жінка різко відкидає руку хлопчика.

— Тьху!.. Що за ідіот... Хто піде додому, і зараз же, так це ти... І ти вже йдеш. Цікаво, що ти загубив на цій площі?

Андрес знову бере матір під руку. Благає:

— Ходімо додому!

Сента здивовано дивиться на хлопчика.

— Слухай-но... З тобою... Що з тобою? З тобою щось коїться, так? З тобою щось коїться...

— Ходімо додому.

— З тобою щось коїться... Що тобі наговорили?

Андрес мовчки стискає руку матері. Сента дивиться на нього. Очі хлопчика повні сліз, він кусає губи.

— Ну, добре, що з тобою? Чувш, мій хлопчику? Відповідай. Ти що, збожеволів?

Андрес стискає руку матері.

Вона знову каже:

— Відповідай, мій хлопчику...

— Ходімо додому.

Сента гороїжиться:

— Додому! Тебе таки добрячий гедзь укусив... Тобі

наговорили щось... Знала б я, хто це зробив, набила б йому пику... Оце так геройство!.. Наговорити хлопчику... Тьху! Що я наб'ю йому пику — така ж правда, як моє ім'я Пресентасьйон. Він іще згадає мене... Наговорити хлопчику...

Сента притискає до грудей голову сина, пестить його скуйовджене волосся. Раптом вона різко відштовхує його:

— Ану, забирайся додому і забудь про ці плітки... Це наклепи, розумієш?.. Плітки... Заздроті... А ви, чого вам не вистачає?.. Скажи, чого вам не вистачає?.. Заздрість, ница людська заздрість... Та ми ще побачимо!..

Андрес підходить впритул до матері. Питає:

— Що ти тут робиш?

— Я?

Сента не знає, що відповісти. Вагається... Потім штовхає хлопчика вперед.

— Що, ну що я тут роблю, ну що, що я тут роблю!.. Оце так запитаннячко!.. Те саме, що й всі люди. Ні, ви тільки подивіться на нього... Чи мені вже не можна пройти площею?.. Тьху! Забирайся додому й допоможи дівчаткам укласти батька й дати йому вечерю. А я прийду слідом.

Андрес знов уперто чіпляється за руку матері. Сента рушає з місця, підштовхуючи хлопчика до рогу вулиці Месон-де-Паредес.

— Ну ж бо! Додому... Перекажи Тіні...

Андрес стає, мов укопаний, на красчку тротуару, навпроти матері. Стискає кулаки і, плачучи від люті, каже:

— Я їх повбиваю!.. Вб'ю кожного, хто підступить до тебе.

Сенті урвався терпець:

— Побачимо, як мене забере звідси оцей молоко-сос... Я їх повбиваю, я їх повбиваю... Слухай, хлопче, ти що, ідіот?.. Хіба ти не тямиш, хто тебе годує, хто

утримує вас усіх... Sursum corda...¹ Коли б я не при-
посила додому двадцять дуру щовечора...

Але це вже скидається на сповідь, і Сента за-
мовкає, шкодуючи, що бовкнула зайве. За хвилику
вона пробує виправдатись:

— Я... ти ж знаєш... Із сьомої ранку мила підло-
гу й протирала вікна в ІБЕСА², та що з того... Злидні
і К⁰... Прогодуй чоловіка-каліку й трьох малих ді-
тей... Я ж не заради розваги... На біса вони б мені
здалися!.. Слухай, Андресе, ти ще малий... Коли ста-
неш чоловіком... Життя... Тьху, що за життя!.. А тобі
таке лізе в голову... В отій школі... Бачиш, до чого
призводить надмірна обізнаність... А тобі лізуть у
голову всякі дурниці. Ти бачиш світ у рожевих бар-
вах.

Андрес знає з власного досвіду, що світ зовсім не
рожевий. Його світ, звичайно. Але невизначно він здо-
гадується, що можна жити без... цього. Живуть же
інші. Це жахливо, коли йому в школі і скрізь кажуть,
що його мати — повія. І дуже прикро, що його мати
займається цим заради того, щоб прогодувати їх та
щоб він міг ходити до школи й учитися. І Андрес
майже кричить:

— Тоді я кину вчитися... Піду працювати.

— Працювати... А тебе не занудить?.. Цікаво, яку
роботу запропонують одинадцятилітньому... Ох і йо-
лоп!.. Подивіться на нього... Багато ти заробиш... Ку-
пиш нам автомобіль, хлопчику.

Сента намагається жартувати, але до горла їй
підкочується клубок, і дрижать ноги. Вона думає:

«Ще й цей блазень... Кинути отаке їй в обличчя...
І хоче працювати, щоб вона не... Ну й хлоп'я!.. Чо-
ловік, справжній чоловік...» А вголос каже:

¹ Вище серця (*латин.*) — фразеа з католицького бо-
гослужіння.

² Назва великої капіталістичної монополії.

— Бачиш, хлопчику, тобі не вистачає досвіду, розумієш?.. Ти не знаєш життя... Я...

Андрес не слухає її. Він уже втомився казати «ходім додому». Вона не піде додому. Навіть насміхається з нього, називаючи його йолопом. Тут нічого не вдієш.

І він розпачливо вигукує:

— Я вб'ю себе, я вб'ю себе!..

І молотить кулаками по ліхтарному стовпу. Потім кидається навтьоки; відбігши далеченько від матері, він зупиняється на розі якоїсь вулиці. Трохи повагавшись, рушає знов, але вже повільно й нерішуче.

Сента мусить поспішати, щоб наздогнати його.

— Андресе!.. Слухай, хлопчику, йди-но додому.

Андрес іде неспішно, засунувши руки в кишені штанів, і час від часу озирається, дивлячись, чи йде за ним Сента. Вона дивується. Андрес іде не додому, а в інший бік. «Куди прямує цей молокосос? Побачимо, що буде далі...»

Андрес щось надумав, це безсумнівно. Він ясно показав це, коли вперто тримав її за руку й намагався не допустити, щоб його мати торгувала собою.

Тепер уже вона наполягає:

— Андресе, хлопчику мій, послухайся своєї матері!.. Ну й синок!

Сента боїться, що синок їй відкаже: ну й мати! Та Андрес не відповідає. Він іде, мов сліпий, настовхується на людей та буцає ногою камінці й папірці, що трапляються на його шляху.

— Андресе!.. Чуєш, Андресе?.. Ох і впертий!.. Невже ти віриш, що я...

Сента наздоганяє хлопця, хапає його за руку.

— Не знаю, що тобі вбили в голову... Треба ж їсти, розумієш, маленький ти мій?.. Коли чоловік — паралітик, то... Що ти знаєш про життя!

Андрес скидає Сентину руку, що лягла йому на плече, і йде далі. Сента час від часу мусить бігти, щоб не відстати від нього.

— Чуєш, Андресе... Вислухай мене... Тьху, що за хлопчик!.. Коли ти станеш чоловіком... Андресе... Чуєш, Андресе?... Звичайно, ти добре знаєш життя, коли вже дійшов до того, що кинув мені в обличчя...

Він знову біжить, вона за ним.

— Що я тобі зробила!.. Тьху!.. Невже ти гадаєш, що мені це подобається... Ще чого!.. А знав би ти, як гидко, коли тебе кидають на підлогу й топчуть... Таке приниження ні за що... Ти ж не знаєш, що я обійшла десять сеньйор, аби зібрати гроші на крісло для паралітика, і кожній я красно дякувала, а кожна з них дошкуляла мені нотаціями та у все пхала носа... І те я маю зробити, і те я маю зробити... Ясно тобі, що це таке?... Отже, Андресе, ти втямлюєш, що я тобі каж...?

Андрес повертає за риг, не слухаючи її.

Сента вагається. Треба б вернутися на площу, спробувати заробити свої двадцять дуρο. Чи сорок. Чи, може, навіть шістдесят, коли пощастить. Якось вона збрала аж п'ятсот песет. Не менше, ніж будь-яка професійна повія. З добірних, звичайно. З отих, котрі з Гран-Віа чи Бальєсти¹. Чоловікам подобається її постава... Яка вже там вона є, а таки подобається. «Чого це я маю втрачати вигідну ніч через цього блазня?» Але ж Андрес — її син. Її шкода його, ще б пак... Хлоп'я, здається, знає про всі ці розваги, і стидається її.

Сента з гордістю думає: «Ти ба!.. Він уже чоловік... Вчиться й дещо тямить... Не такий, як інші хлопчак... Вже чоловік, це видно... А якщо стане

¹ Центральні вулиці Мадріда.

ідіотом?.. Ну й хлопчина!.. Батько терпить. Ти ба!.. Виходить, що хлоп'я... А що ж мені робити?.. Син, це ж син... Я така-сяка й можу робити все, що заманеться, але ж син... Із сином слід рахуватися».

Сента знову біжить, щоб наздогнати його.

— Бачиш, Андресе... Чуєш, Андресе... Я не хочу... Зупинись! Чуєш, хлопчику?.. Не поспішай так... Що ти знаєш про людей... Працювати!.. Чуєш, хлопчику, я благословляю твоє рішення... Але перед тим, як піти працювати, тобі ще доведеться з'їсти чимало хліба.

Вона бере його за руку.

— Ох, та робота... Тобі здасться, що це легко... Робота!.. Коли б вона була легкою... Ти вхопишся за будь-яку... А я б хотіла, щоб ти вивчився і став людиною... Працювати!.. Бачиш, хлопчику, коли ти виростеш... А зараз дозволь мені допомогти тобі, доки ти виростеш, поки всі... Гаразд, Андресе, чому ти не відповідаєш?.. Ти що, збожеволів?.. Ти ж бачиш, що гвій батько...

— Я не звідник!

— Хлопчику, що ти кажеш!.. За що ображаєш свого батька!.. Паралізовану людину!

— Ось-ось, він паралізований і терпить тебе, але ж я маю дві руки й дві ноги, і завтра... Ти побачиш, завтра...

Андрес знову виривається з материних рук і біжить у напрямку дому. Біля дверей озирається й дивиться, чи йде вона слідом.

Так. Вона йде слідом. Тоді він входить у дім.

Сента вагається. Ступає кілька кроків... Зупиняється... «Тху, що за блазень!.. Начебто я...» І повільно входить у дім.

Тіна грається котушками ниток, зводячи вежу.

Сента каже:

— Ще не вклали батька?.. Ану, допоможи мені...

НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ

Несподівано нога Пабло наштовхується на якусь річ. Це стається тієї миті, коли в залі гасне світло й починається кінофільм.

Потім Пабло наступає на ту річ. Він уже не раз наступав отак у кінотеатрі на різні речі, ненароком ковзався й падав. Але цього разу Пабло не падає. Бо тепер під його ногою — не засмальцьований папір, не фруктова шкуринка, не клапоть матерії. Це...

«Гаманець?.. Еге ж, гаманець...»

У Пабло вмить спрацьовує логіка.

«Гаманець... Гроші!»

Багато їх там чи мало, але це гроші.

Пабло Качо, хлопчик, що торгує карамельками, шоколадками й льодяниками в кінотеатрі, цьому найбільш людному місці кварталу, нишком обмацує ногою гаманець, і його мозок осяває ясна, виразна й рішуча думка. Гаманці далеко не щодня валяються на підлозі. Може, капельдинери чи прибиральниці й знаходили їх... А він ні! Йому ще не випадало такого щастя.

І хоч хлопчикові час іти звідси (Пабло зобов'язаний покидати залу кінотеатру, тільки-но в ній погасне світло), він знову пробігає проходом від дверей до оркестрової ями і від оркестрової ями до дверей, поки його нога знову наштовхується на гаманець.

Пабло нахилиється й підбирає його. Кладе на тацю зі своїми солодощами так невимушено, що глядачі, які зручніше всідаються на стільцях і дивляться на екран, не помічають його спритного руху.

Пабло виходить із кінозали повагом, стримуючи бажання щодуху кинутися до дверей, ступає ще повільніше, ніж звичайно. Він не повинен виказувати, що поспішає. Щоб його не запідозрили...

Йому пригадується, як одного разу він знайшов

рукавички. Шкіряні рукавички, підбиті хутром. Хлопчиків перехопило дух.

«Вони коштують щонайменше...»

Але Пабло Качо не міг сказати точно, скільки коштують рукавички. Йому ніколи не доводилося їх купувати. Та він і не має певного уявлення про вартість грошей. Сума, що сягає за сто песет, здавалася Пабло неймовірною. Однак хлопчик підозрював, що рукавички коштують більше, ніж він заробляє за місяць, бігаючи по кінозалі з четвертої дня до першої ночі й збуваючи глядачам свої шоколадки, карамельки й льодяники. Пабло не знав, скільки коштують рукавички, але здогадувався, що вони дорогі, бо всі його знайомі, побачивши такі рукавички, щоразу казали: «Оце рукавички!»

Одне слово, Пабло не знав, скільки коштують рукавички — нові чи ношені, — але це, певне, знали капельдинер, касирка й той, хто їх загубив. Пабло здав рукавички. Він виконав свій обов'язок, віддавши їх капельдинерові, а той сказав йому: «Гаразд, лиши рукавички, я поверну їх тому, хто заявить, що їх загубив». І тоді Пабло подумав: «Мені віддячать... Завжди віддячують тому, хто щось знаходить і повертає знахідку власникові. Може, мені дадуть цілий дуру?.. Хай йому!.. Цілий дуру!.. Було б непогано».

Та він не дочекався подяки. Згодом випадково довідався, що ніхто не розшукував тих рукавичок. Проте шкіряні рукавички, підбиті хутром, не повернулись до Пабло. Капельдинер тільки вибачався перед ним, усіяко виправдовуючись... Та подія стала для Пабло добрим уроком, який не міг не позначитися на його добропорядності, на його не зовсім чіткому уявленні про власність.

Отож тепер Пабло думає:

«Я не віддам їм гаманця... Хай не гублять грошей...»

Він кладе скриньку з льодяниками й тацю з шоколадками на диван у фойє кінотеатру, біжить до вбиральні й там замикається, щоб бути в повній безпеці.

Навряд чи хтось здогадається, чому Пабло замкнувся. Він не раз уже тут замикався. Ну ось, тепер він нарешті зазирне в гаманець і порахує гроші... Звісно, в гаманці лежать гроші...

«В ньому щонайменше три дуро!.. А може, аж п'ять...»

Більше. Набагато більше... Пабло стоїть приголомшений.

«Три дуро, п'ять... Чудово!.. Аби тільки ніхто їх не розшукував...»

У гаманці виявилися великі банкноти. Таких банкнот Пабло ще зроду не тримав у руках. Він увесь тремтить, рахуючи:

«Один... два... три... чотири... п'ять...»

П'ять банкнот по тисячі песет, чотири — по сто й кілька дрібніших.

Пабло кидає в піт... Усе його тіло проймає то жар, то холод. Справа серйозна. Доведеться йому негайно повернути ці гроші.

«Авжеж, доведеться... Коли б ішлося про кілька песет... А тут стільки грошей!..»

Пабло обмацує гаманець, погладжує банкноти... Доторкатись до них — і то йому страшно. Багато грошей! Дуже багато!

Ха-ха! Скільки всякого добра можна накупити на ці гроші... Може, навіть квартиру ха ще й з меблями, такими, як ото стоять у вітринах... Або автомобіль... Ні, автомобіль, мабуть, коштує дорожче, ніж квартира. Адже кожен десь живе... Ні, не те, я хотів сказати, що кожен має якийсь притулок. А от автомобіль... то дідька лисого!.. Автомобіль же... Бі-бі-бі!.. Оце так!..

Пабло дивиться в дзеркало. Підводить брови. Імітує рухи таксиста, який ставить свій автомобіль перед кінотеатром. «Я схожий на таксиста», — думає він. Тільки в таксиста на лівій щоці лілова пляма. То й що? В нього теж може з'явитися така пляма.

Отож Пабло Качо уявляє себе з плямою на лівій щоці, у форменому кашкеті й подумки сідає за кермо свого таксі.

«Бі-бі-бі-і!.. Ні, не слід сигналізувати. Ніяких гудків... Чах-чах!.. Трррр... Зрушимо з місця тихенько... Гей, йолопе!.. Куди дивишся?.. Ти з неба впав, чи що?.. Ледь не... А тоді в усьому звинувачують водіїв».

Пабло зупиняє уявного автомобіля й запалює сигарету...

...Але хтось стукає у двері вбиральні, враз гасячи його сигарету й грубо витягуючи хлопчика з автомобіля.

Пабло ховає гаманця в кишеню й поспішає до дверей.

— Ну ж бо, хлопче! Що з тобою? Ти там заснув, чи що?

Пабло обпалює капельдинера лютим поглядом. Капельдинер — літній чоловік з непривітним обличчям. Він трохи накульгує. Був сержантом на війні. На двох війнах. Спочатку в Марокко, де відбував військову службу. А потім пішов добровольцем на громадянську. Він увесь час балакає тільки про війну та про свої подвиги, либонь, такі самі уявні, як і автомобіль Пабло. Тепер він командує хлопчачками, наче він головкомандувач, а вони його солдати. Хлопчачки ненавидять його, але слухаються. Глядачам, що ходять до кінотеатру, він теж неприємний. Він просто вихоплює у них із рук квитки, хоч у залі ще не погасло світло, і як хтось сам, без його допомоги, знайде своє місце й сяде, він бурчить, вимагає показати квиток і

часто не повертає його, аж поки не дадуть йому чайових.

Старий капельдинер не подобається Пабло, але хлопчик охоче слухає його розповіді про війну.

Тепер він ладен мовчки коритися йому в усьому. Старий-бо занадто гарячкуватий... Краще його не гнівити.

Та старий не замовкає:

— Гей, хлопче... Де твоя скринька? Де ти її залишив?.. Ти що, з неба звалився?

Ні, Пабло Качо не звалився з неба. Навпаки, він почуває себе на сьомому небі. В його кишені понад п'ять тисяч песет, він приголомшений. П'ять тисяч песет — це п'ять тисяч песет! На думку хлопчика, це цілий капітал.

«Звісно, доведеться їх повернути... Я повинен їх повернути. Але господареві. Тому, хто їх загубив. А поки що мені слід мовчати».

Пабло бере свою скриньку й чіпляє її собі на плече. Потім закидає на шию пасок, на якому висить таця, вигукує, звертаючись до глядачів, що тільки-но зайшли до кінотеатру:

— Льодяники!.. Смачні льодяники!.. Шоколадки й карамельки!..

Він завжди вигукує одне й те саме: спочатку ніби заспівуючи, а далі вистрілюючи слово «льодяники», наче снаряд, і жалібно тягнучи кінцеве «карамельки».

До кінотеатру квапливо заходять чоловік і жінка. Вони спізналися й поспішають до зали, навіть не поглянувши на хлопчика.

Пабло знижує плечима. Звісно, він викрикнув за звичкою свої слова, щоб не мовчати. Бо так треба.

І, знову помацавши гаманець, подумав:

«Він не мій. Що ж мені робити?.. Що про мене подумують? Не дурій, Пабло. Ці гроші мають свого власника».

Мали свого власника. Тепер від Пабло залежить, чи ці гроші повернуться до його рук. Та Пабло вирішив їх повернути.

Повернути, якщо, звичайно, їхній власник з'явиться. Адже тепер Пабло не віддасть їх, як тоді віддав рукавички, капельдинерові, білетерові чи касирці — ні, він цього не зробить.

Пабло пройшов по фойє, по коридору й зупинився в дверях кінозали, час від часу відхиляючи штору, щоб побачити окремі епізоди кінофільму, який він уже дивився три-чотири рази. І нишком, хоч це й важко було приховувати, щоразу обмацував гаманець, розмірковуючи:

«Зараз, у перерві... Якщо власник цього гаманця помітить, що він його загубив, то спитає... Неодмінно... Я також роздивлюся всі обличчя... Може, він у задньому ряду?.. Чи, може, в центрі?.. Ні, трохи далі... Десь у перших рядах... Та ні, не в перших. Перші три-чотири ряди порожні... Що ж, хіба вгадаєш?.. Я стану спереду й стоятиму доти, доки хтось озветься... Почне шукати й розпитувати...»

Тепер уже інший капельдинер уриває роздуми хлопця.

— Гей, Пабло!.. Що з тобою, хлопче? Ти сам із собою розмовляєш?

Пабло здригається. Він не розмовляв уголос. Пабло лише жестикулював, супроводжуючи кожну свою думку жвавими рухами, тому капельдинерові здалося, ніби він розмовляє сам із собою.

— Я...

— Іди, хлопче, вже ввімкнули світло, почалась перерва.

Пабло всміхається капельдинерові. Цей молодик Басіліо куди люб'язніший за отого старого капельдинера. Проте Пабло не дуже довіряє і йому. Скажімо,

зараз він нізащо не розповів би молодому капельди-
нерові, що...

«Звісно, ні... Треба мовчати!.. А то він забере в ме-
не ці гроші... І привласнить їх собі... О, ні... Я пошу-
каю...»

Пабло поправляє паски скриньки й таці і захо-
дить до зали. Ступає кілька кроків.

«В який прохід податися? В центральний прохід...
у правий... чи в лівий?.. Хіба я знаю?.. Він міг їх за-
губити, коли заходив чи виходив, і зовсім не там, де
зараз сидить... Гаразд, побачимо, чи хтось...»

Пабло кличуть. Він здригається.

— Гей, хлопче!.. Дай льодяник.

— Прошу!.. Кому ще? Будь-ласка.

— Іди сюди, хлопче...

Біля кожного покупця Пабло зупиняється. Дає цу-
керки й бере гроші. Кожна монета, що потрапляє
хлопчиків до рук, нагадує йому про інші гроші. Про
той скарб, що лежить у гаманці. Він поспіхом поклав
його в задню кишеню штанів і тепер потерпає за
нього. А що, як витягнуть...

Пабло думає про те, що в нього можуть украсти
гроші, так, ніби вони належать йому, ніби він при-
власнив їх, добре знаючи, що їхній власник сидить
у кінотеатрі на одному з цих стільців, власник, якому
слід їх повернути.

Та поки знайдеться власник цих грошей, вони на-
лежать йому, Пабло, і він має право побоюватися,
щоб їх у нього не вкрали.

Отже, він діє правильно?

Пабло йде з трепетом у душі проходами партеру,
то хапаючись за кишеню, то засовуючи в неї руку,
вдаючи, ніби кладе туди свій виторг.

І голос у нього зривається, коли він час від часу
вигукує:

— Льодяники!.. Смачні льодяники!.. Шоколадки й карамельки!

Якби той, хто загубив гаманець, захотів купити в нього цукерок, він одразу ж похопився б. Ось зараз він заворушиться, пошукає у себе в кишені. І тоді...

Отже, ця перерва — справжня кара для хлопчика. Він увесь час думає то про те, що в нього можуть украсти гаманця, то про те, що ось-ось з'явиться його законний власник. Одне слово, Пабло загрожує небезпека. Велика небезпека, і йому страшно. В свідомості у хлопця зачаїлася думка, що ці гроші можуть стати його, якщо він зуміє відвести бурю або, інакше кажучи, зробить так, щоб і вовки були ситі, і вівці цілі. Тобто він хотітиме повернути гроші, і тоді совість його буде чистою, але не надто старатиметься розшукувати законного власника гаманця. Отож це потаємне бажання заважає Пабло обмірковувати, яким найпевнішим способом повернути гроші їх власникові.

Коли кінчається перерва й знову починається кінофільм, ця гра між його бажанням і обов'язком навіть йому наївну, але щасливу думку:

«Хай йому біс!.. Як я раніше не додумався? Я ж можу зайти до кінобудки й сказати кіномеханікові, щоб... еге ж, щоб у перерві між частинами оголосив, що знайдено гаманець з... Ні, не гаманець... Що знайдено одну річ, яку буде повернуто тому, хто доведе, що він її власник... Хай усі перевірять свої кишені й пересвідчаться, чи вони чогось не загубили, і той, хто загубив... Еге ж, хай скаже, що саме».

Що ж, він зробить саме так. Та нараз йому спадас на думку що тепер запізно це робити, бо...

«Може, під час наступної перерви?.. Але власника гаманця вже напевне не буде в кінотеатрі, і тоді капельдинери заберуть у мене ці гроші... І залишать їх собі, як оті рукавички, мовляв, поки по них прийде їхній

власник. А що, коли ніхто не стане розшукувати ці гроші?.. Звісно, тоді вони... О ні, не слід їм нічого казати... Я не випущу зі своїх рук грошей доти, доки не знайдеться їхній власник... А якщо знайдеться...»

Протягом усього кінофільму Пабло ходить сюди-туди, голова в нього розколюється від думок, але він так і не знаходить якогось рішення. Він міг би сам піти розпитати... Але ж ті неодмінно поцікавляться, про що він розпитує, і заберуть у нього гроші. (Леліючи свою потаємну мрію, він увесь час боїться тих). З іншого боку, цілком імовірно, що гаманця загублено ще під час попереднього сеансу, тоді його власника вже нема в залі. Що ж йому робити? Що робити?

І Пабло хапається за кожну нагоду, яка дозволяє йому залишити гроші собі, але щоб ніхто не міг розцінити це як крадіжку.

* * *

Коли Пабло приходить додому, дзигарі на найближчій дзвіниці відбивають другу годину. Пабло не рахує ударів. Знає, що їх має бути два.

Він щоразу повертається додому десь близько другої чи після другої ночі, коли на вулицях кварталу не зустрінеш жодної живої душі.

Лише інколи по суботах він зустрічає якогось п'яного, котрий щось горлає чи наспівує, йде, похитуючись і спотикаючись.

Пабло хочеться скоріше стати дорослим, щоб напитися. Тільки один-однісінький раз із цікавості. Щоб дізнатися, як-то воно — бути п'яним. Іноді його батько напивається. Зокрема тоді, коли йому перепадає якийсь заробіток. Батько запевняє, що коли він п'яний, то ні про що не думає й почуває себе щасливим. Але Пабло підозрює, що батько каже неправду. Він не раз бачив, як батько, напившись, плакав, бачив, як мати біла його черевиком і обзивала свинею. В усякому разі,

Пабло цікаво, як почувашш себе, коли ти п'яний, і, як каже батько, забувашш, що ти ще живеш на світі.

Тепер Пабло, якби він цього захотів, міг би напиться. В його кишені лежить чимало грошей.

Але ці гроші не його. Він повинен їх повернути. Жоден сантим з цих грошей не належить йому. Звичайно, якщо їхній власник не знайдеться, то...

Пабло заходить до свого дому тихенько. Батько спить. Він встає вдосвіта. Малюки також сплять. Пабло каже «малюки», бо вони менші за нього, він забуває що сам іще дитина. В свої тринадцять років він уже вважає себе дорослим, бо приносить додому поденний заробіток. Поденний заробіток, на який тоді, коли батько не має роботи, живе вся родина.

З ліжка долинає стомлений голос матері. Стомлений і тихий, щоб не розбудити батька й малюків.

— Пабло... синочку... я залишила тобі на плиті яєчню й скибочку хліба.

Трохи яєчні й скибочку хліба. Як і щовечора. Як і щовечора, коли в них буває вечера... Їхні страви не дуже різноманітні. Ополудні сочевичне, картопляне або квасоляне рагу. Вряди-годи, але дуже зрідка й то тільки для батька, трохи м'яса. А на вечерю яєчня. Яєчня з однісінького яйця для кожного й миска картоплі на всю родину.

Пабло завжди їсть зі смаком. Не їсть, а поглинає свою пайку. Він такий голодний, що будь-яка страва здається йому чудовою. Але цієї ночі...

Сьогодні все змінилося. Сьогодні Пабло багатий. Він має в кишені чимало грошей. Грошей, які ще не його... Одначе вони можуть стати його грішми. Їх йому вистачить, щоб...

«Ні!.. Я поверну їх, якщо знайдеться власник. Якщо він буде їх розшукувати».

Цього разу Пабло неохоче з'їдає свою пайку холодної яєчні. З такими грішми, які лежать у нього в

кишені, він міг би попоїсти щось смачнішого, того, що не раз бачив у вітринах ресторанів та кав'ярень, і тільки слину ковтав. Він зроду не куштував тієї смакоти.

«А чом би й не покуштувати?.. Не варто розлучатися з грішми, не потративши щось із них... Ну хоч трошечки... Якщо їхній власник знайдеться, і я поверну йому ці гроші, він не стане докоряти мені, що я трохи їх потратив... Він сам, із своєї доброї волі дав би мені трошки тих грошей, які потрачу... зовсім небагато... Лише кілька дуру... Завтра».

Пабло боязко роззирається довкола. В кімнаті батьків і його сестричок темно й тихо. В іншій кімнаті, де вони їдять і де він спить з братиками, також темно й тихо. Проте, перш ніж дістати гаманець і висипати гроші на стіл, хлопчик відвертається від дверей. Якби вони побачили... Що вони сказали б, якби вони побачили стільки грошей?

«Батько, мабуть, сказав би, щоб я не шукав власника гаманця... Якби я знав це напевне, то...»

Ця думка завдає Пабло болю. Він любить батька, і йому прикро усвідомлювати, що... Врешті-решт, життя є життя. Батько людина непогана, тільки... тільки йому трохи бракує сумління, коли йдеться про те, що знахідку треба повернути її власникові. Він каже, що всі в цьому житті щось крадуть і що не так уже й важливо — повернеш ти чи не повернеш знахідку власникові. Мати теж такої думки. Якось недавно вона знайшла на базарі кошик з усяким їством. Сказала, що коли хтось розшукуватиме цей кошик, то вона його поверне. Але, здається, його ніхто не розшукував, і діти за кілька днів з'їли все, що в ньому було. Ні, батько й мати непогані люди. Вони люблять своїх дітей. А Пабло любить батьків. Вони... як і всі батьки.

Та невже всі батьки такі?

Щось підказує Пабло, що це не зовсім так. Наприк-

лад, вони вважають, що необов'язково повертати знайдену чужу річ. А він, Пабло, не повинен бути таким.

Хлопчик складає гроші в гаманець і загортає його в хусточку. Потім обережно, щоб не розбудити Педро, який спить з ним на одному ліжку, засовує згорток під подушку.

Педро не прокинувся, і Пабло засинає, думаючи про гроші, які зрештою стануть його власними. І тоді... Тоді так. Тоді, коли вони стануть його, він віддасть їх батькам, щоб вони купили їжі для дітей, купили одяг і меблі для квартири. Або навіть дім...

«А може, краще автомобіль?»

Та ось сон змагає Пабло — хлопчика, що продає карамельки, шоколадки й льодяники в кінотеатрі цього кварталу, — і переносить його, у форменому кашкеті, із сигаретою в зубах, у автомобіль — його таксі. Пабло вже доросла людина. Вві сні він бачить чоловіка, що зупиняє свій автомобіль біля входу до кінотеатру. Якусь мить той чоловік і Пабло, Пабло і той чоловік зближаються, наче два зображення, що напливають одне на одне й, зрештою, зливаються в одне. І цим одним чоловіком у формі таксиста за кермом свого автомобіля є Пабло. Пабло, що веде автомобіль і посміхається, коли вулицею проходить якась жінка. Пабло, який кричить дітям:

«Гей, хлопче... Куди ти дивишся? Ти з неба впав, чи що?.. Ледь не... А тоді в усьому звинувачують водіїв».

Швидше. Швидше. Швидше... Пабло натискає на акселератор.

«Prrrrrrr...»

Прокидається Педро й торсає Пабло.

— Послухай, ти... вгамуйся... Дай мені спокій...

Пабло гладить розкуйовджений чуб малюкові.

— Тсс!.. Замовкни!.. Спи... А завтра побачиш... Побачиш, я куплю тобі завтра...

Пабло й Педро засинають. Під подушкою хлоп'ят, що полягали спати, не наївшись досхочу, лежить гаманець з п'ятьма банкнотами на тисячу песет, чотирма — по сто й кількома дрібнішими. Точніше, п'ять тисяч чотириста шістьдесят сім песет і тридцять сантиметрів.

* * *

Оберігати гроші від інших не так уже й важко. Куди важче — правда, Пабло? — оберігати їх від самого себе.

А надто важко це для хлопчика. Щоранку він гладить гроші, з яких ще не потратив жодної песети, й обіцяє собі повернути їх...

«Сьогодні напевне... Сьогодні я віддам їх... Але кому?»

Чотири дні придивлявся Пабло в кінотеатрі до глядачів, стежив за кожним їхнім рухом, прислухався до кожного їхнього слова, сподіваючись, що хтось заговорить про загублені гроші. Одначе ніхто й словом не прохочився про них... Мабуть, той чоловік не здогадується, де він загубив свій гаманець. Йому й на думку не спадає, що в кінотеатрі... А що, коли це був злодій? Може, саме тому він не розшукує цього гаманця? Чи може Пабло вже вважати його своїм?

То він думає, що гаманець уже належить йому, то, навпаки, вважає, що повинен здати його в поліцію. До першого-ліпшого відділку. В тому самому районі міста. Хлопчик якось чув, що в поліційних відділках збирають загублені речі й повертають їх власникам. Поліція може провести розшук... В усякому разі, якщо й потім не знайдеться власник цих грошей, вони знову повернуться до нього, і тоді Пабло спокійно забере їх собі.

Так минає два, три, чотири дні. Потім минув цілий тиждень відтоді, як Пабло знайшов гаманець, але він і досі не повернув його власникові. Він носить цей га-

манець у пазусі, з трепетом відчуваючи його дотик за кожним своїм рухом. Хлопчикові приємно й водночас страшно ховати гаманець під подушку і, прокинувшись, обмацувати його. Він думає: «В мене є гроші...» І одразу ж поправляє себе: «Та поки що вони не мої...»

Але одного ранку...

Одного ранку, коли Пабло прокидається, він відчуває, що далі так жити не може. Сьогодні, авжеж, сьогодні він здасть цей гаманець. Хлопчик уже знає, де міститься поліцейний відділок, він уже вигадав привід, щоб вийти раніше з дому, й по дорозі до кінотеатру зайде туди.

Пабло йде швидко. Він задоволений собою. Еге ж, задоволений. Навіть щасливий. Не буде в нього розкішного обіду. Не буде автомобіля, не буде нічого. Він знову стане бідним, як церковна миша, хіба що візьме собі кілька сантимів зі своїх чайових, перш ніж віддасть гроші матері. Але він задоволений. Його тривога розвіялась. Він виграв бій, тож тепер може почувати себе чесною людиною.

Хлопчик, насвистуючи, пришвидшує крок. Йому хочеться якнайскоріше прийти до поліцейного відділку, викласти гроші і... піти собі з чистим сумлінням, щоб потім могли спокійно спати.

В поліцейному відділку виникають деякі ускладнення. Треба було пройти одного вартового... Потім другого... Врешті-решт його приводять до поліцейного комісара.

Комісар привітно дивиться на Пабло.

— Гаманець?.. Дуже добре, хлопче... А гроші є в ньому?

Пабло викладає все, що лежить у гаманці, на стіл і задоволено кричить:

Є гроші!.. Багато грошей, пане комісаре. Погляньте...

— Гарзд, гарзд, хлопче, ти правильно зробив. Ти чесний хлопчик. Де ти їх знайшов?

— У кінотеатрі, де я працюю, — коротко відповідає Пабло, наче дорослий.

— Коли?

Пабло вагається:

— Та вже...

Пабло не вміє обманювати. Він не повинен обманювати. Якщо він вирішив здати гаманця, то мусить бути щирим. У всякому разі, навіщо йому обманювати комісара?

— Та вже, гадаю, минув тиждень.

— І ти не намагався дізнатися, хто його загубив?.. Не розпитував людей?..

Пабло хоче щось пояснити, але йому раптом забракло слів. Комісар дивиться на нього. Пабло червоніє.

Що сталося? Чому хлопчик почервонів?

Комісар доскіпливо міряє його поглядом. Що означає ця ніяковість хлоп'яти, це вагання?

— Ти вкрав трохи грошей з гаманця, правда ж? Ти вкрав і тепер боїшся...

— Ні, ні пане комісаре. Я нічого не вкрав. Присягаюся. Я не взяв жодного сантима. Присягаюся...

Комісар дивиться тепер на нього суворим поглядом:

— Тоді чому ти не приніс гаманця одразу ж, коли його знайшов?

Чому?

Господи, чому?.. Хіба може Пабло розповісти комісарові поліції про свої вагання, про свої сумніви, про своє потаємне бажання, коли він сам не знає, скільки зусиль йому коштувало те, щоб перебороти це своє бажання? Хіба комісар здатний зрозуміти, що перед ним маленький герой, хлопчик, який виграв одну з найважчих битв у своєму житті? Для нього такі вчинки незбагненні!

Старий черствий, невблаганний комісар, який звик мати справу лише із злочинцями, накидається на Пабло:

— Кажи правду! Я хочу знати правду!

А в хлопчика нема іншої правди. Вона в нього одна.

Він її вже сказав.

Трохи злякавшись, Пабло відповідає:

— Я боявся, що гроші в мене заберуть...

Гаразд, поки що комісар не має претензій до Пабло. Він тільки заводить на нього реєстраційну картку, наче на нового злочинця, й виставляє його за двері. Що буде далі, покаже час.

Пабло виходить з поліцейного відділку трохи приголомшений. Ця несправедливість завдає йому болю. Та в тому, що сталась така несправедливість, нема нічиєї вини. Примхи життя. От якби він залишив собі ці гроші, то й не треба було б доводити свою невинність. Але тоді...

Пабло копає ногою камінь, і той летить далеко від нього. Потім проводить рукою по блискучому кузову автомобіля, що стоїть біля тротуару. Втирає рукавом носа, засовує руки в кишені штанів...

І мовить тихесенько сам до себе:

— Але тоді...

Мігель Делібес

ЯКОСЬ УНОЧІ

Я не знаю, що може робити людина холодної різдвяної ночі з двома дуру в кишені, коли вона сама-одна на світі й тільки-но вийшла з в'язниці. Мабуть, найкраще—як ото зробив я — сісти на вогкій лаві в парку і спостерігати за передсвятковою метушнею людей. Невесело почувати себе самотнім у холодну різдвяну ніч, а надто коли в твої тридцять років ліве плече в тебе покалічене ревматизмом, у роті — жодного зуба, печінка хвора і весь ти розбитий, наче тобі сто років. Тим більше — коли навкруги всі виглядають такими щасливими, а твоє щастя десь заблукало. І нема чого тобі сподіватися від життя навіть у цю святкову ніч, коли плече в тебе скарлючене ревматизмом, а в кишені тільки два дуру.

Ніч була холодна, в небі купчилися темно-сірі хмари, здавалося, от-от піде сніг, а втім, чи піде сніг, чи не піде, все одно нікуди від мене не дінеться мій ревматизм, мій беззубий рот і порожнеча в шлунку. Тому я попрямував туди, звідки чулася музика, і наштовхнувся на чоловіка у смугастому подертому костюмі, чиє обличчя було наполовину прикрите досить гарним шарфом. Він сидів на тротуарі перед яскраво освітленою кав'ярнею, а перед ним лежав берет, повний дрібняків. Я підійшов до нього й мовчки зупинився, бо в цю мить він почав награвати на своєму акордеоні вальс «Голубий Дунай» і грішно було б перебивати його. До того ж мені здалося, ніби він грає для мене, і я неабияк розхвилювався, бо хіба часто таке буває, щоб один бідняк грав для другого в таку холодну ніч? Коли він закінчив грати свій чудовий вальс, я запитав його:

— Як тебе звуть?

Він подивився на мене з-під примружених повік, наче пес, що благає не штурхати його носом. Я знову запитав:

— Як тебе звуть?

Він підвівся й відповів:

— Називай мене Ніколасом.

Потім узяв берет, схопив гроші в кишеню і сказав мені:

— Підемо разом?

І я відчув, що ми потрібні один одному, бо в таку ніч людині важко бути самій, і вона прагне хоч якогось товариства.

— У тебе є рідні? — запитав я в нього.

Він подумав, потім сказав:

— Я тебе не розумію, говори ясніше.

Я знав, що він усе чудово розуміє, проте знов запитав:

— Ти сам-один?

Він відповів:

— Зараз я з тобою.

— Ти вмійш грати на ходу?

— Вмію, — сказав він.

Тоді я попросив, щоб він заграв «У ніч різдвяну». Поодинокі перехожі поглядали на нас з осторогою, а я, поки Ніколас грав, згадував свого мертвого сина та Чело й думав, де вона тепер і де тепер мій мертвий хлопчик. Коли Ніколас закінчив, я попросив:

— А зараз заграй, як можеш, «Я хотів би злетіти туди, де місяць».

Мені хотілося, щоб Ніколас грав без упину, щоб мені не треба було щоразу просити, аби він заграв ту чи ту пісню, яка збуджувала в моїй душі тужливе відлуння спогадів, але Ніколас зупинявся після кожної мелодії, і я знову просив його заграти що-небудь і таким чином повертався від спогадів до сумної дійс-

ності, і кожне таке повернення відбивалося в моїй душі гострим болем.

Отак ідучи, ми вийшли з центру й опинилися в бідицькому передмісті, де почули себе набагато краще. А холод був такий, що повітря, виходячи з міхів акордеона, застигало клаптями білого туману. Тоді я сказав Ніколасу:

— Зайдімо куди-небудь, де не так холодно.

І ми зайшли в напіврозвалену порожню таверну, де стояв довгий стіл із неструганих соснових дощок, а обабіч столу довгі лави. Тут було тепліше, і Ніколас зняв шарф. Тоді я побачив, що половина обличчя в нього понівечена, ока немає, щелепа розбита, а шкіра зморщилась і зібралася в страшний шрам. Він побачив, що я на нього дивлюся, і сказав:

— Я обпікся.

Вийшов хазяїн таверни, величезний пикатий чоловік з квадратною потилицею, дужою, мов у бика, шиєю, майже лисий. Рукави сорочки він підкотив до ліктів, наче зовсім не відчував холоду.

— Я збираюся зачиняти, — сказав він.

— То зачиняй, — відповів я. — Нам краще буде самим.

Він подивився на мене, подивився на Ніколаса, а я додав:

— Зачиняй уже, зачиняй. Мій друг гратиме, а ми вип'ємо.

— Три склянки, — замовив Ніколас.

Хазяїн таверни мовчки зачинив двері, поставив три склянки на змокрілій цинковий прилавок і налив вина. Я випив і попросив:

— Ніколасе, заграй-но «Мальбрук у похід зібрався».

Хазяїн таверни заперечливо махнув рукою. Ніколас зупинився, і той сказав:

— Ні, спочатку заграй «Останню ніч, що я провів з тобою», це останнє танго, яке я танцював з нею.

Його погляд затьмарився, і тим часом, як Ніколас грав, я запитав у нього:

— Що сталося?

— Вона померла, скоро вже три роки, — відповів хазяїн таверни.

Він знову налив, і ми випили, потім знову налив, і ми знову випили, і далі вже наливав сам — ми й не просили. Ніколас почав награвати «Мальбрук у похід зібрався», а я крізь сльози сказав:

— Мій хлопчик співав це щодня.

Хазяїн таверни знову налив вина і здивовано запитав:

— У тебе є син, який уміє це співати?

— Був у мене син — сказав я.

— Моя дружина теж хотіла мати сина, — сказав він, — та так і не дочекалася. Вона була гарна, мов квітка. Я погано поводився з нею, і вона померла. Чому завжди вмирають найкращі?

Ніколас перестав грати і сказав:

— Я не знаю, про що ви розмовляєте. Коли мені обпекли обличчя, люди танцювали «Смаглявку з моєї пісні», це єдине, що я пам'ятаю.

Він перехилив склянку і почав підбирати на акордеоні «Смаглявку з моєї пісні». Хазяїн знову налив вина й оберся на прилавок. Його товсті, мов колоди, голі руки, здавалося, не відчували ні вогкості, ні холоду. Я дивився на нього, дивився на Ніколаса, дивився на порожню таверну й мав таке відчуття, ніби в мене раптом з'явилася домівка. Єдине Ніколасове око блищало дивним світлом, погляд хазяїна таверни після чергової склянки вина пом'якшав, і він сказав:

— Колись я не міг оцінити її і прагнув кращого. Часом я дуже любив її, а часом поводився з нею погано, але мені завжди здавалося, що нічого особливого в ній немає. Та коли я втратив її, то зрозумів: вона була наче квітка. Надто пізно я це збагнув. Дружину мою

поховали, і син, якого вона хотіла мати, так і не народився. Отакі справи...

Поки він говорив, я ще кілька разів хильнув, але не для того, щоб сп'яніти, а щоб відчутти себе веселим і безтурботним, як-то й годиться на свято. І музика, яку Ніколас видобував із свого акордеона, розбурхувала це моє підсвідоме прагнення до щастя, і мені здавалося, що я люблю його, люблю хазяїна, люблю свого мертвого сина і прощаю Чело її зраду. Я порушив мовчанку й мовив:

— Коли хлопчик захворів, я сказав Чело, щоб вона покликала лікаря, а вона відповіла, що лікар коштує десять дуру. Я запитав: «Хіба це такі великі гроші?» — а вона мені: «Я не знаю, чи це великі гроші, але у мене їх нема». І тоді я сказав: «У мене їх теж нема, але це не означає, що десять дуру — великі гроші».

Сп'янілий Ніколас пронизливо дивився на мене своїм одним оком. Він покинув ґрати, і акордеон нерухомо звисав з його шиї, схожий чимось на мертву дитину. Інструмент був брудний, грязюка налипла і на клавішах, і між міхами, але звучав він гарно, і це було головне. Коли Ніколас потягся по нову склянку, я зрадив, бо мені здалося, коли я побачив нерухомий акордеон, що він уже нездатний навіть поворухнути рукою, а не те що ґрати. Я попросив його:

— Якщо ти не дуже втомився, заграй «Мовчанку ночі».

Але Ніколас, здавалося мене не почув. Його єдине око немов затьмарилось, і він сказав:

— Чому мені випала в житті така собача доля? Одного разу я побачив у вітрині лотереї номер двадцять перший і вирішив придбати цього білета, адже, подумав я, коли-небудь цей номер може виграти. Але в ту мить поблизу проходив мій сусід, і він сказав мені: «Дарма ти дивишся на той номер, Ніколасе, виграші ніколи не випадають на малі номери». І я не купив бі-

лета номер двадцять один, а купив номер сорок сім тисяч двісті тридцять чотири.

Ніколас замовк і зітхнув. Хазяїн таверни дуже уважно подивився на нього й запитав:

— То що, виграв номер двадцять перший?

Ніколасове око гарячково блищало. Він прокашлявся й відповів:

— Не знаю, але номер сорок сім тисяч двісті тридцять чотири не повернув мені навіть тих грошей, які я витратив на білет. Отака в мене нещаслива доля.

Запала мовчанка, і ми випили, щоб забути про чорну долю Ніколаса, потім випили за те, щоб у майбутньому не знати нещасливої долі. Між нами непомітно виникло почуття взаєморозуміння. Хазяїн рвучко обернувся й почав шукати пляшку на полиці, й тоді я відчув, що ноги в мене підламуються, і сказав:

— Я стомився, ходімо сядемо.

І ми посідали. Ніколас та я на одну лаву, а хазяїн навпроти нас. Тільки-но ми сіли, як він сказав:

— Моя жінка була не схожа на інших, русява, синьоока, струнка. Одне слово, квітка. Вона казала мені: «Пепе, ти продав би таверну й зайнявся чимось пристойнішим». А я їй відповідав: «Гаразд, любя». А вона: «Може, тоді в нас буде син». А я відповідав: «Гаразд, любя». А вона казала: «Якщо в нас буде син, хай очі в нього будуть сині, як у мене». А я погоджувався: «Гаразд, любя». А вона...

Тут я урвав його і пробурмотів, затинаючись:

— У мого сина очі теж були сині, і я хотів, щоб він став боксером. Але Чело не погодилася й сказала: коли хлопець стане боксером, вона піде з дому. А я сказав: «Тоді ти будеш уже стара й нікому не потрібна». А вона заплакала. Коли хлопчик захворів, вона теж плакала, та й мені було дуже тяжко, хоч я й не плакав. Чело дорікала мені, чому я не плачу, але я думаю, що не плакати навіть важче, ніж плакати, бо все горе

залишається всередині. Коли ми покликали лікаря, Чело знову плакала, бо в нас не було десяти дуро, а я її заспокоював: «Хіба це гроші?» А в хлопця очі вже були не сині, а водянисті, і він став дуже блідий. Побачивши його, лікар насупив брови і сказав: «Треба негайно оперувати». А я йому: «Оперуйте». Чело відвела мене вбік і каже: «Хто заплатить за все, ти що, збожеволів?» А я розсердився: «Хто заплатить? Хто ж ще, як не я?» Приїхала швидка допомога, і того вечора я не пішов, як завжди, грати з друзями у карти, а залишився біля сина й доглядав за ним. А Чело не переставала плакати в кутку.

Я замовк і випив склянку вина. Надворі забамкали дзвони, сповіщаючи про початок різдвяної меси, цієї ночі вони звучали ніби здалеку і якимось сумно, а Ніколас підвівся й сказав:

— Зараз піде сніг.

Він підійшов до вікна, відчинив кватирку, потім зачинив її й переможно втупив у мене своє око:

— Я не помилився, сніг уже йде.

Ми замовкли на якийсь час, наче хотіли почути, як надворі сніжинки сідають на дахи та бруківку вулиць. Ніколас знову сів, а хазяїн мовив зі смутком у голосі:

— Давай музику!

Ніколас схилив набік голову, розтягнув міхи і заграв «Прощайте, хлопці, товариші мої». Хазяїн сказав:

— Якби того дня їй не заманулося провідати свою матір, вона б і досі була зі мною. Але таке-от життя, ніхто не знає, що з ним станеться завтра. Якби не було таверни побіля дороги, шофер не напився б і не сталося б те, що сталося. Але шофер був п'яний, а їй не терпілось побачити свою матір, от вони й зіткнулися на розі. І все. Мабуть, така її доля, і ніхто тут нічого не міг би вдіяти.

Ніколас перестав розтягувати міхи, хазяїн гнівно подивився на нього й сказав:

— Та грай же!

— Одну хвилинку, — сказав Ніколас. — Те, що я того вечора не купив лотерейного квитка з номером двадцять один, то тільки моя провина і не можна звалювати все на лиху долю. Це таки правда. А чому жінка, яка смажила пиріжки, обпекла мені обличчя? Бо я сидів майже під сковородою. От вона мені й заявила, що так само, як я обпікся, вона могла б захворіти на запалення легенів від протягу, який я влаштував своїм акордеоном. Я їй сказав: «Наскільки мені відомо, ще ніхто не захворів на запалення легенів від повітря, яке виходить з акордеона». А вона мені: «Ще ніхто нікого не обпікав розпеченою олією, смажачи пиріжки». Я розсердився й закричав: «А ви мене, хай вам чорт!» А вона знову своєї: «Я теж могла б захворіти на запалення легенів від вашого акордеона».

Око в Ніколаса так блищало, наче він збирався заплакати. Хазяїнові таверни, здавалося, обридли Ніколасові звірвання.

— Грай, адже сьогодні різдво, — сказав він.

Ніколас поклав пальці на клавіші й запитав:

— Що грати?

Хазяїн заплющив очі, пойнятий гострою тугою.

— Заграй ще «Останню ніч, що я провів з тобою», якщо нічого не маєш проти.

Він мовчки вислухав перші акорди, наче збирався з думками, а тоді сказав:

— Коли ми танцювали, вона тримала мене за пояс, бо була така маленька, що, мабуть, не могла дотягнутися рукою до мого плеча. Але це не завадило нам виграти конкурсі на краще танго. Один із членів журі сказав: «Дівчино, твої ноги розповідають, танцюючи». Вона підбігла до мене, і я поцілував її в губи, бо ми здобули перший приз за танго, а для неї танцювати танго було найпершою потребою в житті. Правда, мати сина їй хотілося ще дужче.

Ніколас, здавалось, прокинувся від сну.

— То в тебе немає дітей? — запитав він.

Хазяїн спохмурнів.

— Я вже казав, що немає. Мало народитися, та вона померла. Виявляється, вона була вагітна, через це й пішла до матері, а я нічого не знав.

Перед тим як заговорити, я знову випив склянку вина. Мій син постав переді мною так ясно, що мені здалося, ніби відтоді час зупинився. Я навіть не помітив, як захрип, коли почав говорити.

— Мій син помер тієї самої ночі, а Чело пішла від мене, навіть не попрощавшись. Я не знаю, чого вона, клята, злякалася, адже хлопчик уже не міг стати боксером. Але вона пішла, і відтоді я нічого про неї не знаю.

З Ніколасового акордеона лилися мелодійні й ніжні звуки. Мабуть, через те хазяїнові, Ніколасу й мені здалося, ніби ми літаємо в повітрі разом з музикою, тужачи за втраченим коханням. Хазяїн уперся ліктями в коліна й дивився кудись униз, під стіл.

Ніколас перестав грати і сказав:

— У мене в горлі пересохло.

Він вихилив ще дві склянки вина, а тоді поставив акордеон на край столу, щоб шия відпочила від ременів інструмента. Я подивився на нього збоку і побачив у нього висип на шиї.

— Це тобі болить? — запитав я.

Але Ніколас, здавалося, нічого не чув, він думав про щось своє і навіть не подивився на мене, потім сказав:

— Отака в мене собача доля. Та мегера обпекла мені обличчя, а я навіть п'яти песет не витяг з неї. Сусіди казали, що я маю право на відшкодування, та в мене не було й сантима, щоб подати позов у суд. Отак я став калікою на все життя!

Я знову згадав про свого мертвого сина та про Чело

й попросив Ніколаса заграти «Станьмо в коло». Потім хильнув для бадьорості і сказав:

— У тюрмі я багато думав і тепер знаю, чому Чело пішла від мене. Вона боялася, що доведеться платити, і повелась, як остання сучка, бо зовсім не любила мене. Вона терпіла мене тільки через сина, тому й покинула мене з рахунком від лікаря та тугою за померлим хлопцем. А тоді все й покотилося під укіс. Щоб затулити одну дірку, довелося відкрити іншу, і мене схопили. Я, звичайно, винен, бо, замість боротися з нещастям і працювати, почав красти. Навіщо я це робив...

Біль роздирав мені ліве плече, та коли я говорив, ставало легше. Отож я перехилив ще одну склянку й повів далі:

— Крім того...

Хазяїн подивився на мене каламутними, стомленими, як у вола, очима.

— Ти що, досі не закінчив? — спитав він роздратовано.

— Ні,— відказав я. — У в'язниці мене дуже мучив ревматизм, і, щоб вилікувати його, мені вирвали всі зуби, вирізали мигдалики, але ревматизм залишився. І коли вже не було чого виривати, мені сказали: «Номер триста тринадцятий, пийте саліцилку».

— Он як! — сказав Ніколас.

А я додав:

— Ще позавчора я був номером триста тринадцятим.

Потім ми всі замовкли. З вулиці долинав веселий перестук тамбуринів, і я знову подумав про свого мертвого сина, але вже не сказав нічого. Потім забамкало багато дзвонів, і я подумав: «Сто чортів, адже сьогодні різдво, треба веселитися». І знову випив.

Ніколас упав обличчям на стіл і заснув. Дихав він ще з більшим хрипом та свистом, ніж його акордеон.

ДАВНІ ІСТОРІЇ СТАРОЇ КАСТІЛІЇ

СІЛЬСЬКИЙ ВИГЛЯД

Коли я вийшов із села десь сорок вісім років тому, я зустрівся з Аніано, поштарем, під чорною тополею дядька Елісію, перед голубником тітки Зенони, на дорозі до Зміїної Криниці. Аніано підійшов до мене й запитав: «Куди це студент прямує?» А я відповів: «Та й сам не знаю! Далеко». — «Надовго?» — поцікавився він. «І цього не знаю», — відповів я. Тоді він запропонував із притаманною йому люб'язністю: «Я їду до столиці. Може, тобі щось там треба?» А я сказав: «Нічого, дякую, Аніано».

Вже тоді, у дев'яťсот п'ятому році, коли я поїхав до міста вчитись, я соромився, що був із села, і боявся, щоб вчителі не запитали мене (навіть не знаючи, з села я чи з міста): «Ісідоро, з якого ти села?» Також мене гризло, що учні здогадаються та шушукатимуться поміж собою: «Ти помітив, яке сільське обличчя у Ісідоро?» Або просто цуратимуться мене, коли почнуть змагатися в ходьбі на ходулях або грати в пінг-понг, і скажуть зневажливо: «Цей нам не треба, цей із села». І я будь-що намагався уникнути в розмовах таких висловів, як «Там, у моєму селі...» або «От коли я повернуся у своє село», та, незважаючи на це, Кріт, учитель арифметики й геометрії, сказав мені одного дня, коли я ніяк не міг довести, що кути трикутника дорівнюють двом прямим: «Сідай, сільський йолопе». Відтоді сільське походження перетворилося для мене на нещастя, бо мої товариші постійно насміхалися. Так, приміром, я навіть не зважувався розказати їм, як полюють з сильцем на горобців, або ж пояснити, що спаржа біля струмка виростає міцнішою, коли закидати її кінським гноєм. Усі мої мрії на той час зводилися до того, щоб змішатися з міськими хлопцями

і позбутися сільського вигляду, який, здається, позначав людину до самої смерті, як тавро позначає худобу.

І кожного разу, приїжджаючи на канікули в село, я мріяв про те, щоб мої товариші, які й далі стріляли по дроздах з рогачок та вбивали шпильками жаб у калюжах, сказали б зневажливо: «Подивись-но на Ісі, зовсім став міським паничем».

Отже, як тільки з'явилась можливість, я поїхав до Більбао, де, казали, безкоштовно котрактують хлопців до Панамського каналу, а тоді з зароблених грошей відраховують вартість проїзду. Але то мені не сподобалося, бо вже тоді я хворів і хребет у мене погано згинався; я розумів, що важка робота не для мене, тому, приїхавши до Більбао, я спочатку працював стрілочником, потім швейцаром у Педагогічному інституті, а потім ремонтував радіоприймачі, за що одержував небагато грошей, але робота була чистою. Та найдивнішим виявилось те, що мене вже не турбувало, що я із села, і навіть хотілося, щоб хто-небудь запитав і я б мав нагоду відповісти: «Там, у моєму селі, кабанів ріжуть отак або отак». Чи: «Там, у моєму селі, чоловіки вдягаються у чорний смугастий вельвет, а жінки носять довгі аж до землі чорні спідниці». Або: «Там, у моєму селі, земля та вода настільки вапнисті, що курчата задихаються всередині яєць, бо не можуть продзьобати шкаралупу». Чи так: «Там, у моєму селі, якщо бджолиний рій починає відлітати, досить піднести до нього продірявлений жолудь на дубовій гілляці, і рій повернеться у вулик». І тоді я зрозумів, що бути родом із села — то дар божий, а бути родом із міста — то начебто бути знайдою, бо узгір'я, гніздо лелеки, тополі та струмок, гаї завжди такі самі, а купи цегли, бетонні блоки, кам'яні гори міста змінюються щодня, і з роками там не залишається жодного свідка народження людини, бо в той час, як село незмінне, місто розпадається через прогрес та майбутні перспективи.

У той день, коли я покинув село, мої сестри-близнята спали поряд у старому залізному ліжку, і коли я поцілував їх у лоб, Клара, у якої спало тільки одне око, а друге, нерухоме, зворушливо синє, дивилося на мене, здригнулась, і пружини зарипіли, наче теж хотіли попрощатися зі мною. Батькові я нічого не сказав, не попрощався з ним, бо він мене попередив: «Якщо ти підеш, май на увазі, що ми тебе не знаємо». Але я давно вже все для себе вирішив. Після того як я зустрівся з Аніано під тополею Елісіо, я пішов дорогою до Зміїної Криниці з торбою за плечима, і ми теревели з Аніано про різні звичайні речі, не приділяючи їм особливої уваги, як це заведено в нашому селі: коли хтось поїхав, згодом він повернеться; коли хтось захворів, згодом видужає, а коли не видужає, то вмере, і його поховують. Все одно село житиме, а від людини залишиться шпичастий пагорб з кількома колосинками та тополею над ним. В містах людина помирає зовсім, в селах — ні; тлін людський перетворюється на землю, і якщо пшениця та ячмінь родять, а круки та сороки плодяться, це тому, що людина віддала їм кров свою і тепло.

Аніано та я йшли дорогою, і я запитав у нього: «Ти точно знаєш, котра година?» А він подивився на сонце, примруживши очі, і сказав: «Близько полудня». Я трохи розсердився: «Якщо хочеш дійти вчасно до дилжанса, не надійся на сонце». А він сказав: «Про це не турбуйся. Орестес знає, що я їду, і дилжанс без Аніано не поїде». Щось заніло у мене всередині, я замовк. Жайворонки бігали поміж купами гною на ділянці дядька Тадео, шукаючи купки побільше та вилазючи на них, а на завороті дороги летіли дуже близько одна до одної дві перепелички. Аніано сказав: «А що, як їх спіймає Антоніо?» Антоніо міг би спіймати їх

сіткою, оскільки на перепеличку він не витрачав набою, але я нічого не сказав, бо щось нило всередині, і я вже зрозумів, що мені важко покидати село. Коли ми вийшли на Вдовиний шлях, я обернувся й побачив закуреною дорогою, яка стелилася зигзагами, ліворуч — три мигдалевих дерева Понсіано, праворуч — три мигдалевих дерева Олімпіо, а позаду жовтої стерні — село з вежею церкви посередині та хатинками з невипалених цеглин, що, мов курчата, розбігалися навкруги. Хатин було зовсім небагато, але все-таки то було село, і, коли дивитися праворуч, можна ще й побачити тополю Елісіо, голубник тітоньки Зенони і велику зграю голубів, які летіли до останнього завороту дороги. За селом починалися пагорби, схожі на попелясті озії, а біля підніжжя пригору Щастя, наче затуляючи його від північного вітру, стояла Монастирська діброва, де ми під час свята святого Вітта, коли я був маленьким і матуся ще жила, ласували рибним омлетом та раками, яких батько витягав із струмка. Пам'ятаю, як батько, бенкетуючи, надміру пив вино зі шкіряного кухля і мати казала: «Досить, Ісідоро, тобі буде погано». А він сердився. Батько завжди сердився на матусю, крім того дня, коли вона померла і він побачив її розпростерту на підлозі серед чотирьох свічок. Того дня він почав плакати і примовляти: «Не було на світі жінки, кращої за неї». Потім обійняв близнюків і сказав їм: «Тільки й благаю господа, щоб ви були схожі на покійницю». А дівчатка, ще дуже малі, тихо хихотіли, наче дурненькі, і казали одна одній: «Дивись, скільки людей сьогодні прийшло до нас».

На каменюці, що лежала на завороті дороги, сиділа сорока, і це останнє, що я побачив у селі, бо Аніано, поштар, гукнув мені з пагорба: «Ти йдеш чи не йдеш? Орестес чекає, він сердиться, коли я його затримую».

Електричні проводи спускаються з пустища на рівнину, а через село проходять понад верхівкою горіхового дерева тітки Бібіани. Пригадую, якщо через проводи йшов сильний струм, вони гули, мов джмелі, і тоді тітка Марселіна запевняла, що розряд може вбити дорослого чоловіка, а не тільки такого здихляка, як я. Електрика принесла в наше село багато зручностей, але були й прикрі випадки,— коли Макарію вперше вдарив струм, довелося кликати дону Ліно, лікаря із Зміїної Криниці, бо з нею стався напад істерії. Пізніше компанія призначила Еміліано, який знався на електриці, відповідальним, і перше, що він зробив — прикріпив бляшані дощечки з черепом та схрещеними кістками до стовпів, щоб повідомити про небезпеку. Але найдивнішим було те, що тітонька Бібіана з того часу, як простягли проводи понад її горіховим деревом, не покуштувала жодного горіха, бо казала, що від них б'є струмом. І дуже шкода, адже горіхове дерево тітоньки Бібіани було єдиним у всьому селі і дуже рідко родило. Як говорив дон Бенхамін (він завжди виїздив у поле на своєму англійському скакуні в супроводі хорта арабської породи з нашійником та намордником), горіхи не родять у нашому селі через пізні приморозки. І то була правда. У моєму селі пори року не мають ніякої точності — весна, літо, осінь та зима перехрещуються та переплутуються без усякої поваги одне до одного. У лютому, буває, дме гарячий вітер, а у травні йде сніг. А якщо мороз трапляється після святого Сіріака, коли вже повитикалися бруньки, то дерева стають наче обпалені; таке дерево повертається до життя тільки через рік. Але тітонька Бібіана вперто стверджувала, що зав'язь горіхового дерева випалював струм, хоч ще коли ми в селі користувалися свічками, дерева й тоді, бувало, чорніли. Влітку на горіхове дерево сідала сова

і цілісінькі ночі тужливо ухала на місяць. Вона літала безшумно і звичайно влаштувалася на найвищих гілках; і при повному місяці вимальовувалися проти світла її довгі вуха. Іноді ввечері ми, хлопці, збиралися під деревом і змагалися, кидаючи у сову камінням, тоді вона тихо, наче тїнь, злітала з горіхового дерева і, тільки-но здійнявшись, пронизливо та журно скрикувала, наче скаржилася. У селі, як це не дивно, ніхто не знав, де жила сова, хоч дон Бенхамін запевняв, що вона займає гніздо, яке покинули горлиці чи сороки у гаю або галки у щілинах дзвіниці.

Коли провели електрику, у селі з'явилися також бджолоїдки. Звичайно вони прилітали навесні великою зграєю, розмірено та мило клекочучи. Я частенько лягав горілиць і з задоволенням роздивлявся їхнє блискуче пір'я та спостерігав за їхнім граціозним, мов у ластівок, польотом. Вони довго кружляли, потім сідали на електричні кабелі і замовкали — тоді можна було добре розгледіти брунатні спинки, зелені переливчасті хвостики та пронизливо жовті кольори грудочок — вони яскравіли на сонці так сильно, що аж засліплювали мене. Парафіяльний священник дон Хусто дель Еспіріту Санто мав звичку говорити з амвона, що бджолоїдки гарні, як архангели, або що архангели гарні, як бджолоїдки, це вже як йому спадало на думку: однак це не завадило Антонію одного разу, аби розважитись під час полювання, підстрелити бджолоїдку з десятиліметрового карабіна. Потім він попросив Валентина, писаря, зробити з пташки опудало і, дбайливо загорнувши, надіслав його тітоньці Марселіні, якій, мабуть, щось заборгував.

БРАТИ ЕРНАНДО

Пустище Лаосес м'яко спускається до Вільялубе дель Пан і до мого села має два підступи — один іде

поперед пустища, а другий позаду. З боку мого села пустище наче пливе понад стернею і іноді, коли світло падає на нього, скидається на сіруватого невиразного кита. Незважаючи на те, що воно лежить ближче до Вільялубе дель Пан, ніж до мого села, це землі наші, і коли я був хлопчиком, вони належали братам Ернандо. Старший з трьох братів Ернандо, крім усього, тримав винарню і продавав біле прозоре вино, яке тільки на вигляд здавалося німецьким, бо досить було трьох склянок, щоб геть сп'яніти. Сік для вина вичавлювали в давильнях Марчамало, які в трьох верстах від мого села, і знавці стверджували, що вино міцне не тільки через особливості виноградників, де ріс звичайний, зеленого кольору виноград, а й через те, що хлопці чавили його, не миючись, тому до соку додавалася їдкість поту та пилюки, яка прилипала до ніг. Одне слово, брати Ернандо розчистили пустище від щєбінки, потім засіяли пагорби пшеницею, а через кілька років засіяли все пустище дуже густо і одержали найвищий урожай. І всі в селі воліли дізнатися про цей секрет; і ніхто не міг уявити, як це з парою мулів та із звичайним старовинним плугом можна було так швидко досягти такого чуда. Але брати Ернандо поведились стримано й нікому ні про що не розповідали. Восени вони піднімались із своїм реманентом по південному схилу; коли вони йшли стежкою, то скидалися на трьох казкових чаклунів. Попрацювавши там, брати поверталися вниз, покинувши зверху соломку, яка тліла й висувувала землю. Потім навесні переорювали ту землю, і всі знову дивувалися, звідки такий великий урожай. А якщо хтось починав стежити за ними, наймолодший з братів, Норберто, не відриваючись від плуга, стріляв з гвинтівки, і казали, що іноді вціляв.

Схил пустища оголений та непривітний, і тільки після весняних дощів його вигляд трохи лагіднішає, коли починають витикатися з землі куштики шавлії та

лаванди. По цьому схилу, який, не знаю чому, в селі називають Човником, у серпні місяці сходять на стерню виводки куріпки. Маленькі курчатка, схожі на гостроверхі грудочки, майже скочуються схилом. Йдуть одне за одним, велика куріпка простує попереду, сторожко пильнує за будь-якою небезпекою, а курчата прямують довірливо, раз у раз чіпляючись за який-небудь камінець, і стріпають крильцями, наче горобці. Потім, коли сонце сходить, вони повертаються на пустище, знову йдучи одне за одним, і там, зверху, на землях братів Ернандо, ночують.

Сілос, пастух, полював на куріпок і робив більше шкоди, як казав Антонію, ніж лисиця. Він ретельно шукав гнізда куріпок, а вечорами приходив з яйцями у винарню Ернандо й підвечерював яєчнею. Якось він знайшов гніздо з дванадцятьма яйцями і того ж дня прийшов у винарню балакучіший, ніж завжди. Антонію, дізнавшись про полювання Сілоса, заскочив у винарню, мовчки схопив тарілку з яєчнею, підкинув її в повітря й загорлав: «Ану давай, стрілай по ній, шельмо, хіба ти не знаєш, як полюють на куріпок?» Сілос спочатку остовпів, але швидко отямився і сказав Антонію: «Ти дратуєшся через те, що я випередив тебе, але в той день, коли ти вб'єш куріпку, ти з'їси її разом з пір'ям». Потім став рачки і проковтнув яєчню, навіть не доторкнувшись до неї руками, мов собака. Коли Антонію пішов, Сілос тричі хильнув вина й почав патякати про справедливість та несправедливість: «Якщо він уб'є куріпку-самичку, я чомусь не протестую, хоча він залишає мене без яєць, а якщо я з'їм яйця, він протестує, бо я залишаю його без куріпок. Де тут справедливість?»

У ЗАТІНКУ ЗАКОХАНИХ

Підніжжя пригору, який ми називали Мальованим, це єдине у моєму селі місце, де селяни щось вирощували і де поряд з пустками вирізнялися огорожені ділянки злаків та рідкого лозиння, що завжди служило межею. А ще там є дві чорні тополі, яких здавна називали Закоханими. І, безсумнівно, що б там не говорили ботаніки, дерева, про які йдеться, належали до різної статі. Вони завжди стоять поряд, наче зв'язані, вона більш повновида, з більш округлими формами, ніжно схиляється на плече свого друга, міцного та мужнього. Там, під тополями, блискавка вбила нашого сліпого мула в той рік, коли йшло багато грозових дощів. І саме там, під тими тополями, поєднувалися долі протягом п'яти останніх поколінь. У моєму селі, коли хлопець мав намір одружитися з дівчиною, йому досить було привести її під затінок тополей, щоб вона сказала «так» чи «ні». Ця традиція закінчилася, коли стало модним освідчуватися в коханні, а це в моєму селі, де жили люди сором'язливі, викликало чимало проблем. Іноді, правду кажучи, з-під затінку Закоханих з'являлася на світ дитина, але ця подія не заважала нікому, бо священник дон Хусто ніколи не відмовляв відсвяткувати весілля разом з хрестинами. У моєму селі, хай би що там про нього базікали пліткарі, зберігалось серйозне уявлення про гідність, а почуття відповідальності було надзвичайно загострене. Як казала моя тітка Марселіна, за дев'яносто два роки свого життя вона не знала жодного молодика, котрий би умисно покинув у нашому селі вагітну дівчину. Небагато сіл, я думаю, можуть позмагатися з такою статистикою.

Під час зустрічей — якщо це можна назвати зустрічами — з Росою Марі, дівчиною, яку, ще коли вона була маленька, рекомендувала мені тітка Марселіна, ми частенько підходили до затінку Закоханих. Дур-

ниця, звичайно, бо Роса Марі ніколи не подобалася мені по-справжньому. Але вона була дівчиною охайною та хазяйновитою і дуже впала в око тітці Марселіні. Тітка казала: «Тобі треба взяти дружину з їхньої родини». А потім, ніби випадково, додавала: «Бачиш, там є Роса Марі, як станеш дорослим, одружишся з нею». Таким чином, з самого дитинства я відчував себе зв'язаним з Росою Марі, і коли ми повиростали, я вважав за свій обов'язок залицятися до неї.

А оскільки я не був занадто вигадливим, то першого ж дня привів її до затінку Закоханых. На моє щастя, його в той день окупували Корпус та Лусіа, і Роса Марі не змогла сказати мені «так» чи «ні». Іншим разом мене знову випередив Агапіто, і тому ми пішли до виноградника дядька Сатуріо. Я згадую про це місце з тієї важливої причини, що в селі подекували, ніби тут годувався сам чорт, хоч я завжди мав сумніви щодо цього. Хай там як, але кожного разу, коли я вів Росу Марі в затінок Закоханых, хтось мене випереджав, отже, незважаючи на мої наміри, мені так і не вдалося зробити її своєю справжньою нареченою. Тепер я думаю, чи не зглянулася тоді на мене сама свята мучениця Сісінія, бо хоч Роса Марі була доброю дівчиною, і хазяйновитою, і порядною, саме такою, яку хотіла для мене тітка Марселіна, однак вона майже завжди мовчала, а якщо зважити на те, що я теж не з говірких, то ми звичайно проводили вечір, лясаючи себе по тілу, щоб відігнати гедзів та комарів. Тому, коли я вирішив піти з села, спогади про Росу Марі не затримали мене, а пізніше я іноді думав, що коли вже не одружився на чужині, маючи трохи грошей, то це було перш за все завдяки спогадам про Росу Марі. Але безперечно й те, що я не одружився на чужині тому, що відтоді, як залишив село, тільки те й робив, що намагався ціною важкої праці зібрати трохи грошей, щоб зрештою пустити їх за вітром.

ОКРАЄЦЬ ХЛІБА ДЛЯ КОЖНОГО КАСТІЛЬЦЯ

Як я вже сказав, землі мого села межують з землями Зміїної Криниці, Навалехос, Вільялубе дель Пан, Джерела Будяків, Мальпартида та Моласегос дель Тріго. Зміїна Криниця серед них головне село, там є суд, загс, нотаріальна контора та аптека. Але наявність цих установ не означає, що земля тут краща за нашу, і тому, щоб виростити пшеницю чи овес, треба так само тяжко працювати, як і в нас. Пагорбам теж байдуже до адміністративного поділу, вони, мов фурункули, повиростали там, де їм заманулося, і немає іншого виходу, ніж терпіти їх там, де вони є. Чого, чого, а пагорбів і в моєму селі вистачає, бо, крім пустища Лаосес, маємо пригір Щастя, Христовий згірок, Човник, пригір Мальований та плоскогір'я Мертвих, що має свої особливості та свою легенду.

Але я збирався розповісти про землі мого села, які можна добре побачити з пригору Щастя. Звідти, коли добре придивитися, ви побачите море, сіре та фіалкове взимку, зелене навесні, жовте влітку, червоно-брунатне восени. Батько казав частенько: «Окраєць хліба в Кастілії не для кожного кастільця». Але вдома ми не голодували, і я, правду кажучи, ніколи не запитував себе, доки не опинився на чужині, хто лишався в моєму селі без шматка хліба? І не можна сказати, що батько був багатим, але на життя нам вистачало, бо він займався оподаткуванням населення. Колосся пшениці у нашому селі таке міцне та гостре, що, починаючи з травня, дітям заборонялося виходити в поле, щоб вони не повиколоювали собі очей. І це не дивацтво, бо Фелісін, син Домісіано, таки втратив око, те ж саме сталося й з козою дядька Болівара. Поза цим у моєму селі траплялося не більше небезпек, ніж у всякому іншому, а найбільшою небезпекою було небо. Часто

воно бувало ясним, жодної хмарини не з'являлося протягом чотирьох місяців, а коли хмара зрештою насувалася, то несла в своєму череві град, який побивав злаки. Іншим разом починав віяти північний вітер, що приносив холоднечу, і злаки неминуче гинули; іноді випадало забагато дощу, і на поверхню води спливали зерна. Бувало, сонце недоречно припікало у березні, а в травні, навпаки, не гріло, отож пшениця погано колосилася й дозрівала ще гірше. А одного року, коли дощі йшли безперервно, пшениця загинула на току; її вже зібрали, проте дня не минало без дощу, врожай геть промок, і його не можна було обмолотити. Одне слово, у моєму селі, доки пшениця не обмолочена, люди ні в чому не були впевнені й ціліснітькі дні проводили, дивлячись на небо, розмірковуючи та згадуючи врожай дев'яносто восьмого року, який був дуже добрим; вони завжди посилювалися на той рік: «Цього року ми не зібрали й половини врожаю дев'яносто восьмого». Або: «Цього року врожай добрий, але все одно не зрівняється з дев'яносто восьмим». Або ще: «Якби нам хоч дві третини від врожаю дев'яносто восьмого, ми почувалися б задоволеними». Загалом у моєму селі люди більше дивляться на небо, ніж на землю, бо хоч її борознять, орють, сапають, але зрештою врожай залежить від неба. Тому наші селяни піклуються найбільше про те, щоб бути готовими до бурі, граду чи посухи.

А там, на чималому просторі землі, що простягається від пригора Щастя, висвистують чаплі у червневих сутінках, справляють тризну круки взимку, приземлюються восени молоді дрохви на голу, незахищену ниву, де нелегко заскочити їх зненацька.

ПЛОСКОГІР'Я МЕРТВИХ

Мене завжди цікавили різні геологічні деформації, і пам'ятаю, коли я запитав викладача Бедате про таке

чудо природи, як Чорні Камені, він почав розводитися про епоху зледеніння, про третинний та четвертинний періоди, а я так нічого й не второпав. Те саме було, коли я запитав викладача математики Крота, що таке число «пі», і він відповів «три, чотирнадцять, шістнадцять», наче в цьому полягала відповідь. Річ у тім, що мене, коли я звертався до викладачів, цікавило зрозуміле пояснення, та, мабуть, ті, хто багато знає, схожі на зачинений колодязь; вони просто живуть у світі абстрактних понять. Тому я вже нікого не питав про плоскогір'я Мертвих — дивовижне узвишшя, яке піднімалося між моїм селом та Вільялубе дель Пан. Це було невелике плоскогір'я з майже неможливим підступом, і хоч його схили не перевищували шести метрів заввишки, видертися на них дуже важко. Зверху лежала глиниста міцна земля, рівна, наче долоня, і лише на північному боці плоскогір'я здіймався, наче зрізана піраміда, якийсь щільно утрамбований поховальний насип. У моєму селі існувала легенда, за якою той, хто почне орати цю землю, замість врожаю збере самі лише каменюки і вмре, як тільки на рівнині почнуть дозрівати хліба. Проте десь у дев'ятесот шостому році, коли я був ще хлопчиськом, дядько Тадео попросив дону Армандо, який не вірив у забобони і якого частенько обирали алькальдом, щоб йому дозволили обробляти плоскогір'я Мертвих. Дон Армандо засміявся й сказав, що нарешті в селі знайшовся справжній чоловік і що він не тільки може обробляти плоскогір'я, а й вважати його своєю власністю. Дядько Тадео став досліджувати місцевість, а коли закінчилося літо, змайстрував щось на зразок підйомника, аби підняти на плоскогір'я коней. До жовтня він закінчив свій винахід і, щойно випала сприятлива погода, підняв на плоскогір'я коней посеред загального здивування односельців. Жінка дядька Тадео, сеньйора Есперанса, цілісінькими днями плакала, а з часом її побоювання посилювалися, і во-

на вже зовсім не могла спати, навіть п'ючи липовий відвар. За словами тітки Марселіни, він так допомагав при безсонні, що Гаспарін, коли його взяли до війська, одного разу просидів цілий тиждень під арештом, бо, стоячи на посту, випив півсклянки цього відвару і заснув. Коли пшениця ось-ось мала дозріти, то всі в селі перед тим, як вийти на прополювання, зазирали в хату дядька Тадео і запитували Есперансу: «Як у нього справи?» Вона відповідала нечемно, бо на той час стала дуже роздратованою. Однак всіх у селі дивувала інша річ, а саме те, що святий отець дон Хусто не висловився ні за, ні проти щодо рішення дядька Тадео і тільки якось сказав з амвона, що навіть неприступні мури Авіли, які оточують наші землі, не в змозі вплинути на врожай, бо зерно нам дарує бог.

Дядько Олімпіо та тітка Макарія подумали, що дон Хусто натякав, мабуть, на прямовисні схили плоскогір'я Мертвих, але святий отець більше ніколи не давав ніяких пояснень. Через певний час пшениця зійшла, зазеленіла, почала колоситися, потім налилася зерном і дозрівала, а дядько Тадео й далі почував себе чудово. Коли надійшли жнива, він завантажив підйомник серпами, біля підніжжя плоскогір'я Мертвих зібралися всі, навіть паламар Печінес. І виявилося, що колосся в дядька Тадео було вдвічі крупніше, ніж колосся на рівнині, отож наступного року він знову посіяв і зібрав великий врожай, а потім знову й знову засівав плоскогір'я, маючи добрий зиск.

ПОВЕРНЕННЯ

До Мадріда я прилетів літаком авіаційної компанії «SAS», а звідти дістався в столицю провінції маленьким літаком, і вже там мені повідомили, що ще двадцять років тому до Моласегоса почав ходити рейсовий

автобус. Отож я сів у нього й невдовзі опинився в Моласегосі, де зіткнувся віч-на-віч з Аніано, поштарем. Тільки-но він подивився на мене, як відразу запитав: «Куди це студент прямує?» А я відповів: «Повертаюся в село». — «Надовго?» — поцікавився він. «Не знаю», — відповів я. Тоді він сказав: «Довгенько тебе не було». А я відповів: «Усього тільки сорок вісім років». І він запропонував із притаманною йому люб'язністю: «Я їду до столиці. Може, тобі щось там треба?» А я сказав: «Нічого, дякую, Аніано».

І потім, як тільки я вийшов на шлях, якесь незвичайне тремтіння охопило мене, бо дорога в Моласегос, хоч і вузька, була заасфальтована, і на якусь мить я злякався, подумавши, що всього того, про що я мріяв на чужині, вже не існує. Отож я наздогнав хлопця, який ішов у тому самому напрямку, і запитав його майже нечутно: «Що? Прийшли машини?» Він недовірливо подивився на мене й мовив: «Які машини?» Я трохи зніяковів і сказав: «Ну, які машини! Комбайн, трактор, автоматичний плуг...» Нелюб'язно посміхнувшись, хлопець відповів: «Аби купити щонебудь із цього, треба було б продати все, що маєш». Коли ми завернули за вигін, я побачив, як стежкою по південному схилу пустища Лаосес піднімався чоловік із запряжкою мулів, і все те було настільки рідним і знайомим, що я запитав подорожнього: «Той, хто підіймається, часом не Ернандо, хазяїн винарні?» А він сказав: «Це його онук Норберто». І коли я дістався до села, то побачив, що тільки люди змінилися: Понсіано був сином Понсіано, Тадео сином дядька Тадео, Антоніо онуком Антоніо... Однак найсуттєвіше лишилося незмінним: і Фіалковий струмок дзюркотів поміж осок та косариків, і на Вдовиному шляху не зник жодний закрут, і стояли три мигдалевих дерева Понсіано, а далі — три мигдалевих дерева Олімпіо, і тополя дядечка Елісіо, і голубник тітоньки Зенони,

і пригір Щастя, і Монастирська діброва, і сосновий гай, і Чорні Камені, і Човник, звідки у серпні сходили на стерню виводки куріпок, і горіхове дерево тітоньки Бібіани, і Закохані тополі, і джерело Здоров'я, і пригір Мальований, і Христовий згірок, і Хрест святої Сісінії, і виноградник дядечка Сатуріо, і плоскогір'я Мертвих. Все було таким, яким я його залишив, припорошене пилом останньої молотби, пилом, що осів на глиняних стінах будинків та на солом'яних стріхах загонів.

А в моєму будинку сестри-близнята так само спали разом на старому залізному ліжку, тільки в обох волосся посивіло, а Клара, у якої спало лише одне око, дивилася на мене другим, нерухомим, зворушливо синім. І коли я поцілував їх у лоб, Клара розплющила друге око, інстинктивно прикрилася ковдрою й запитала: «Хто ви?» А я посміхнувся й мовив: «Хіба ти мене не впізнала? Я Ісідоро». Вона уважно поглянула на мене і зрештою сказала: «Ти постарішав». Тоді я відповів: «А ти трохи виросла». І ми засміялися.

Альваро де Лайґлесія

ЕНТУЗІАЗМ

Оплески заgrimіли над ареною лунким потоком. Тисячі долоней і горлянок, одночасно здійнявши такий шум, на який лиш були здатні, створили акустичний ефект, який було чути довкола на кілометр.

Це було могутнє «браво», гідне запису на платівці для зберігання в музеї Тауромахії, тобто, в музеї Кориди.

Серед арени, нерухомі, наче статуї, застигли два персонажі, що викликали цей смерч ентузіазму: один звався Товстунець і був тореро; другий звався Сопливий і був биком.

Перший не рухався тому, що, широко розвівши руки, дякував за овацію. Другий — тому, що лежав мертвий, догори ногами.

Сопливий був останнім биком цього дня. Товстунець відправив його на той світ, спершу загорнувши у свій плащ, як поштову посылку. Обидва вони, кожен на свій лад, билися по-геройському.

Глядачі, що були присутні на цій вікопомній битві, яку з рахунком один-нуль виграв Товстунець, розповідали таке.

Першим напав Сопливий; вискочивши із загопу, він удався до свого улюбленого способу, який з великим успіхом застосовував на рідному пасовищі. Цей небезпечний прийом полягав ось у чому: наблизившись до червоного плаща, бик красиво повертав роги, щоб веадити їх у тулуб. Але на цей раз тулуб ухилився, бо звався Товстунцем і був одним з найспритніших тореро, які будь-коли виступали на іберійських аренах.

І з цієї миті ініціатива перейшла до рук тореро. Поки бик спантеличено обертася, Товстунець за допомогою пікадорів дуже майстерно змусив його збити кілька чудових пасо. Потім, також за допомогою пікадорів, паралізував волю бика і показав своє блискуче вміння орудувати плащем.

Було ясно видно, що Сопливий програє. І він програв: коли Товстунець вирішив, що час настав, він проштиркнув його, наче метелика, довгою сталевою шпилькою. Тепер бикові залишалося тільки сконати.

Саме тоді арена вибухнула одностайною і оглушливою овацією.

Біла завірюха хусточок, якими всі нестямно махали, закрутилася над трибунами, і розпорядник, що розпалився не менше за будь-якого глядача, вручив великому матадорові вухо його жертви.

Одначе публіка, завжди великодушна, коли йдеться про чужі вуха, зажадала, щоб переможцеві дали обоє вух. Розпорядник залюбки погодився, вважаючи, що подвиг Товстунця слід належно винагородити.

Ревіння знову здійнялося над натовпом, який відмовлявся покинути трибуни, хоч корида вже закінчилась.

— Чого вони хочуть тепер? — спитав розпорядник свого помічника, що сидів поруч із ним. Розпорядник був глухуватий і нічого не розумів, коли говорило кілька чоловік одночасно.

— Хвіст,— переклав помічник.

— Гаразд, хай дадуть йому хвоста.

Діставши цей брудний придатак, замазаний кров'ю і гноєм, Товстунець гордо здійняв його у правій руці, щоб шанувальники могли досхочу намиливатися цією почесною гидотою.

Цей жест був оберемком дров, від якого ще дужче розгорівся вогонь ентузіазму.

Горлянки роззявлялися в оглушливому лементі,

вигукуючи нову вимогу. Всі голови обернулися до ложі розпорядника, і всі очі вп'ялися в його лисину.

— То вони ще незадоволені? — запитав той свого помічника. — Чого ж вони хочуть?

— Ратиці,— відповів помічник, пояснюючи невизначні крики.

— Ратиці? — стурбовано перепитав розпорядник. — Скільки ж?

— Усі.

— А може, вистачить пари?

— До чого така скнарість?

— Зрештою, всі чотири однакові. Але якщо в цього бика відрубують усі, його не купить жодна бойня.

Шанувальники, хвалити бога, вдовольнилися тим, що Товстунцеві були вручені ратиці з обох передніх ніг. І розпорядник полегшено зітхнув, сказавши своєму помічникові:

— Це ще нічого. Я боявся, що мене змусять різати бика на шматки, поки я його всього не віддам матадорові.

Трибуни помалу пустіли, хоч матадор ще обходив арену, навантажений трьома кілограмами свіжини.

Проте ентузіазм юрби, який так легко запалити, нелегко й погасити. Хоч велика частина публіки вже заспокоїлась і покидала трибуни, але натовп захоплених шанувальників Товстунця залишався на місцях, вітаючи свого кумира. Кілька сміливців з їхніх рядів, які легко здолали всілякі бар'єри, кинулись на арену.

— Винесімо його на плечах через головний вихід! — гукали вони, підбігаючи до Товстунця.

Шанувальники оточили героя дня і дружно підкинули вгору.

Товстунця трошки пом'яли, бо всі домагалися честі підпирати його славетні сідниці. Нарешті він уместився на цій людській платформі, яка вирушила урочистим маршем до головного виходу.

Тореро задоволено всіма, показуючи трофеї, відрізані в бика, якого він так блискуче переміг. Успіх примусив його забути про незручну позу, в якій він сидів на худющому плечі одного із шанувальників, що боляче врізалось йому в сідницю. Та оскільки слава — це наркотик, що притишує будь-який біль, він розсипав дедалі променистіші усмішки.

Публіка, що вже залишила стадіон, юрмилася біля головного виходу, щоб не пропустити появи переможного тореро.

Навіть сонце, яке поквапливо тікало з Мадріда, бо й так уже спізнилося, дивлячись кориду, затрималось на даху сусіднього будинку. Воно теж не хотіло прогавити такого видовища.

І ось під аркою великих воріт, над натовпом, сягнуло золото святкового костюма.

Тріск оплесків, немов кулеметна черга, розірвав вечірню тишу.

Схвильований тореро привітав юрбу, крутячи в повітрі хвостом подоланого ворога. А юрба, так само схвильована, відповіла на його привітання захопленими вигуками.

Це був зворушливий вияв відданості народу тим божкам, яких він сам же й створює, увінчуючи гучною славою. Низенькі просили вищих на зріст підняти їх, щоб побачити тореро, якого врочисто несли, наче фігуру святого під час церковного походу. Спритні хлопчакки й незграбні дядьки вилазили на стовпи й ліхтарі, щоб краще роздивитися Товстунця.

Хвала, що лунала з акцентом усіх областей півострова, від андалуського до баскського, мов фіміам, запаморочувала Товстунцеві голову. Шанувальники, які його несли, ледве просувалися вперед.

Навіть Мойсей зі своєю патріаршою бородою не зміг би прокласти собі дорогу в цьому густому людському морі.

Юні дівчата, які щойно досягли шлюбного віку, пробивалися до кумира, щоб вирвати в нього реліквію — автограф. Дітлахи, яких недавно відлучили від грудей і які вчилися тауромахії на картонному бичу і з материною спідницею замість плаща, простягали рученята, благаючи вухо справжнього бика.

— Велике спасибі, велике спасибі, — повторював Товстунець, наче заїжджена платівка, відповідаючи на вияви народної любові.

Після чималих зусиль і штовханини ця язичницька процесія все-таки розколола юрбу вірних таурофілів і вирвалася на вільний простір.

— Велике спасибі, — повторив тореро, звертаючись цього разу до ентузіастів, які несли його. — Я гадаю, що ви вже можете зсадити мене додолу.

— Ні в якому разі, маестро! — обурився той, хто був заспівувачем у цій церемонії, міцний здоровань із зрослими бровами, на плечі якого спочивала одна нога матадора. — Ми понесемо вас до готелю!

— Так! Так! До готелю! — палко підтримали інші шанувальники, які розподіляли між собою вагу переможця.

— Будь ласка, не турбуйтеся, — сказав Товстунець, пригнічений цим виявом захоплення.

— Яка тут турбота, друже! — по-андалуському ковтаючи закінчення слів, заперечив носій, якому припало праве стегно. — Для нас честь — пронести по Мадриду славу нації!

— Велика честь! — підхопив сухорлявий. — Вперед, хлопці!

І під вигуки: «Хай живе Товстунець!» — вони рушили зі своєю дорогоцінною ношею по вулиці Алькала.

— В якому готелі ви живете? — спитав матадора здоровань, що верховодив гуртом.

— В «Еступендо».

— А де ж цей готель? — запитав андалусець, який в усьому Мадриді знав лише вулицю Севільї.

— Досить далеко, — сказав Товстунець. — Треба спуститися вулицею Алькала, потім піднятися по Гран Віа...

— Спустимось і піднімемося, скільки буде треба, — перебив його андалуський шанувальник.

— Авжеж! — підхопили його товариші. — Подумаш, велике діло! Ну, ходімо!..

— Попереджаю, це немала відстань, — наполягав тореро. — Коли наша куадрилья їхала до арени, лічильник таксі показав три дуρο...

— Хоч на край світу! — збуджено вигукнув сухорлявий. — Вперед, хлоп'ята! До готелю «Еступендо»!

— Ходімо, ходімо! — підхопила решта. — Хай живе перша шпага!

— Хай живе! — відповідали перехожі, розступаючись, щоб пропустити їх.

Так вони пройшли зо два квартали — під грім оплесків і радісні вигуки.

На терасах кафе, що містилися поблизу арени, сиділо багато глядачів, які були на вікопомній кориді; помітивши Товстунця, вони схоплювалися й бурхливо вітали його.

Червонясті вечірні сутінки забарвлювали фасади будинків у колір випаленої глини. Було тепло: швейцари витягали на тротуар стільці, щоб подихати свіжим повітрям.

По широкому проспекту від Монументальної площі до центру мчав потік автомобілів.

— Ось наш герой! — вигукували водії. Проїжджаючи, вони вповільнювали хід і вітали тореро різкими сигналами клаксонів. — Всього найкращого, герою!

Товстунець сердечно відповідав їм, махаючи, немов хусточкою, бичачим хвостом. Це був єдиний трофей, що залишився від його подвигу: обидва вуха він подару-

вав при виході, а ратиць позбувся потайки, спустивши їх на землю по спині одного із шанувальників.

Він усміхався уже не так, як спочатку, — біль, якого завдавали гострі кості сухорлявого, підпираючи його південний полюс, ставав нестерпним.

— Може, ви опустили б мене на хвилинку й трохи перепочили? — несміливо натякнув він.

— Ми не стомилися! — ображено відказав здоровань, який хоч уже й засапався, але гідність свою зберігав.

— Анітрошки! — підтримала його решта.

І щоб показати своєму улюбленцеві, що вони ще повні сили, шанувальники пронесли його бігом до рогу наступної вулиці.

— Бачите? — гордо сказали вони, знову сповільнюючи крок.

— Бачу, бачу, — підлестив їм тореро з похмурим виразом, бо під час галопу кості сухорлявого добре нам'яли йому сідниці. — Ви дуже сильні.

— Це ще нічого — відмахнувся андалусець, витираючи хусточкою піт із чола. — Я в себе на фермі біля Севільї, коли мені хочеться зайнятися спортом, беру на плечі кабана, який важить удвічі більше за вас.

— В такому разі... — сумно зітхнув Товстунець, тужливо згадуючи м'яке сидіння автомобіля, на якому його антрепренер, мабуть, уже під'їжджав до готелю.

Хоч було ще видно, у вітринах то тут, то там загорялося світло. Потік автомобілів рідів відповідно до того, як пустіла арена. Ар'єргард групи, яка ескортувала тореро і його живий п'єдестал, вважаючи, що в достатній мірі виконав свій обов'язок палких шанувальників Товстунця, зникав у завулках, розходячись по домівках.

Дехто з перехожих, що простували їм назустріч, зупинялись, угледівши невеличку процесію, і з цікавістю запитували:

— Хто це?

— Невже ви не знаєте, нещасний? — обурювалися ентузіасти. — Найкращий тореро в світі!

— Що він тореро, це я по костюму бачу, — наплював перехожий. — А як його звати?

— Якщо ми кажемо «найкращий у світі», значить, мова йде про Товстунця.

Один із цих дурноголових бовдурів насмілився зауважити:

— Яке кумедне прізвисько!

— Іще скажете, що вперше його чуєте! — образились шанувальники Товстунця.

— Авжеж. Тільки знайте — я за футболістів уболіваю.

Учасники процесії прикусили губи до крові. І не вбили перехожого лише тому, що не мали під рукою рапіри.

Було вже дуже далеко від арени, і до кварталу, по якому вони зараз проходили, не досяг вибух ентузіазму, викликаний матадором годину тому. На цьому відтинку вулиці Алькала мешкали байдужі люди, вони марнували час, вигриваючись на сонечку, або ж відвідували інші видовища.

Коли кортеж минав лавку, на якій відпочивало літнє подружжя, жінка сказала чоловікові:

— Глянь, що вони несуть, Рамоне?

— Здається, манекен.

— А може, це справжній тореро?

— Не будь наївна — мовив він поважно, — певно, то якийсь гультай вирядився, щоб повеселитися з друзями.

— Можливо, це щось рекламують, — зробила припущення жінка.

Коли минали кінотеатр, кумирові та його п'єдесталу довелося зупинитись, бо черга до каси перегорділа тротуар.

— Дорогу Товстунцеві! — крикнув густобровий, розколюючи ліктями й колінами людську стіну.

— Ні за що! — відповіли звідти, притискуючись один до одного й ще тісніше змикаючи ряди. — Ви просто хочете влізти в чергу.

— Невже ви не бачите, що ми несемо тореро? — спробував умовити їх сухорлявий.

— Цей трюк ми знаємо, — захищалася черга, пильнуючи, щоб не утворилося ані найменшого проходу. — Жінки теж часто приходять з дитиною на руках, щоб ми розкисли й пропустили їх вперед.

Не в змозі переконати невірних, процесія мусила обігнути перепону, зробивши не вельми вишукане півколо по бруку.

— Далеко ще до готелю? — запитав андалусець, обливаючись потом.

— Далеченько, — сказав густобровий і важко відсапнув. — Чому ви питаєте?

— Просто так, — зам'явся його товариш по муках. — Цікаво.

— Гадаю, це не тому, що ви стомилися? — сказав сухорлявий, душа якого вже ледве трималася в тілі.

— Звичайно, ні! — образився севільський ентузіаст. — У порівнянні з кабаном, якого я ношу по своїй фермі, цей хлопець просто пір'їнка.

— Не треба применшувати, кумцю, — уточнив кремезний. — Не знаю, скільки потягнуть ваші кабани, але оцей-о зовсім не пір'їнка.

Сухорлявий скористався нагодою, щоб докинути слівце до цих щирих зізнань:

— Недарма його називають Товстунцем, — пробурчав він, витираючи рясний піт.

— А по-моєму, це не зовсім влучне прізвисько, — критично мовив здоровань, ентузіазм якого немов випаровувався разом із потом. — Краще б назвати його Тушею.

— Таки вже й Туша, — заперечив ентузіаст, який ішов із гуртом, але не брав участі в перенесенні матадора.

— Станьте на моє місце і самі пересвідчитесь, що я правду кажу, — підступно запропонував густобровий, який хотів змінитися в такий вишуканий спосіб.

— Ні, спасибі, — відповів ентузіаст, який був не такий дурний, як здавалося з першого погляду.

— Невже вам не хочеться бодай на хвильку понести нашого кумира? — наполягав густобровий, намагаючись зачепити його самолюбство.

— Це була б завелика честь для мене, — викрутився ентузіаст, — але я дуже незграбний і боюся впустити Товстунця.

— Про це, чоловіче, не турбуйтеся, — підбадьорив його здоровань. — Я посаджу його вам на плечі, і ви побачите, що він не впаде.

— Не треба. Ви несете дуже добре. Крім того, я щойно згадав, у мене справа тут, недалечко... — мовив ентузіаст відділяючись від гурту.

І щодуху кинувся в завулок.

— Ну й свиня! — вигукнув здоровань, заздро дивлячись услід дезертирові.

— Ви щось сказали? — запитав зверху знуджений Товстунець, який змирився зі своєю незручною позою, боячись вразити почуття своїх шанувальників.

— Нічого особливого, — відповів здоровань, злизуючи язиком піт, що капав із верхньої губи. — Ми кажемо, що ви трохи гладший, ніж здається.

— За ті місяці, коли відпочиваю, я завжди трохи гладшаю, — вибачливо сказав тореро. — Але як починається сезон, я втрачаю кілька кілограмів і повертаюся до своєї ваги.

— А яка ваша вага, якщо це не безтактність з нашого боку? — допитувався сухорлявий, переводячи дух.

— Сімдесят чотири кілограми.

— Я ж казав! — зітхнувши, мовив густобровий.

— Що? — поцікавився Товстунець.

— Що ваше прізвисько цілком виправдовує ваша вага.

Андалусець, який не знав Мадрида і не звик до його великих відстаней, втрутився в розмову, яку верхові коні вели зі своїм вершником:

— Далеко ще до проклятого готелю?

— Якщо ви перейдете на рись, — прикинув тореро, — ми за півгодини дістанемось туди.

— Боже мій!

— Ми повинні ще трохи спуститися вулицею Алькала, далі піднятися по Гран Віа... потім звернути праворуч...

— Це ми повинні, — огризнувся андалусець, обурений множиною першої особи займенника, вжитою тореро. — Ви ж сидите собі, немов султан.

— Мені, звісно, непогано, — признався Товстунець, у свою чергу розізлившись, — та все-таки ви перебільшуете: я певен, що в султанів куди м'якші крісла.

— Це ви про мене? — образився сухорлявий, який також бажав знайти привід спекатися ноші.

— А то ж про кого...

— Ви хочете сказати, що в мене тверді плечі?

— Не лише тверді, а й колючі, — уточнив Товстунець.

— Ну, не думайте, що зад у вас м'який, як подушка, — накинувся на нього сухорлявий. — Куприк ваш, неначе спис.

— Облиште, облиште, — заспокоїв його здоровань. — Суперечка забирає енергію. А її треба берегти, щоб дістатися до мети.

Андалусець також спробував перекласти свою частину вантажу на плечі свіжому носієві. Але, озирнувшись довкола в пошуках вільного ентузіаста, який узяв би на себе ношу, побачив лише одного-єдиного

представника цього поріддя. Гурт шанувальників Товстунця помалу розтанув.

— Ану, підставляйте плече!

Але й цей останній шанувальник відхилив надану андалусцем можливість підперти непереможне стегно, виправдавшись тим, що в нього під пахвою болячка.

— Це не має значення,— надихав його севілець.— Адже ви понесете нашого героя не під пахвою, наче пакунок, а на плечі.

— Але ж болячка роз'ятриться від натуги, — захищався останній ентузіаст, войовниче випнувши живіт.

— Самі ви болячка, — пробурчав спітнілий шанувальник. — Зразу видно, що ви за птах.

Але птах полетів геть, щоб уникнути суперечки.

Уже вечоріло, і в сутінках на широких, тьмяно освітлених тротуарах перехожі майже не помічали малолюдного походу. Нічна прохолода остудила тауромахічну пристрась, яку підігрівало сонце, поки не схвалося за обрій.

Глядачі, що побували після обіду на кориді, вже забули про пережите там хвилювання і розглядали афіші, розмірковуючи, куди податися ввечері по нові розваги.

Вуличний рух ставав усе жвавіший в міру того, як малесенька процесія наближалась до центру міста.

На стомлене тріо каріатид, що підтримували матадора, впливав іще один деморалізуючий фактор: вони відчули себе посміховищем. Сам Товстунець, щоб розвіяти свою ніяковість, зав'язував вузлики на бичачому хвості.

Рятівна думка сяйнула в густобрового здорованя, коли вони минали відчинену пивницю.

— А що, як ми зупинимось на хвильку й вип'ємо чогось холоденького? — запропонував він.

Двоє його товаришів смачно облизнулися сухими й жорсткими, наче хвіст у ящірки, язиками.

— Я залюбки випив би кухлик пива, — важко ди-
хаючи, промурмотів сухорлявий.

— І я, — радісно приєднався до нього андалу-
сець. — Ходімо!

— Хвилинку, сеньйори!—зупинив їх Товстунець.—
Чи не збираєтесь ви заходити отак до пивниці?

— Звичайно, ні, — відповів густобровий. — Вам до-
ведеться спуститись.

— Спуститись? — запротестував матадор. — І що ж
я робитиму, коли стану на ноги?

— Якщо хочете, ходімо з нами, хильнемо по ча-
рочці, — запросив андалусець.

— Не годиться, щоб тореро з'являвся у пивниці на
плечах своїх шанувальників, — пояснив Товстунець,
який досконало знав правила тауромахічного етикету.

— Тоді чекайте на нас тут, — запропонував сухор-
лявий.

— Як же я залишуся серед вулиці в цьому кост-
юмі?

— А чом би й ні? — спробував переконати його
густобровий здоровань. — Костюм дуже гарний.

— Але я опинюся в дуже прикрому становищі,—
наполягав Товстунець. — Ви коли-небудь бачили торе-
ро в розшитому золотом костюмі, що стояв би, як опу-
дало, в самому центрі Мадріда?

— Сховайтесь в під'їзді, — порадив густобровий.

— Нізащо! — вигукнув кумир, чіпляючись руками й
ногами за свій п'єдестал, щоб його не зсадили додолу.

— Стривайте! Стривайте!—обурилось троє носіїв.—
Що це значить?

— А те, що ви зобов'язались нести мене до мого
готелю і повинні дотримати свого слова.

— Але ж я не знав, що ваш готель аж на другому
кінці міста! — виправдовувався андалусець.

— І я, — мовив сухорлявий. — Ми думали, що ви
живете недалеко від арени.

— Авжеж, — підтримав його густобровий. — А то б нам ніколи не стукнуло в голову тягти вас на своїх плечах.

— Що ви хочете цим сказати? — спитав тореро, якого неприємно шпигнули слова густобрового.

— Тільки правду: своїм сьгоднішнім боєм ви заслужили стометрової прогулянки, а не подорожі в шість кілометрів.

— Так-так! — підхопили решта двоє. — Не заперчуємо: ви дуже добре билися з другим биком, але з першим вам забракло відваги.

— Мені?! Забрало відваги?! — скипів Товстунець. — Та я вбив його чудовим ударом!

— Скажіть краще — підступним, — уточнив сухорлявий.

— Просто ви нічогісінько не тямите в бою биків, — гукнув тореро, червоний від обурення.

— Напевно, того ми й ваші прихильники, — огризнулися ентузіасти.

— Та невже?! — розлютився герой, гордо зиркнувши на них. — Так знайте ж: я не потребую, щоб мною захоплювалися невігласи, які нічогісінько не тямлять в тауромахії!

Почервонівши від гніву, сухорлявий неначе виплюнув:

— А ми й не збираємося вболівати за пихатого недоука, та ще й рогатого!

— Слушайте, молодий чоловіче! Без образ!

— Це вже як ми самі схочемо.

— Атож! — підтримав сухорлявого андалусець.

— Ну, то на цьому й закінчимо. — Зневажливо махнувши рукою, Товстунець обірвав суперечку. — Будь ласка, зсадіть мене додолу.

— Саме цього ми й хочемо, — вигукнули носії хором, нагинаючись, щоб вершник міг спішитися.

— Дякую, — сухо мовив тореро, ступивши на землю й потираючи замімілу частину тіла нижче спини.

— Нема за що, — відповів густобровий таким самим тоном.

І, обернувшись спиною до тореро, спітнілі й спрагли, шанувальники зайшли до пивниці, бурмочучи:

— Ну й жалюгідні теперішні матадори!

— Авжеж! Насилу уклав пару плохеньких бичків, а вже уявляє себе Лагартіхо чи Фраскуело¹.

— Знаєте, що я вам скажу, — заявив андалусець, усе ще важко відсапуючи, — наступної неділі я піду на футбол.

Товстунець, покинутий ентузіастами тауромахії, розлючено насунув берет на самісінькі очі. Потім подався вулицею вниз, шукаючи вільного таксі.

Золото його костюма визивно блищало серед одягнених по-буденному городян. Перехожі розводили руками і сміялись.

— Look, darling! — вигукнув якийсь турист, загляdivши його. — Very typical².

Товстунець ладен був провалитися крізь землю, відчуваючи, що він посміховище для всіх цих людей, які вийшли прогулятися недільного вечора.

— Таксі! — раз у раз гукав він, кидаючись до краю тротуару. — Таксі! Вільне?

Але його тужливі крики були марні — машини везли людей до театру або з кіно.

І славетний тореро, який півтори години тому запалив ентузіазмом багатолюдний натовп, мусив пішки добиратися до готелю, вислуховуючи такі дошкульні репліки:

— Мамо, хіба починається карнавал?

— Чому ти питаєш про це, синку?

— А он іде ряджений...

¹ Відомі матадори минулого століття.

² Глянь, серденько, дуже характерно! (Англ.)

Франсіско Кандель

СОБАКА І СТАРИЙ БАТЬКО, ЯКІ НІКОЛИ НЕ ІСНУВАЛИ

Присвячується дикторові радіо
Пепе Антекеру, з яким трапилося
щось незвичайне.

Була третя година ночі, а він усе ставив платівку за платівкою. Одну за одною. Мовчки. Потім його проривало потоком марнослів'я, і він просторікував у паузах між платівками. Однак це вже було не те базікання, що на початку передачі; дедалі частіше він зв'язувався з Національним радіо і повідомляв останні вісті. Виходячи в ефір, він починав так: «Доброї ночі, шановні радіослухачі. Біля мікрофонів радіостанції «Бортовий залп» у програмі «Цілу ніч з тобою», якою ми завдячуємо фірмі «Безліч гумових і каучукових виробів», ваш покірний слуга Родольфо Іглесіас пропонує вам своє товариство на всю ніч. Ніби вірний доглядач, який підтримує вогонь у своєму маяку задля безпеки мореплавців, диктор Родольфо Іглесіас з потужної вежі цієї радіостанції нескінченною рікою музики литиме світло надії всім нічним самітникам, усім тим, хто...» І навіть сам дивувався, якими вдалимими були його імпровізовані промови. Він завжди імпровізував. І багато людей вітало його. Він торував шлях до слави великого диктора. Грандіозні ідеї розпирали голову. Тепер, коли телебачення перекриває кисень радіомовленню, він вдихне в нього нові сили. Родольфо запустив платівку і запалив. Так-так. Він був пересічним диктором з кількома годинами на маленькій радіостанції, і там його осяяла геніальна думка. Не довго думавши, він відрекоменду-

вався в «Бортовому залпі» і попросив нічну програму: у них вона перебувала на нулі. «Що?» — перепитав директор, який, на диво, зволив прийняти його. Родольфо Іглесіас, пам'ятаючи назву радіостанції, випалив одним залпом щось таке: «Як відомо пану директорові, радіо мало колись свої години пік — полудень, вечір та ніч з дванадцятої до першої. Тоді збиралося найбільше слухачів. Це був найкращий час для подачі реклами. Та нині «теле» поглинуло все. Радіо ще зберігало свої позиції вранці. Тоді воно необмежено панувало в діапазоні частот... Так? Проте невдовзі змушене було поступитися своєму колезі, — але водночас і ворогу — телебаченню. Та облишмо це. Хіба ви ніколи не думали про довгу ніч, коли самовдоволене, стомлене, тріумфуюче телебачення спочиває на задвірках слави?» Так, пан директор знав, що деякі радіостанції набридали своїм слухачам цілісніньку ніч. А чи рентабельно це? Родольфо Іглесіасу не треба нічого, крім цього часу. Він уже звертався до інших фірм, але йому не хотіли платити. Згнітивши серце, директор погодився. Справи були кепські. Радіостанцію от-от закриють. Усе, що вони могли дати Іглесіасу, — це комісійні з реклами. І ніякої підтримки чи пак допомоги. Один цілісніньку ніч. Місяць на випробування. А як не вийде нічого путнього — геть! Згода? Згода. Відтоді минуло бозна скільки місяців. Родольфо залишався у студії сам, заступаючи чергового, який крутив музику. Однак йому подобалася ця самота. Чомусь він уявляв себе доглядачем маяка — ви це вже знаєте. «Передавач радіостанції «Бортовий залп», ніби промінь маяка в темряві, освітлює твоє довге безсоння, ночеплавцю, вимушений самотнику далеких походів, кентавре асфальтових ланів...» Кажучи це, Родольфо думав про водіїв вантажних автомобілів, хоча з отриманих листів та власних міркувань знав, що слухали його і покоївки, і вахтери, і сторо-

жі, і санітарки, і хворі, і опівнічники, і жінки легкої поведінки, і сновиди — ціла галерея людських типів, які з тієї чи тієї причини не спали в цьому непроглядному царстві сну. Перше, що він робив у студії,— це перед своїми позивними запускав очікувальну музику; потім розгортав пакет, який всовувала йому дружина, аби мав що перехопити на світанку, а то й раніше, коли дуже зголодніє. Окрім бутерброда, був там ще й термос гарячої кави з молоком. Термос вабив найбільше. Родольфо ставив його поряд з бутербродом і десертом, а неподалік примощував пляшечку з вином. Термос здавався баштою маяка. Пляшечка ж зоставалася пляшечкою. За ніч Родольфо припадав до кави чотири або й п'ять разів. А яка благодать узимку! Побіч харчів і питва він клав пачку сигарет і запальничку. Смалив безперестанку цілу ніч; були навіть хвилини, коли він просто-таки чмарів у своїй комірчині. Брав і чтиво, але не перегортав за ніч жодної сторінки. Не тими вже були і його промови, такі оригінальні колись і такі оскомисті тепер, після стількох місяців перемелювання. Інколи з доглядача маяка він перетворювався на звичайнісінького капітана корабля. Мікрофони й панель з кнопками, платівками, магнітофонними стрічками були ходовою рубкою капітана трансатлантичного лайнера. «Цієї ночі я бачу себе капітаном корабля. На його борту разом зі мною пливете й ви, мої любі слухачі, вільні від своїх безнастанних клопотів. Цієї ночі, завдяки фірмі «Безліч гумових і каучукових виробів», ви, як пасажери, і я, як капітан, здійснимо круїз по Середземному морю...» Він розпочинав з фламенко андалуських берегів, а завершував арабськими мелодіями марокканського узбережжя. Йому писали, що це геніально. Про те він сам відзначав, що його винахідливість вичерпується. Вряди-годи якийсь слухач просив прокрутити конкретну платівку. І Родольфо про-

кручував її, коли не мав певної програми, а коли мав, то відкладав до наступного разу. Коли в трубці лунав жіночий голос, Родольфо затагував розмову наскільки міг, вимудровуючи якісь плани. Якби це дійшло до дружини, то йому давно б уже перепало на горіхи. А вона тим часом, з транзистором під подушкою, дрімала, інколи схоплюючись послухати його передачу. Однак телефонували рідко. Слухачам нічної програми не до таких дурниць. Принаймні так він вважав. І тому дуже непокоївся вбогістю засобів, якими міг скрасити їхні ночі: платівки і голос диктора. А слухачі були в захваті від його передач. Та це все одно не вдовольняло Родольфо Іглесіаса. Цим не вдихнути в радіомовлення нові сили, про що він мріяв на початку. Якби йому ще й дикторку... (Він чомусь ніколи не думав про диктора. Марив дикторкою й романом, який би міг між ними зав'язатися, грошима, які б вони могли удвох кувати, новою програмою, яку б міг він із нею розробити... Раптом згадка про дружину—лясь!— і сну як не було). Так тривало, доки однієї довгої ночі (останнім часом усі ночі видавалися йому надто довгими), невтомно програючи остогидлу платівку класичної музики (остогидлу, однак легку в роботі, не те, що отой залежалий музичний мотлох), яку замовив один водій вантажної машини, — ти ба, водієві подобається Гріг, а він думав, що тільки Маноло Ескобар, — тож перевернув догори дном, ніби то йому книгарня, всю дискотеку. Давним-давно він її вже переслухав. Та тієї ночі шукав щось незвичайне. Були там і постріли: сухі, одиночні, гаркітливі, кулеметні... І скрипіння, а особливо грюкання дверей... І завивання вітрів: буревійних, можна сказати, саме буревійних; дощових, можна сказати, саме дощових. Шкода, нема жодного арпеджію сонця й місяця, ночі та зірок. «А чому б і ні? Хіба я не поет?» — сказав він собі й натрапив на платівку, повну собачого валування. Це

було ніби відкриття. Вона стане його співрозмовницею. Співдиктором. Співдиктором? А що таке співдиктор? Може, співдикторка? З цієї платівки... Гарязд, самі побачимо, що вийде з цієї платівки. Отож, повернувшись додому, він прокрутив її безліч разів, поки вивчив усю напам'ять. Дружина дивувалася: «Нащо тобі здався цей гавкіт?» Платівка була монотонна, одноманітна: уау, гав; гр-р-р, гр-р-р; гвав, гвав, і-і-іг, і-і-іг... Але він розпізнавав: таке гавкання, сяке гавкання... Захват: гі-і-і, гі-і-і; біль: і-і-іг, і-і-іг, і-і-іг; вимога: гвав; розчарування: нюї-і-і; невдоволення: гр-гр-гр. Різне гавкання відповідало різному стану душі. Родольфо Іглесіас набивав руку. А тієї ночі, коли відчув себе підготовленим, подав передачу так: ішов концерт якої-такої музики, аж зненацька заскімлив собака. Родольфо здивованим тоном запитав, що там таке. «Дорогі радіослухачі, до нашої радіостудії забрався якийсь собака (ніби так і було) і своїм скавчанням заважає нам слухати цей прекрасний концерт. Може, це нічний бродяга, який вважає нашу радіостанцію своєю теж? З вашого дозволу я піду подивлюся. Одну хвилинку...» Він знову запустив музику, перечекав якусь мить і увімкнув мікрофон: «Яка приємна несподіванка, мої нічні друзі! Не знаю чому, але здається мені, що самотність доглядача маяка скраситься нарешті милим товариством цього звіряти, яке ми справедливо називаємо найкращим другом людини...» Далі сказав, що тримає на руках собача, яке підібрав під дверима студії. «Як же воно сюди забралось? Ні, це не песик охоронця. Бідолаха. Не можна доторкнутися до його лапки — скавулить від болю». З платівки долинуло: скаву, скаву... «Хтось, певно, поранив її. Просто дивовижно, як воно, сходинка за сходинкою, зуміло добратися до студії. Певно, інстинкт привів його сюди, де невтомний доглядач маяка надії, службовець фірми «Безліч гумових та каучукових виробів»

(не забути про рекламу), диктор Родольфо Іглесіас дбайливо піклується дітьми ночі. О, тепер я бачу, що лапка постраждала сильніше, ніж я гадав. (Знову скавуління). Я зараз же перебинтую лапку цієї безталанної тваринки. Якби ви на власні очі побачили та оцінили ту вдячність, з якою воно дивиться на мене. От і все. Я знову з вами...» Трохи легкої музики. А за хвилину повідомив, що телефонував ветеринарові й виконав його поради. «Собача, здається, заспокоїлося. Так?» Платівка: хр-р-р, хр-р-р... А тоді вдоволено: гві-гві... І навіть трохи бундючно: гав, гав, гав... «Це треба бачити, панове слухачі. Як він радісно махає хвостиком! Можна подумати, що дякує не тільки мені, а й усім вам, від кого тепер залежить його доля. Зосталося дати ім'я новому членові нашої незліченної сім'ї нічних самітників. Як ви щодо Йони? На згадку про порятунок його з велетенського китового черева ночі. Запитаймо в нього: «Тобі подобається ім'я Йона?» — «Гві! Гві!» Відповідає, що так, панове слухачі, ви самі чули. Браво, Йоно; добре, Йоно... «Гав, гав: гвав, гвав; гуав, гуав...» Ціла гама почуттів». Коли того ранку Родольфо Іглесіас повернувся додому, дружина ще з порога накинулася на нього: «Ну скажи правду, ти знайшов його, га? Невже ти все вигадав?!» Відтоді передачі перетворились на діалог з Йоною. «Може, трохи фламенко, Йоно?» — «Гві, гві!» — І Родольфо ставив фламенко. Міняючи платівку, розповідав, що лапка Йони загоїлася, що Йона погладшав, що Йона це, Йона те. Розмовляв з ним. Казав йому, що отримав листа, де прохали отаку-то платівку. «О, глянь, тобі передають вітання. «Гво, гво, гво, гво!» Скільки радощів, панове! Як він підплигує та крутить хвостиком!» Радіостанцію, після появи собаки, засипали листами для великого диктора Родольфо Іглесіаса. Фірма «Безліч гумових та каучукових виробів» поновила контракт. А директор сказав: «Ви не тільки видатний

диктор, а й незрівнянний майстер вдихати життя в програми». Надійшло кілька листів від людей, які загубили пса, схожого на Йону. Родольфо Іглесіас попросив зазначити точніше його прикмети та час, коли він зник, а потім вигадав якісь відмовки, бо хіба ж задовольниш ті несправедливі домагання. Він добре знав, що дехто написав від щирого серця, бо дійсно втратив друга, але були й такі, що хотіли будь-що заволодіти тією тваринкою, яку, завдяки радіохвилям, визнавали за незвичайну і славетну. Дедалі більше слухачів захоплювалося Йоною. Ці вже не вдавали, ніби загубили собаку, а вважали, що йому буде краще з ними, ніж на радіостанції, де він так ніколи й не відчує себе в родинному колі. Одна стара діва, собачниця, усе бідкалася, що песик, відірваний від своїх, нудьгує в самоті. Родольфо Іглесіас відповідав на всі листи. А якось на радіостанцію з пакунком м'яса для Йони припхався посеред ночі кухар ресторану з іншого кінця міста. Неблизький світ (транспорт о тій порі вже не ходив)! Готує страви — транзистор поруч, йде додому — транзистор у руці, тож він ловив кожне слово Родольфо Іглесіаса, навіть засинав, слухаючи радіо в постелі. «І все це, — він усміхнувся, — лише через Йону. Яке розумне та симпатичне собача! Можна його побачити? Я приніс трохи м'яса. Гарненьке м'ясе. Чудові біфштексика». І підморгнув: «Поцупив з ресторану. Без кісточок. Такий пес, як Йона, вартий найніжніших біфштексів. Він добряче наголодувався, никаючи сам вулицями». А Родольфо Іглесіас відчував, як хитається під ним підлога. Попросив зачекати й почовгав до студії. Змів бобіну, проспівав панегірик власникам передачі, запустив жваву музику й вийшов до кухаря. «Ні, це неможливо. Йони нема на радіостанції». — «Як це нема, коли я, підіймаючись сюди, чув його голос?..» І він показав транзистор. «Дійсно, собака був тут нещодавно. Але кілька хви-

лин тому його забрав з собою один сеньйор, щоб завтра повести на вакцинацію. Мені нема коли цим займатися, розумієте? І я не можу примусити сеньйора, який люб'язно запропонував свої послуги, чекати тут цілу ніч...» І так далі... Кухар пообіцяв зайти іншим разом. «Не робить цього, — попросив його Родольфо Іглесіас. — Песик не голодує, а за дарунок — велике спасибі». «Я знаю, що він не голодує, але ж отакі ніжні біфштексики...» Наступного разу, коли кухар заявився знову, Родольфо Іглесіас спекався його, вигадавши ще якусь байку. Щось подібне трапилось й іншої ночі, коли на радіостанцію придибуляли дві старезні сеньйори із срібним медальйончиком, на якому було викарбуване ім'я Йони. І знову його повели на щеплення. А гавкіт, що чули, — запис. «Так ваші передачі не прямі?» — «Коли як. Інколи — так, інколи — ні». Відбріхуватися, відписуватися, вислизати з пасток ставало щораз важче, щораз більше доводилось викидати на смітник продуктів, щораз більше прислали для Йони різної всячини — медальйончиків, нашийників, повідків, підстилок, дедалі настирливіше дошкуляв телефон розпитами про песика, дедалі частіше мусив Родольфо відмовляти бажаним заволодіти Йоною. І ось однієї ночі уривчастим від хвилювання голосом (аж сам собі повірив) він повідомив, що Йону передано Товариству захисту тварин, де його гарно доглянуть, де, нарешті, песик знайде своїх родичів і зможе спілкуватися та бавитися з ними. Дуже багато людей хотіло б отримати Йону і, щоб нікого не образити, віддаючи комусь перевагу, собаку передано вельмишановному товариству. А чи є щось краще... І Родольфо Іглесіас схлипнув. («Ох і йолоп же я», — сказав він собі. Згодом, зворушено обіймаючи його, дружина простогнала: «Як ти мене розчулив!..») А Родольфо Іглесіас думав уже над новим персонажем. Тепер, аби уникнути всіляких ускладнень, Ро-

дольфо триматиме його подалі від радіостанції, там, куди отим уявним і неуявним слухачам, попри всю їхню настирливість, не дістатися. Без Йони передачі збідніють, визнавав він. А повертатися до капітана корабля або доглядача маяка не було ніякої охоти. Тож однієї ночі, невдовзі після останнього повідомлення про Йону, він поділився з ефіром розповіддю про свого старенького сусіда, якого, певна річ, ніколи не існувало. «Це один з наших ревних шанувальників Йони, — докинув Родольфо. — Його син, покинувши батька напризволяще, виїхав до Західної Німеччини». Жив дідусь тими крихтами, що надсилав йому інколи син, перебиваючись з дранки на перепиранку. Ці вигадки він виклав не відразу, а між подачами реклами фірми «Безліч гумових та каучукових виробів» та між платівками, розповідаючи небилиці про старого, самотнього старого, який досі смалив махорку, викрешуючи вогонь кресалом. І поступово пробудив у слухачів зацікавленість бідолашним дідусем. Спершу надійшло кілька коробочок тютюну. Згодом трохи грошенят. Потім — кашне та шкарпетки. Родольфо збирав усе це докупи, не знаючи, що з ним робити. Викидати не хотілось, а такого дідугана, щоб віддати йому, не було. І Родольфо Іглесіас знову почав потерпати. А листи, де старому пропонували грошову допомогу, пенсію, притулок, не на жарт стурбували його. І він вирішив знищити старого, як уже знищив собаку: знищити не знищуючи; повернути до небуття, з якого він вийшов. І однієї ночі урочисто оголосив, що до старого приїхав з Німеччини син з капшуком, напакованим грошима, і забрав з собою батька. Як щасливо заживе тепер наш добрий дідусь! Кажучи це, Родольфо почував себе негідником, лиходієм, падлюкою, що так нищо повіяся з собакою і старим, проте його ніколи не мучило сумління за обман слухачів, — навпаки, він був задоволений, вельми задоволений з реакції тих людей,

наївних, простакуватих і щирих, які вірили кожному надрукованому чи почутому з ефіру слову, ніби сказаному самим богом. Так, оті люди були єдиними святими створіннями в цьому світі, тільки з ними, слушного часу і дня, людьми здібними, сумлінними, самовідданими можна досягти чогось прекрасного. Тієї ночі він бачив себе керманичем, вождем мас, розвінчувачем таїнств, мучеником за безнадійні, на перший погляд, справи... І прикусив язик. Він аж ніяк не відчував себе доглядачем маяка, проте в мікрофон полилося: «Шановні радіослухачі, з потужної вежі цієї радіостанції... хлюп, хлюп, хлюп...» Здавалося, що він плакав.

Ігнасіо Альдекоа

КІНЬ ПІКАДОРА

Небо, покрайне гребенями дахів, іскрилося зорями. Лунав спів п'яних чоловіків, і чути було, як стукали костурами нічні сторожі, почувши, що хтось поблизу плеще в долоні. Худорлявий чоловік, тримаючи під пахвою футляр з гітарою, спостерігав, як розважаються молоді паничі. В темряві якась жінка сварилася зі своїм залицяльником, час від часу суперечка пересипалася приглушеною лайкою. Світло із традиційного для цих місць шинку ледь пробивалося на вулицю.

Хуан Родріго з виглядом зарозумілого перукаря спогорда цідив крізь зуби слова і цмулив, як завжди, вино, вистукуючи на столику випещеними пальцями лівої руки сороміцькі ритми. Що там господь бог і пресвята діва Марія порівняно з добрим андалуським вином. Хуан Родріго сидів, розчепіривши ноги, і його кулясте черево наче плавало в повітрі. Мав прямі бакенбарди, що доходили до мочок вух. З виглядом всезнавця випалював з андалуським акцентом афоризми й лаконічні поради. Так само неквапно звернувся він до чоловічка за стойкою, що сновигав, мов миша, і солодкуватим голоском неухважно й водночас поштиво дякував, одержавши чайові.

— Хоч би що ти казав, Манолійо, але мене не обведеш круг пальця, не переконаєш, що куховар пішов у ченці.

— Авжеж, Родріго, авжеж, — люб'язно посміхнувся той, висуваючи шухляду, щоб покласти гроші. — Дякую, сеньйоре... Так, Родріго, але це заплутане питання.

— Що ти знаєш про це і про те, як тебе на світ породили, телятню? Твоє діло слухати, і нехай все йде своїм звичаєм, — розводився гультай. Покрутив у руці сигару, тоді відкусив кінчик золотим зубом.

— Ну, що ти скажеш мені? Хіба я шурував коли-небудь вугілля? Чи, може, ти бачив, як я жебракував? Я не інженер, авжеж, але моє становище не гірше. Я знаю те, що повинен знати.

Чоловічок за стойкою, одірвавшись од розмови з Хуаном Родріго, відводив душу на офіціантах:

— Який ви неповороткий, Луно; а раптом клієнт буде незадоволений, що тоді? Хто, по-вашому, платить? А вам хоч би що...

До шинку зайшов ще один чоловік, уже трохи напідпитку. Хуан Родріго ледь хитнув головою на знак вітання. Це був старий бандерильєро, з тих, що виступають у сільських коридах, побілілий від сонця, вапняку й холоду, висушений, мов кинутий у пустелі кістяк.

— Привіт, Родріго! Ти ще балакаєш із цим здирником? Він же після дванадцятої продає червоне вино за дві песети, та ще й без закуски. Але куди нам діватися?

Не дочекавшись відповіді, він повернувся в інший бік.

— Ти був на сьогоднішній кориді? Яке убозтво! Видовище для туристів. Жалюгідне аматорство. І де тільки відкопали цього бовдура? Хлопчиську ще таблицю множення треба вчити, а він, бач, на першому місці в афіші. Цілковите невігластво і більш нічого. Щоб виступати в Мадріді, слід добряче попотіти й здобути визнання. Побачили б ви в мої часи... А які бики були! Пресвята богородице, та якби вони вийшли зараз!.. А в газетах завтра напишуть, що це було восьме диво світу... Просто смішно, Родріго, просто смішно!.. Дозвольте мені чарочку? Пригадую одну кориду в Сан-Фелісес, де я виступав... Дублером, правда. Всім

нам було тоді по двадцять років. У кожного борідка, вуса, трикутний капелюх. Немов бойові слони...

Родріго перервав його, сплюнувши тютюн:

— Закрий кран, друже, бо ми всі захлинемося. Що ти там розп'ятуєш, якщо сам бився лише зі слимаками в ющі! Коли тебе ставили віч-на-віч із молодим бичком, в тебе холоділа кров і трусилися жижки, як при хворобі святого Вітта!

Невдаха бандерильєро удав, ніби сприймає це як жарт, бо знав, що Родріго все одно його перекричить, а завсідникам шинку тільки того й треба, щоб він виставив себе на глум.

— Дозвольте мені чарочку?

Старий торєро терпів усе, задовольняючись чаркою вина за рахунок андалусця. Родріго відкинувся назад, щоб усі бачили ланцюжок, що звисав з його жилетки.

— Все, чого заманеться моєму другові, — кинув він чоловікові за стойкою.

— Одразу видно, що ти багач, Родріго!

— Я — багач?

— Як мавр, Родріго. Ти й гроші маєш, і дім, а от я, — старий трохи хизувався, розігруючи мелодраму, — в моєму віці не маю й мідяка за душею і животію лише завдяки друзям, які ще не відцуралися мене. А я ж їх стільки мав, коли подавав надії. А тепер у мене болить ось тут, — він тицьнув себе в груди. — Напівруїна.

— Не розповідай мені про свої прикросці. Про прикросці не треба, — замахав руками Родріго. — Досить. У кого їх немає. Не треба про прикросці. Всьому своє місце. Для цього є сповідальня. Почастуй-но сеньйора чим-небудь, Манолійо.

Торєро був одягнений бідно, але охайно. Шию й залатану манишку прикривала хустка. Хуан Родріго випустив йому дим просто в лице, щоб той відсунув-

ся, тоді ляснув себе по жирному стегну, обтягнутому чорними штанами, які полюбляють модники й танцівники. Тореро спробував відпрацювати частування.

— Сьогодні ввечері, Родріго, є нагода застукати сінка нашого аристократа і його приятелів. Тільки без жінок, бо з ними обов'язково вскочимо в халепу.

Родріго тримав його при собі, бо старий запобігав перед ним, прислужувався, виконував різні доручення. Родріго потішався з нього, виставляючи на посміх перед п'яною компанією.

Тореро зносив усе за шматок хліба. Проте іноді скаржився:

— Я поступаюся своєю гідністю, Родріго, і тому ти кепкуєш з мене.

— Безсовісний! Звідки ти це взяв?!

— Кепкуєш, Родріго, кепкуєш.

— А ти продаєш кості своїх предків за сочевичну юшку.

— Нестатки, Родріго.

— Гультьайство, — по складах проказав Родріго.

Тореро взяв чарку і виголосив тост за Хуана Родріго:

— Твоє здоров'я.

— Аби не підупасти.

— Ти наче із заліза зроблений.

— Тобі ж на користь.

Хуан Родріго збив капелюха на потилицю і посмоктав сигару.

— А непогано було б перестріти того паничика з його компанією.

— Авжеж!

— Ми б їм такої заспівали. Я сьогодні почуваюсь якнайкраще.

— Ми ж бо справжні чоловіки!

Зайшов хлопець у білій курточці розсильного. Наблизився до Хуана Родріго.

- Добрий вечір донові Хуану і всьому товариству.
— Добрий вечір.
— Пако наказав розшукати вас. У нього в окремому кабінеті сидить зараз панич Альберто з друзями.
— Що то за компанія, Родріго? — запитав тореро.
— Непогана. Вже добряче надуддлилися?
— Авжеж, — підтвердив розсильний.
— Вони з жінками?
— Ні, самі.
— А гітарист у них є?
— Перілья.
— Гаразд. — Він помовчав. — Ти на машині?
— Так, сеньйоре. На вулиці чекає таксі.
— Ходімо, ось тобі на згадку про дона Хуана Родріго, — він дістав із жилетної кишені два дуру.
— Щиро дякую, доне Хуане.

Панич Альберто і його друзі зустріли їх свистом і радісними вигуками, запропонували вина.

— Ось незрівняний Родріго зі своїми приятелями. Хтось уже співав на манір фламенко.

— Нумо, побачимо! Побачимо, як висвистують уночі щиглі.

Хуан Родріго з удаваною поштивістю привітався з юними прихильниками місцевих традицій. Відрекомендував їм тореро. Потім мовив:

— А це один з небагатьох справжніх кабальєро, які ще залишилися. Дон Альберто — володар половини Толедо. Здавалося б, дрібничка, а як уміє жити. Що правда, то правда.

Тореро й собі не змовчав:

— Овва, який бенкет! Пепе Пройдисвіт завжди до ваших послуг.

Компанія вже добре хильнула. Всі поскидали піджаки, в повітрі стояв змішаний запах мансаніль¹,

¹ Сорт білого вина.

тютюну і поту. Перілья сидів трохи осторонь, поклавши руки на гітару. Родріго прополоскав рот вином і пояснив:

— Щоб прочистити горло.

— Любий Родріго, — мовив панич Альберто, — сьогодні твій спів має бути піднесеним, як ніколи.

— До небес. Я прийшов сюди з цим шкарбуном, якого вже не випускають на арену, — він кивнув на тореро, — щоб якнайкраще розважити вас.

Поклавши за вухо сигарету, якою його хтось пригостив, тореро звернувся до співака:

— Побачимо, Хуане, чи вдасться тобі своїми піснями звільнити нас од мук, що крають наші душі.

Один із підлабузників панича Альберто порушив урочистість моменту дошкульною реплікою:

— Якщо твою душу крають муки, то краще йди геть, — нам потрібні не плаксії, а весельчаки, які б нас розважали.

Тореро спробував викрутитися:

— Я не мав на увазі...

Та підлабузник напосідав:

— Мені начхати на те, що ти мав на увазі. Мені не хочеться слухати твої теревені.

— Я знаю, як себе поводити. Хіба ні? Я нікого не ображаю. Тримаюся весь час на рівні. Хіба ні?

Панич Альберто мовив примирливо:

— Не гарячкуй, Раміріне. Вип'ємо краще по чарці, і нехай Родріго для початку заспіває нам кілька фанданго¹.

Перілья заходився настроювати гітару. Підлабузник, випивши одним ковтком чарку мансанільї, сердито скаржився приятелеві:

— Цей нікчема геть зіпсував мені настрої своїми муками.

¹ Різновид народної пісні.

— Облищ, Раміро! — вступився панич Альберто.

Спорожніли пляшки. Глибока ніч. Час від часу хтось виходить і повертається блідий, витираючи губи носовичком. Душно, повітря прочаділо тютюновим димом. Звучать андалуські пісні. І знову тарелі з шинкою. Знову вино. І знову якийсь фігляр блазнює:

— Як у Давньому Римі, друзі. Воіторії повинні бути прямо тутечки. Шкода, що не прихопили телиць, ото була б вакханалія.

Хуан Родріго, спітнілий, в жилеті, в розстебнутій сорочці, з-під якої виднілося жирне безволосе тіло, співав і пив. Панич Альберто хмурнішав з кожним ковтком.

— Заспівай аргентінське танго, Родрігіто, звесели душу.

Почет удавано жахнувся:

— Не блюзниц, Альберто! Якби це був не ти, а хтось інший, ми б вигнали його з храму.

Тореро ковзав на підлозі, яку пияки залили вином і закидали недопалками, проте не хмелів і тримався на ногах.

— Він от-от впаде. Не андалусець, а покидьок якійсь.

Нові пляшки. Шматки м'яса, наче на бойовищі. Гітарист не пив.

— Обійдуся содовою.

— Ще один нікудишній андалусець.

Хуан Родріго затягнув андалуську пісню, що не знайшла відгуку в паничів. Настав момент, коли кров кидається в голову. Чиясь рука змела зі столу пляшки й чарки. Підлабузник Рамірін порізав палець.

Хуан Родріго співав тихо, бо вже перепив. У підлабузника Раміріна з'явилась нова ідея, і він покликав офіціанта.

— Гей, ти, чуєш, принеси-но лійку.

Хуан Родріго співав. Підлабузник Рамірін поділився своїм наміром:

— Не вміє пити — то й не треба. Ми вставимо йому лійку, і він нап'ється на все життя. Ось побачите.

Задум був неабиякий. Офіціант приніс лійку, велику лійку, через яку вино наливають у бочки й великі обплетені сулії.

— Іншої немає.

— Це якраз те, що треба.

Офіціант зник.

— Тримайте тореро, зараз він нап'ється досхочу,— мовив підлабузник Рамірін. — Принеси-но пляшку. А ти посадови його, і нехай він розтулить рот.

Пепе Пройдисвіта, приятеля Хуана Родріго, колишнього тореро, хворого на серце, посадовили на стілець.

— Розтули рот.

Той, не задумуючись, підкорився. Підлабузник Рамірін вставив йому в рот лійку і став лити вино.

— Ще пляшку! Ще! Він нап'ється на все життя.

Пепе Пройдисвіт, чоловік п'ятдесяти семи років, що не мав ні грошей, ні друзів, захлинався. Він почав хвицати ногами. Це викликало сміх. А він далі хвицав ногами.

— Наче кінь пікадора! Шкапа відкидає ноги. Тримайте його за ноги.

Всі потішалися.

Родріго запротестував, коли було вже пізно. Очі тореро оскляніли, вилізли з орбіт, і він ураз обм'як. Його випустили. Він упав на підлогу. Золотаве вино змішалось з кров'ю Пройдисвіта. Запала мовчанка. Спантичени й перелякані, всі зітхнули водночас, наче повітря вийшло з ковальського міху.

— Як безглуздо! — проказав Перілья.

— Не може бути! — мовив Хуан Родріго. — Так не жартують.

— Ну, я пішов, — мовив паніч Альберто.

Ранкове світло проникало через шпарини у віконницях, пробиваючись крізь клуби тютюнового диму.

— Його вбили, — мовив Перілья.

Рот тореро був відкритий, великі жовті, як у коня пікадора, зуби вишкірені.

— Не може бути, не може бути.

Як у коня пікадора.

ДОРОГИ БІДНЯКІВ

Навесні в провінційних містах з'являється сила-силенна плакатів, на яких дужий, вгодований жнець, усміхаючись, обіймає сніп золотого колосся; поряд — хлопчик з обличчям ляльки дивиться на нас серйозними очима, біля ніг женця — глиняна копилка: в її прямий проріз, схожий на беззубий рот старенької жінки або ящірки, сиплються золоті монети. Це реклама банків. Реклама, розрахована на хліборобів, які мають пару волів, корів, селянський реманент і сина, що вчиться в університеті або семінарії. Ці плакати, такі весняні, такі веселі, такі обнадійливі, анітрохи не втішають женців, що, юрмлячись, похмурую лавиною сунуть дорогами країни в пошуках сезонної роботи.

На початку травня цвіркун пиляє зелені паростки ранку; хробак божеволіє, шукаючи останні нічні лавівки; лелека походить ополудні грузьким берегом річки, маніжачись, наче панночка. У верховіттях осокорів заплутуються клуби хмар, і озерце в діброві сповнюється страхом, що сороки вип'ють з нього геть усю воду. Життя повертається.

Гурт женців рано-вранці йде від дому до дому, простує по шосе, яким нескінченними рядами мчать ваговози й фешенебельні автомобілі: кожен іде мовчки,

повторюючи подумки молитву — о, ця жахлива молитва, — сповнену надії. Діставшись до мосту, переходять на той берег річки і бредуть уже не по шосе, а путівцем, що веде до віддалених провінційних сіл. Сходяться докучи. Хтось співає. Хтось передає товаришеві маленький бурдюк з вином.

В гурті самі чоловіки. П'ятеро чоловіків. Двоє з північного заходу країни, де мірка пшениці — на вагу золота. Інші двоє — з дощового краю Кастилії. П'ятий — звідти, де люди кусають лікті, плачуть, і все намарно.

З хлібом і вином ідуть люди дорогою, яку мусять пройти. З хлібом і вином, туго підперезавшись широким паском або старим вовняним поясом, щоб голод не шкряботів у животах. Благенька накидка захищає тіло, поки гарячим поривам вітру не вдасться врешті-решт скрутити шию й пройняти всі нутроці. Коли на женця налітає чорний вітер, який нищить врожай і випалює траву, — згубний вітер, що приходить здаля і накочується повільними хвилями, — жнець змашує уражене місце медом. Та порятунку немає. Людина лежить, прибита до купи соломи, і дивиться, як павуки снують свої мережива. Тонкі мережива — цю єдину ознаку життя над пустищем.

П'ятеро чоловіків. Наче п'ять пальців, стиснутих у працьовитий кулак. Двоє з північного заходу: Сіто Моранья й Амадео, добряк Амадео з волохатими руками, який голиться серпом. Двоє із зеленої Кастилії: Сан-Хуан і Конехо. П'ятий хтозна-звідки, з буцегарні в Мурсії, до якої потрапив ще під час війни. П'ятий весь час мовчить: так, ні, авжеж — ось і все, що від нього можна почути. П'ятий, котрого відтоді, як він пристав до них, всі звуть просто — П'ятий, бо треба ж якось його називати.

П'ятого вони побачили на вокзалі, і він гукнув до них:

— Якщо ви йдете в село на заробітки, то я пішов би з вами, коли згодні.

Сіто Моранья відказав:

— Ходімо.

П'ятий повернув голову, вступився у Моранью, тоді перевів погляд на Амадео, що чухав волохату руку, зазирнув у вічі Сан-Хуану, який обережно, щоб не розсипати й крихти тютюну, скручував самокрутку, і нарешті глянув на Конехо, котрий шукав щось у кишенях.

— Я щойно вийшов із тюрми. Що скажете?

— А ви? — запитав Сіто.

— Війна, а потім ще прошпетився.

— Прошпетились?

— Зате повівся, як чоловік.

— Зрозуміло.

П'ятий попросив кварту червоного вина. Зустріч було призначено о пів на шосту ранку на шосе при виході з міста. Потім вони розійшлися.

Тепер всі п'ятеро зійшлися знов і йдуть разом довгою дорогою женців. Сіто знає ці місця. Щороку кидає свою домівку і наймається тут поденником.

— Амадео, торік з-за цього закруту на нас вискочив заєць завбільшки з осла.

— Еге ж, тільки не торік, а позаторік.

— Шкода було...

Сіто й Амадео згадують минулі роки, вдаючись у подробиці, а Сан-Хуан тим часом сякається раз і вдруге, Конехо щось невдоволено бурчить про свій розірваний альпартат, а П'ятий роздивляється обабіч дороги, шукаючи хтозна-що.

Ополудні зупиняються в затінку. Вино з бурдюка бідняк п'є потроху і з великою осторогою. Хліб бідняк не кусає, а відрізає по шматочку ножем. Скоринку із сиру бідняк не зрізає, а відколупує. У затінку відпо-

чивають і курять недопалки, що їх запалювали безліч разів непоказною, але надійною запальничкою. Вони вже не говорять про тисячу разів говорене, не оповідають історій, які кінчаються так само, як і почалися:

— Жінка викінчить обробляти клаптик землі за домом, яку ми взяли в оренду. Хлоп'ята перевернуть догори дном горнець.

Надовго западає мовчанка, а тоді знов:

— Хлоп'ята вилижуть до блиску горнець. Жінка оброблятиме клаптик землі за домом, яку ми взяли в оренду.

Мовчать, поки хтось не почне переказувати вже вкотре ту саму історію, трохи її змінивши. Мовчать, поки збагнуть, що серед них є похмурий мовчун, який вимовляє лише «так», «ні» і ще кілька слів. І тоді настає черга Сіто Моранї розпитувати, бо треба дати змогу товаришеві вибалакатися, сплакнути, розсміятися. Можливо, товаришеві необхідно відпочити, і, слухаючи його розповідь, слід знати, коли саме похитати головою, чи похнюпити її, чи задерти до сонця.

— Що ви робитимете після жнив?

П'ятий підгинає ногу, вагається.

— Я?

— Ми повернемося до своєї землі.

— Побачу.

І сердечність між цими чотирма і П'ятим розвіюється. У Сіто все йде своїм звичасм. Він зводиться на ноги, дивиться на свою тінь, піднімає свій клунок, завдає на плечі.

— Гаразд, ходім. О п'ятій мусимо бути біля річки. О шостій — на майдані в селі.

Над пагорбом до річки летить смердючий птах. Ко-нехо дістає з кишені дерев'яний брусок і щось вирізьблює на ньому навахою.

— Що це ти робиш? — запитує Сан-Хуан.

— Графський замок, буде хлопцеві забавка, коли повернусь. Гарна свистулька вийде.

Сіто й Амадео згадують минулі роки. П'ятий дивиться на дорогу.

О шостій дістаються до річки. В селі між будинками лягають сутінки. Небо над пагорбами стає фіолетовим. Жінці йдуть повільно, супроводжувані гавкотом собак. Сіто знайомий із людьми, які, забачивши їх, стовбичать у дверях своїх домівок.

— Сеньйоре Рікардо, минулися ваші кольки?

Селянин неквапно відповідає:

— Та нібито.

Заробітчани йдуть далі.

— Сеньйоро Росаріо, прийшов до розуму Патрісіо?

— Еге ж.

Сіто пояснює Сан-Хуану:

— Торік син у неї схибнувся від сонячного удару.

На майдані роблять привал. Правильна квадратна форма майдану зіпсована внаслідок безладної забудови. Посередині — басейн; там бавляться діти. Помітивши п'ятох замислених чоловіків, що зупинилися неподалік, діти наблизилися, завбачливо тримаючись на певній відстані. Жінці, як цигани, можуть вкрати дитинку, а потім продати її в іншому селі.

Сіто гукає до селянина, що сидить на порозі своєї оселі:

— То як, Мартіне, знайдеться сінник для п'ятох чоловіків?

— Знайдеться, тільки без сіна.

— Байдуже. Скільки людей вам треба?

— Двох із вас вистачить, бо в мене є й інші, що прийшли вчора. Завтра вдосвіта і почнемо. Платитиму, як завжди.

— Набавили б якусь песету.

— Важкі зараз часи, там побачимо.

Часи й справді важкі. Люди кидають свою землю

не від легкого життя, не тому, що раюють, і їхні діти мають досхочу хліба. Сіто морщить чоло, думає.

— Ти, Сан-Хуане, і ти, Конехо, залишитесь в нього
А ми паймемося завтра.

За церквою, до якої тулиться дім, видно широкий навіс між током і гноївнею; там на світанку тхне болотними випарами і завжди похмуро, як восени. Звідти можна вилізти на сінник. Відполіровані дошки блищать. Лише в кутку накидано трохи соломи. Притулені до стіни ціпи мають загрозливий вигляд, нагадують пащі сторожових собак.

— Залиште клунки тут. Побачимо, чи не дадуть нам на кухні чогось попоїсти.

На кухні їм дають по шматку сала, хліб і вино. Мартінова дружина дивиться на них зі свого стільця.

— Сіто, звесели душу за вечерею. Заспівай якусь із пісень твого краю.

— Не годний я співати, сеньйоро.

— Заспівай, Сіто, — просить Мартін, спершись на одвірок.

— У мене захрипло горло.

— З роками приходять лінощі, Сіто.

— Гаразд, я заспіваю, тільки не тої, що співають у нас, побачимо, чи вона вам сподобається.

— Співай, співай.

Сіто, притуливши до ноги великий глек, затуляє пісню. Його товариші сидять похнюплені.

Йдуть жінці далеченько
від рідної хати;
на багатих робити,
самим бідувати.

Над полями вечоріє. По солоні пробігає миша. Жінці лежать покотом.

— Послухай, Сан-Хуане, ми тут уже двадцять днів.
По дванадцять песет, скільки це виходить?

— Сорок вісім дуро.

— Непогано.

Внизу, в кухні, Мартін розмовляє з приятелем, пересипаючи свою мову слівцями з лексикону торговців:

— Мені запропонували людський матеріал по сім песет на все це діло, але ж вони андалусці...

— Ледачий народ.

— Ледачий.

Мартін презирливо кривить губи.

Сан-Хуан і Конехо працюють із Мартіном. Сіто Моранья, Амадео і П'ятий — з іншими жінцями, що прийшли наступного дня після них, жнуть у алькальда. Сходяться лише по дорозі на роботу чи з роботи. Сіто, Амадео і П'ятий сплять у сіннику в алькальда, на струхлявілій соломі. З ранку до вечора вони в полі.

На четвертий день спека зробилася нестерпною. В глибині долини якась невидима паща вивергала вогненний вітер. Здавалося, він має принести чорні грозові хмари, які вкриють небо, а проте синява ставала дедалі глибшою, важчою, густішою. Жінці сходили потом. Вужі шукали вологу під камінням. Люди полоскали горло водою з оцтом. У верболозі жаба з очима змії і риб'ячим ротом вирячилась, проклинаючи все на світі. Жінці, урвавши на мить роботу, жбурнули за звичкою по камінцю в кущі, щоб налякати її. Насувалася біда. Чорний вітер налетів з дороги, здійнявши хмару куряви. Його перший порив був жахливий. Всі зустріли його, стоячи боком, щоб не постраждати, окрім П'ятого, — той в пропітнілій сорочці і далі жав у полі далеко від усіх, коли вітер вдарив його в спину. Вони гукали до нього, але марно. Він не приготувався зустріти небезпеку. А коли підвів голову, було вже пізно.

П'ятий з'явився у сіннику, тремтячи в ознобі. Відмовився від вечері. Йому змастили спину медом. Алькальд покликав лікаря. Той звелів обмити його, бо вирішив, що це жарти. І промовив:

— Дурниці. Мабуть, випив надто холодної води.

Сіто пояснив:

— Бачите, лікарю, то був чорний вітер..

Лікар розсердився:

— Чим менше тямлять, тим вони розумніші. Що скажеш мені ти?

— Бачите, лікарю, здійнявся вітер, який нищить пшеницю й випалює траву. Треба змастити хлопця медом. В нього ушкоджені нирки.

— Ох-ох, чорний вітер, — прокоментував лікар.

Коли той пішов, товариші знову змастили спину хворого медом, а Сіто віддав йому свою накидку.

— А ти, Сіто? — спитав П'ятий.

— Нам з Амадео вистачить однієї.

П'ятий тремтів, його зуби цокотіли. Чорний вітер у верболозі наче приглушений сміх.

П'ятий розважався, спостерігаючи павуків. Він вивчав їх. Розповідав Сіто й Амадео, ніби на власні очі бачив, як великий павук, що сплів мережива, почепивши їх до наріжної крокви, бився з осою, яку упіймав. Він говорив про це з дитячим захватом. Сіто мовчав. Час від часу переривав товариша, підгортаючи йому накидку:

— Ну, як тобі?

— Добре, не турбуйся.

— Як це «не турбуйся»? Ти прийшов з нами, а тепер не зможеш іти. Ми через чотири дні подамося на північ. Та й по всьому.

— Ну, що ж. Не викинуть же мене ні з сього ні з того на вулицю.

— Ні, ні, певна річ... — вагався Сіто.

- А якщо викинуть, то я піду.
- Куди?
- До міста, в лікарню, поки не одужаю.
- Хм...

— Ось твої гроші, Сіто. Я накинув по дванадцять перра¹ за день кожному.

— Дякую.

— Що ж, тепер до наступного року. Хай вам щастить. І перекажи П'ятому, хоч він працював не більше трьох днів, та я годував його весь час і ще даю йому десять дуру. Йому нема чого скаржитися.

— Звісно.

— Перекажи йому це, і нехай іде разом з вами.

— Ніяк не можна, він же хворий.

— А чим я, по-твоєму, можу зарадити?

Вони дійшли до моста. П'ятий, спершись на костур, ледь тягнув ноги. Сіто Моранья й Амадео по черзі допомагали йому.

— Ну як? Тепер підеш уздовж шосе і незабаром будеш у місті.

— Якщо дійду.

— Звичайно, дійдеш! Послухай, товариші і я, ми тут зібрали... дещо. Це дрібниця, але тобі стане в пригоді. Тримай.

Сіто тицьнув йому кілька дрібних банкнот.

— Я візьму їх, бо... Не знаю... Спасибі вам. Спасибі вам, Сіто, спасибі усім.

П'ятий мало не плакав, але не знав або забув, як це робиться.

— Помовч, чоловіче.

Він довго тиснув руку кожному.

¹ П е р р а — дрібна монета, дорівнює п'яти сентамам.

— Прощавай, Сіто. Прощавай, Амадео. Прощавай, Сан-Хуане. Прощавай, Конехо.

— Прощавай, Пабло, прощавай.

Два тижні тому вони взнали ім'я П'ятого.

Пабло, похитуючись, ішов узбіччям дороги. Женці, повернувшись у протилежний бік, рушили й собі. Сіто, щоб розважити товаришів, затягнув упівголоса якусь із пісень свого краю.

Ана Марія Матуте

САМОТНІСТЬ

Я згадую Матео Альфонсо щоразу, коли проходжу повз замкнені двері його оселі. Хата Матео стоїть у найстарішому кутку села, де ще лишилися розмиті дощами сараї та старовинні напівзруйновані будинки з уламками гербів на вицвілих дверях.

У Матео Альфонсо був тінистий сад з грушами, яблунями, сливами; і там ми нерідко ласували кислими поморщеними яблуками. Поринаючи в далекі спогади, я бачу перед собою старого Матео. Це був низенький товстун з червонуватим, незмінно похмурим обличчям, у брудному береті, з-під якого вибивалося пасмо жовтуватого волосся.

Всі в селі любили Матео Альфонсо за його лагідну вдачу. Вже більше дванадцяти років його дружина була паралізована, тож хазяйнував Матео сам. Ми часто бачили, як він виносив стару на поріг хати, загортав її в ковдру й лишав вигріватись на сонці: в хатині було холодно й вогко. Проте жінку це не зворушувало, навпаки, на піклування старого вона відповідала невдячністю: сердито чимось дорікала йому, обзиваючи найгіршими словами, кричала, що він ледар, який знущається з неї. Все це було несправедливо, бо Матео Альфонсо працював від зорі до зорі, і ніхто ніколи не бачив його в таверні, хіба що коли він купував там пляшку вина, з якої дома щодня випивав четвертинку.

Матео був добрий рибалка. Звичайно рибалив він у неділю, а зловлену форель продавав священникові або лікареві. Для дружини він відкладав найкращу

рибу, а сам навіть не купував її. Для хворої призначався і мед з вуликів, і молоко їхньої єдиної кози.

У свої вісімдесят два роки Матео Альфонсо почувався сильнішим, ніж багато хто в п'ятдесят. Тільки іноді скаржився він на ревматизм, який дошкуляв йому в холодній, вогкій оселі. Часом старого бачили вранці біля дверей хатини. Сидячи на камені з зачоченою холошею, він прикладав до ноги склянку. Всередині склянки дзижчали розлючені бджоли, виблискуючи на сонці, мов золоті гудзики.

— Що ти робиш? — питали ми, малеча.

— Лікую ревматизм, — відповідав він тихим, лагідним голосом. Коли бджоли жалили його, Матео кусав губи, потім нога в нього розпухала, і він казав:

— Тепер йому буде скрутно.

І стогнав, підводячись.

З часом старому ставало все важче працювати. Проте кожного сонячного дня він виносив дружину на свіже повітря; потім порався на городі, кухуварив, прав білизну у річці. Навіть коли з дерев опало листя і паморозь укрила землю, старий майже щодня йшов до річки, несучи велику миску з брудною білизною, ставав навколішки на камінь і незграбно прав; руки й обличчя йому синіли, а тіло терпло. Коли він повертався додому, губи його були бузкові, а в великих лагідних сірих очах застигала туга. Іноді він, ще не дійшовши до хатини, чув крізь вікно чи двері:

— Негіднику! Де ти швендяєш, як смієш залишати нещасну дружину саму?..

Він підходив до неї, гладив по голові, заспокоював. Та стара, здавалось, ненавиділа його ще більше.

— Краще б ти вмер, — сказала вона одного разу. — Краще б ти вмер, щоб я здихалася тебе. Мене б тоді забрали до лікарні і добре доглядали.

Того дня Матео Альфонсо сидів під дверима хати,

і ми вперше побачили, як він плаче. Ми частенько прибігали до старого, бо він пригощав дітей медом, дозволяв рвати сливи, яблука.

— Не плач, Матео, — заспокоювали ми старого. Нас дуже вразили великі блискучі сльози, що капали йому на сорочку.

— Я плачу, бо мені її жаль. Йй, бідній, так тяжко!

Витерши сльози, він узяв сапку й пішов у город. Старий дозволив нам поливати грядки, і ми по черзі помпували воду. Коли смеркло, Матео почастивав нас хлібом з медом, і ми, вдоволені, побігли додому. Ввечері ми розповіли нашій служниці Акасії про все, що бачили й чули. Вона вислухала нас, а тоді пішла на кухню переповідати іншим служницям. Ми подалися слідом, бо, поки готувалася вечеря, любили сидіти на кухні й дивитись на вогонь.

— Дівчата, ви тільки послухайте, яка золота душа в цього чоловіка, — почала Акасія, схрестивши на грудях руки.

— Так, — мовила куховарка. — В селі тільки й розмов, що про його нещасну долю. Він свята людина. Коли ця змія помре, щастя, нарешті, прийде до нього!

— Щоб вона померла цієї ж ночі! — сказала Акасія, та, одразу розкаявшись, перехрестилась.

Відтоді ми також бажали смерті дружині Матео Альфонсо. Здається, навіть молили про це бога, лягаючи спати.

І одного дня наприкінці весни ми дізналися, що стара померла.

— Мабуть, Матео Альфонсо дуже радий! — сказали ми і, нашвидку поснідавши, побігли до нього.

— Він почастиує нас медом та сливами, — сказав мій маленький брат.

Ми гадали, що в хаті Матео справжнє свято. Проте двері були замкнені, а на лаві сиділи дві селянки, одягнені в чорне; вони не дозволили нам увійти. Ві-

тер колихав гілки груші й доносив пахощі очерету. Ми заховалися за огорожею, чекаючи, коли жінки підуть. Але вони все не йшли. Раптом почувся спів, з'явилися школярі, священник, служка з хрестом та чоловіки з марами. Згодом винесли дерев'яну труну, пофарбовану в синій колір, із великим білим хрестом посередині, поставили її на мари. Позаду йшов Матео Альфонсо — в чорному костюмі, з беретом у руках; за ним ступали жінки та діти.

Через місток вони перейшли річку. І хоч ми мали Матео Альфонсо за щасливого, дивитись на цю процесію нам було страшно. Спів шкільного хору відбивався у воді, наче лунав із глибини річки або церкви. Ми перелізли через огорожу і пішли до хати. Двері були замкнені, й довелося чекати, сидячи на камінній лаві.

Матео повернувся, коли вже заходило сонце. Угледівши його на шляху, ми підвелися й побігли назустріч. Матео Альфонсо зупинився, його очі, завжди сумні, були червоні й запухлі.

— Матео, — сказав мій брат трохи боязко, — чи не даси ти нам меду...

Всі розгублено мовчали. На обличчі старого не було й знаку радості. Нічого не відповівши, він одімкнув двері великим залізним ключем. Ми слідом увійшли до кухні. Матео довго дивився на нас.

— Так, я дам вам меду і слив... всього, всього, чого захочете...

Голос старого був якийсь глухий, долинав наче здалеку. З шафи він витяг великий горщик із медом, хліб та ніж. Тоді сказав:

— Можете піти до саду і взяти все, що хочете...

Мій брат, трохи вже посміливішавши, спитав:

— А копати й поливати можна?..

— Можна, можна, — сумно посміхнувся старий.

Ми так наїлися хліба з медом, що нас аж занудило.

Потім побігли в сад, рвали сливи, яблука.. поливали город, геть повимазувались у грязюці.

Почало сутеніти, нам стало страшно. Ми потихеньку увійшли до хати й побачили Матео біля згаслого вогнища, все ще у святковому костюмі. Поруч лежав клунок з одіжжю. Побачивши нас, старий сумно мовив:

— Діти! Можете взяти собі все, що хочете, що вам до вподоби.

Ми не знали, що й робити.

— Я йду звідси, — мовив Матео, — мені вже нема чого тут робити.

Ми знов побачили, як він плаче. Нам стало ніяково й лячно. Мій старший брат кинувся бігти, а ми — слідом за ним. Додому прибігли захекані, але нікому нічого не сказали.

Наступного дня на кухні точились розмови.

— Хто б міг подумати! Бідний Матео, знаєте, що він сказав: «Друзі, скінчилося моє життя. Хай вам бог помагає, а мені більше нічого тут робити...»

Матео Альфонсо віддав ключі від своєї хатини судді і того ж дня поїхав до міста проситись у притулок для старих.

ГРІХ ЗАНЕДБАННЯ

Мати померла, коли йому було тринадцять років. Більше нікого в Лопе не було. Зоставшись сиротою, він покинув школу — ось уже третій рік не вчився, бо мусив працювати. Єдиним родичем хлопця був двоюрідний батьків брат Еметеріо Руїс Ередія, алькальд. Він мешкав у двоповерховому будинку, який стояв на затишному міському майдані. Еметеріо мав двісті голів худоби, що паслась на схилі гори Саградо, та дочку — смагляву, веселу, трохи дурнувату товсту

дівку років двадцяти. Дружина його, худа, мов скіпка, гостра на язик жінка, була суворої вдачі. Еметеріо Руїс не любив свого двоюрідного брата, тому й удові його допомагав шукати роботу хіба що про людське око, й майже завжди ця робота була нелегка. Після її смерті він, хоч і взяв хлопчика до себе, проте не любив його й майже не дивився в його бік.

Першу ніч у дядьковому будинку Лопе пересидів під коморою. Йому винесли вечерю та склянку вина. На світанку, тільки-но почало сходити сонце й заспівали півні, Еметеріо, заправляючи сорочку в штани, покликав хлопця:

— Лопе!

Від його крику прокинулись кури, що спали поруч з ним під коморою.

Хлопець стрепенувся й побіг до дядька, не встигнувши навіть озутись та розплющити закислі очі. Він був маленький як на свої тринадцять років, скуйовджене волосся стирчало на всі боки.

— Підеш пасти худобу в Саградо.

Лопе знайшов чоботи і взувся. На кухні Франсіска, дядькова дочка, підігрівала картоплю з червоним перцем. Лопе похапцем проковтнув сніданок й аж спитнів.

— Так, сеньйоре.

— Підеш разом із Роке ель Медьяно.

— Так, сеньйоре.

Франсіска кинула йому в торбину окрасць хліба, шматок сала й козячого копченого м'яса.

— Йди, — сказав Еметеріо.

Лопе дивився на дядька блискучими чорними очима, наче на щось чекав.

— Чого стоїш? Біжи!

Лопе перекинув торбину через плече й вийшов. Біля воріт узяв свого грубого ціпка, що, наче пес, чекав на нього.

Коли хлопець уже піднімався схилом гори Саградо, його побачив учитель дон Лоренцо. Ввечері в таверні дон Лоренцо підсів до Еметеріо, який зайшов випити чарку горілки.

— Я бачив Лопе, — сказав учитель, закурюючи сигарету. — Він піднімався на Саградо. Шкода хлопця.

— Що вдієш, — мовив Еметеріо, витираючи губи тильною стороною долоні. — Він буде пастухом, треба ж якось заробляти собі на хліб. Життя нині важке. Батечко не залишив йому навіть тину, щоб син мав де прихилитись.

— Шкода, — зітхнув дон Лоренцо, почухавши вухо довгим жовтуватим нігтем, — хлопець він здібний. Якщо йому допомогти, з малого будуть люди. Він тямуций, у школі завжди був першим...

— Годі, годі! — урвав його Еметеріо й потер рукою очі. — Я й не кажу, що він дурний. Але треба заробляти собі на хліб. Життя нині таке важке.

Він попросив ще чарку горілки. Учитель скрушно зітхнув.

Лопе піднявся на Саградо і знайшов там Роке. Той уже п'ятнадцять років пас худобу у Еметеріо. Було йому, мабуть, років п'ятдесят, він рідко розмовляв і взагалі здавався трохи недоумкуватим. Спали вони під дубом, у маленькій халабуді, зліпленій з глини й гілля. В халабуді було тісно, але влітку пастухи знаходили тут прохолоду, а взимку — захисток від холодної нечі.

Минуло літо, за ним осінь і зима. Пастухи не спустилися в село, хіба що на свята. Раз на два тижні хлопчик приносив їм хліба, сала, копченого м'яса, часнику, іноді навіть трохи вина. На верховині Саградо було дуже гарно — густо-синє небо над головою, а в небі яскраво-жовте сонце, мов спокійне око. Лопе прокидався вранці, коли над полониною ще стояв туман, а навкруги була тиша. Перше, що він бачив, був

глиняний дах; якусь хвилину хлопець лежав спокійно, відчуваючи поруч тіло Роке, потім рачки вилазив із халабуди. З неба падали зірки, і за ними летіли тужливі думки Лопе. Хто їх почус? Вони — наче каміння, що падає в безодню, наче літа, що минають один за одним. Рік... два... п'ять.

Через п'ять років Еметеріо сказав хлопцеві покликати Лопе. Побачив — і не впізнав його. Лопе став дужий та здоровий, високий, як дерево.

— Оце так статура! — вигукнув алькальд.

Лопе не знав, що відповісти.

Франсіска вийшла заміж, троє її діток гралося на майдані. До Лопе підбіг собака і обнюхав його — мабуть, упізнав. Раптом Лопе побачив Мануеля Енрікеса, свого шкільного товариша, якому завжди допомагав у навчанні. Мануель був у сірому костюмі та в галстуку. Він пройшов повз них, помахавши на знак вітання рукою.

— Цей зробить кар'єру, батько посилає його вчитися на адвоката, — сказала Франсіска.

Біля криниці вони зустрілися знову. Лопе захотілося назвати Мануеля на ім'я, але слова застрягли йому в горлі.

— Агов! — тільки й зміг він промовити.

Мануель озирнувся. Невже це Лопе? Але одразу ж переконався, що це він, й усміхнувся:

— Лопе! Це ти? Лопе!..

Мануель Енрікес відкрив срібний портегар (такі білі й гарні цигарки Лопе бачив уперше), і, посміхаючись, запропонував йому.

Лопе простяг руку й наче вперше побачив, яка вона в нього зашкарубла, пальці не гнуться. А яка дивна рука в цього хлопця: тонка, тендітна, а пальці з блискучими нігтями схожі на великих, спритних, білих гусениць — навіть у жінок немає таких рук. Невграбна долоня Лопе затремтіла. Нарешті він схопив

білу цигарку, але вона одразу ж зламалася в його пальцях. Лопе рвучко повернувся й побіг геть, у скронях стугоніла кров. Здивований Мануель загукав йому вслід:

— Лопе! Лопе!

Еметеріо в сорочці з короткими рукавами сидів на порозі й, милуючись на старшого онука, попивав вино з кухля. Побачивши Лопе, що підійшов до нього, він сказав:

— Повертайся в Саградо, хлопче, уже час...

На майдані лежав квадратний червонуватий камінь, певне, малі хлопці принесли його з якогось розваленого муру. Лопе повільно підняв той камінь. Еметеріо спокійно подивився на хлопця й не встиг навіть ухилитися: глухий удар, іскри в очах і суцільна пітьма.

Коли на Лопе надівали наручники, він заплакав. Він плакав і потім, коли жінки, виючи, мов вовчиці, хотіли побити його. Жінки йшли за ним й обурено вигукували: «Боже правий, таж він дав йому притулок! Боже правий, таж він зробив з нього людину! Боже правий, таж цей хлопчисько помер би з голоду, якби не дядько...» Лопе тільки плакав, повторюючи:

— Так, так, так...

Альфонсо Гроссо

ВУГЛЯР

Він загасив піч. Це його обов'язок. Скінчити роботу — значить загасити піч. Лісник може підстергти саме тоді, коли його зовсім не чекаєш. Не гірше, ніж вугляр свою стежку, знає лісник уступи скель, по яких підіймається в гори стадо кіз; знає до дрібниць увесь шлях — кожную місцину, порослу вересом, кожний кущ папороті. У лісника гарні штиблети й краги, добротні штани, він влучно стріляє.

Вугляр чекає, доки в печі згасне остання жарина. Тоді лягає на схилі гори, щоб перепочити якусь мить і запалити цигарку, ні про що не думаючи. Два мішки вугілля вже навантажені — надійно закріплені на боках молодого мула.

Праворуч росте молодий сосновий бір; цей бір щороку краде в гори ділянку вересу, гребеня, дубового гаю. Бір розростається і з кожним днем утруднює працю вугляра, просту й тяжку працю — випалювання вугілля з коріння вересу, з вузлуватого коріння, яке чіпляється за піщаний ґрунт, наче мандрагора.

Заповідник наймає молодих охоронців — дужих, з міцними спинами, зі здоровими легенями, із сильними ногами, добре екіпірованих. Лісника не обдуриш. Лісник — стріляний вовк, він здалеку вчує запах печі, вмить клацне затвором карабіна; він уміє допитувати, як жандарм, очі в нього розумні й веселі, він добре знає своє діло. Вугляр, може, й сам став би лісником, якби знав чотири арифметичні дії та був на двадцять років молодшим. А тепер, коли за спиною п'ятдесят п'ять, уже немає сили й для свого ремесла.

Та зараз він не думає про це, він взагалі ні про що не думає. Глибоко затягується димом цигарки — заслиненої, вимазаної вугіллям, — і дивиться на долину, на платинову нитку річки, на оселі, — поміж ними і його оселя — що скупчилися на іншому схилі сьєрри, ліворуч од невеликих городів, засаджених черешнями, — злиденних, жалюгідних клаптиків, які дають можливість не прожити, — де вже там, — а якось перебитися пару тижнів на рік.

Сьогодні він, одначе, добре попрацював. За випалене вугілля можна буде виручити принаймні десять дуру. Він поснідав великим куснем хліба й кількома сливами, а десь після полудня йому пощастило підстерегти ящірку довжиною з вару¹; він здер із неї шкуру й спік у приску своєї печі. Шматок печеного м'яса йому не зашкодить. Вугляр сховав шкуру — зелену, гарну, з фіолетовими та індиговими плямами — в сумку, щоб йому повірили. Вона була довша за вару.

Так, шкура справді довжиною понад вару. Такої ще ніколи не бачив Сімон Крус, і в вечірніх сутінках, у корчмі, він уже не посміє сумніватися, як бувало раніше, в її довжині. Наче святий Фома — побачить, тоді повірить; отакий він, Сімон.

Хоча здається, що селище зовсім близько — палицею докинути, — та до нього треба йти три довгі години — і раз, і вдруге обігнути гористу місцевість. Спочатку вугляр бачить, як західне сонце котиться гірським схилом, а річка, що зараз схожа на уламок квадранта, згодом нагадуватиме сліди звіра, — він з викрутасами припадає до землі, звір без назви, звір, котрий несе на язиці отруту щербатого місяця, діто-вбивчого променя.

Вугляреві приємно лежати тут непорушно, та він знає, що життя не створене для полуденного відпо-

¹ В а р а — міра довжини, що дорівнює 83,5 см.

чинку, що йому належить пройти майже дві легуа¹, і він підводиться, бере мула за оброть; йому навіть кортить заспівати, коли він виходить на стежку, протоптану козлами.

Вигук «стій!» на перехресті дивує його, бо цю місцевість не охороняють. Взагалі, якщо лісник стрічає вугляра поза межами визначеної ділянки, на стежці для в'ючних тварин, то вітається, як земляк. Вугляр дивується, але підкоряється. Він звик підкорятися. До нього йде усміхнений лісник із карабіном через плече.

— Вже повертаєшся?

— Авжеж, повертаюсь.

— Як працювалося?

— Не можу поскаржитись.

— Верес?

— Верес.

— Сосон часом не зачепив? Не потрощив пагонів? Не спалимо молодих оленів?

— Та ні, все в порядку, і жар загасив. Маєш поважати.

— Коли ти вийшов на роботу?

— Вдосвіта, як завжди.

— Як тебе звуть?

— Фраско, Франсіско, Франсіско Бретонес.

Лісник торкається приклада рушниці і знімає шляпу. Потім чухає за вухом і кривить рота. Слова застряють у нього в горлі. Врешті він вимовляє:

— Іди, біжи, Франсіско; сьогодні опівдні твій син утопився біля греблі. Іди. Я відведу твого мула. Розшукати тебе мені доручив священик.

Звістка про французів поширилась у школі дуже швидко. Діти вирішили піти подивитися на них опівдні. Французи зупинилися коло греблі. Вони приїхали

¹ Легуа — міра довжини, що дорівнює 5572 м.

в невеличкому автомобілі й навіть не піднялися до селища, а напнули намети біля очерету. Три пари: три жінки, трое чоловіків.

Напередодні вони зробили привал на березі; ходили в шортах, палили сигарети, читали книжки в за-тінку тополь, купалися, слухали транзистор.

Треба було спуститися, щоб побачити їх. Наближався полудень — слухний час для купання. Діти вирушили після обіду втрьох: Алехо, Матіас і Фраско. Коли вони дійшли до тополь на березі, французів уже не було. Хлопчаки стали розгрібати ще гарячий попіл, що лишився від вогнища; погралися пустими бляшанками з-під консервів, посперечалися про те, кому дістанеться фольга із сигаретних пачок, сторінки з кольорових журналів, надрукованих на крейдяному папері. Потім поскидали вицвілі сорочечки, штанці на шлейках, черевики. Вода була занадто холодна. Діти побризкалися, поки привичаїлися до неї, потім поплавали.

Ящірка безтурботно дрімала під сонцем на гладкій скелі з протилежного боку греблі. Вона була велика — шість п'ядей завдовжки, довша вари; дрімотна зелено-синя ящірка з червонястими прожилками.

Фраско відчув її присутність. Він тільки-но випірнув, і на голові в нього смішно стирчало волосся. Хлопець безтурботно поплив до берега, навіть не глянувши на нього. Вийшов з води і ступив на скелю. Менше ніж за метр од нього на сонці грілась спокійна, щаслива, безтурботна ящірка. Лишалось тільки знайти камінь — зброю, щоб завдати удару, та в цей час пролунали крики Алехо й Матіаса; крики, що порушили спокій, сієсту плазуна. Гол у власні ворота, зрада. Людина попереджає тварину про те, що її підстерігає людина. Ящірка сіпнула вбік, обігнула очерет і вповзла в кам'яну розколину — широку, наче рана від удару списа, глибоку, мов горлянка ягняти, в роз-

колину на одному рівні з водою. Фраско не відступився. Він пірнув і поліз рукою — маленькою рукою — в діру, глибоку, як серце. Розлучений, провів нею з верху до низу, справа наліво. І раптом рука заболіла, начебто від різкого удару. Біль став нестерпним. Хлопець відчув, що не може триматися на воді. Цівка крові залила руку; цівка крові, світлої, мов герань. Потім з'явилося високе голубе світло — ніби розсіяне світло фар тих вантажних машин, які підіймаються гірською дорогою до пристані. За ним — шкільна лава й освітлена фотографія, що висить над дощаним помостом для вчителя, і прапор у кутку на бляшаній підставці, і карта, і цератова скатертину, і керамічні чорнильніці, і пера «корона», і томи енциклопедій, і шафа для крейди, і олівці, і зошити, і класна дошка. Тоді — знов голубе світло, а потім — нічого. Здалося, ніби вся вода гірського водоспаду ринула йому в горло, начебто він проковтнув одразу сотню кісточок черешні.

Ящірка висунулася з розколини й подивилася на воду. Ящірка не помітила ні концентричних кіл, ні бульбашок, ні руки, яка тричі з'являлася на поверхні. Ящірка, забарлива й ледаща, не усвідомлюючи свого тріумфу, перетнула гладку скелю й подерлася вгору схилом, що заріс вересом.

На тому березі Алехо й Матіс порушували тишу сібсти уривчастими гортанними вигуками: «Фраско... Фраско... Фраско...»

А Фраско опустившись у сірий намул, ще снів з останнім ударом серця, про Кордільєри на кордоні з Португалією, зображені на карті Іберійського півострова.

Сімон Крує струшує попіл із кінчика своєї сигари. Він сидить, схрестивши ноги, на каштановій лаві, і малює паличку — лінію з головешкою — щоразу, коли

хтось із вуглярів входить у дім і лишає мішок у дворі; ще один мішок на чергову купу, що чекає відправлення в Саламанку.

Коли входить Франсіско Бретонес, Сімон Крус підводиться й кладе руку на плечі вугляреві.

— Співчуваю твоєму горю, я послав дружину — вона посидить ніч біля небіжчика.

— Ти зробив що міг.

— Така йому випала доля.

— Доля!

— Якби не справи, я теж пішов би на кладовище.

— Ти все зробив.

— Скільки мішків маєш?

— Копу. Вчора я не підіймався на гору, отже, пару мішків утратив.

— Ти втратив більше.

— Більше!

Раптом на обличчі Франсіско Бретонеса з'являється посмішка, бліда й не зовсім зрозуміла. Здається, ніби Франсіско Бретонес вихилив зайву склянку вина. Франсіско Бретонес виймає з пазухи вузьку вологу шкуру — лискучу, зелену, із синіми й фіолетовими смужками.

— Я вбив її в той день, коли сталося нещастя.

Сімон Крус майже не вірить своїм очам.

— Ти вбив її?

— З першого удару.

Скроні Сімона Круса заливає мисливська заздрість. Він змушений визнати, що такої ящірки не бачив за все своє життя.

— Три дуру даю тобі за цю шкуру.

— Три дуру?

— Чотири.

— Не віддам і за десять. Це — пам'ять. Такий удар не забувається.

— Так, не забувається.

КВАРТИРА

Вона марно чекала від нього звістки — звістки не було вже півтора місяця, і вона вирішила зостатися в квартирі ще на два тижні, сподіваючись, що за цей час устигнуть надійти і лист, і грошовий переказ. Уже минуло три місяці від того дня, коли її чоловік — Річард Сміт—вилетів у Штати на літаку «глоб-мастер», що обслуговував міжконтинентальну лінію постачання: авіабаза Морон (Іспанія) — Атланта (штат Джорджія, США).

Будинковий доглядач, до якого їй довелося піти, прийняв її люб'язно і сказав, що квартиру вже наїняв на наступні півроку інший хлопець із Strategic Air-Command¹.

— Він начебто серйозніший за вашого чоловіка, — пояснив доглядач.— Принаймні так мені здалося. Втім, заради справедливості слід сказати, що дівчина, з якою він побрався, далеко не така вродлива, як ви. Цілком може статися, що ви не одержите ні листа, ні грошей. Таке вже траплялося не раз за моєї пам'яті. Повірте, я це кажу зовсім не для того, щоб вас образити, — боронь боже! Це було б надто жорстоко, та ви ж знаєте, що за народ ці американці. Хлопці вони непогані, але грубі, невиховані й навряд чи тямлять до пуття, що воно таке законний шлюб.

— Але ж ми вінчалися в церкві, — заперечила вона.

— Оце ж і я хотів сказати: хоч ви й вінчалися... Розумієте?

— Ні, не розумію.

— А пора б уже зрозуміти. Хай там як, а ви були його дружиною цілий рік, і у вас росте син.

— Чому ви кажете «були»? Я ж і лишилась його

¹ Стратегічна авіація (англ.).

дружиною. А мій син — це і його син. Чи вам не ясно?

— Навпаки, сеньйоро, я боюсь, що це вам не все ясно. Хіба за три місяці він не міг знайти час і заплатити за наступне півріччя? Власне, він мав би заплатити ще перед своїм від'їздом отут, у цій конторі. Розумісте?

— Але він надішле...

— Цілком можливо. Тільки прошу вас зважити, що домовласник не дозволяє мені держати квартиру незаселеною навіть одну добу. А договірний термін минув уже десять днів тому. Будьте ласкаві ще раз прочитати угоду. Ви прийшли просити, щоб я зберіг вам квартиру ще на два тижні. Невже ви не розумієте, що це абсолютно неможливо?

— Але в мене більше нема грошей. Це ж ви казали, що мій чоловік — надійна гарантія. Надійна — я запам'ятала ваші слова. Він військовий, і цього було цілком досить торік, коли ми вперше підписували угоду.

— Так, тоді справді цього було досить.

— Але якщо було досить тоді, торік, то я не розумію, чому тепер уже не досить. Мій чоловік не помер. Він американський військовослужбовець.—З очей її мало не бризнули сльози, та вона стрималась.— Яке це має значення, що його перевели до Штатів і він тимчасово залишив мене тут — тимчасово, поки підшукає там для нас квартиру. Я тільки звернуся в консульство або посольство, і вони поручаться за мене.

— О! Цілком можливо, та лише до певної міри, — за тієї умови, що ваш чоловік зостанеться на військовій службі. Проте не він перший, не він останній — багато хто по закінченні строку служби у військово-повітряних силах відмовляється поновити свій контракт і підшукує собі якесь інше заняття. Уряд Сполучених Штатів ні в чому не поручиться за вашого

чоловіка, якщо він піде з військової служби. Уряд Сполучених Штатів не має звичаю брати на себе відповідальність за борги приватних осіб.

— Ви хочете сказати, що не дозволите мені займати квартиру ще два тижні?

— Ні, ви не так мене зрозуміли. Якраз навпаки. Я радий вам догодити. І тільки хотів сказати, що вам не можна буде залишитись тут на довше, ніж на два тижні, ось тому й сказав «абсолютно неможливо». Але заплатити доведеться, звісно, за цілий місяць. Може, ви побоюєтесь, що він не знатиме, куди ви переїхали, то це можна вирішити дуже просто. Повідомте йому адресу в першому ж листі. Можете зробити це навіть сьогодні, терміновою авіапоштою. Коли ви писали йому останній раз?

— Учора.

— А передостанній?

— Позавчора.

— А доти?

— В суботу. Три дні тому. Сказати правду, я щоранку, тільки-но встану, так і пишу йому листа. — Вона розридалася. — Щоранку...

Доглядач майже пестливо поклав руки на її плечі й, відчуваючи кризь нейлонову блузку (вісімдесят сім сентаво — магазин USA — Air Force ¹ — військова база Сан-Пабло, Севілья, Іспанія — Private road) ² ніжне тепло молодого тіла, сказав:

— Повірте, сеньйоро, мені дуже жаль. Це така прикрість для вас. Та не забувайте, що ви молода й вродлива. Ви заслуговуєте на щось краще, ніж простий солдат. Цю квартиру залюбки оплатить якийсь інший чоловік, от хоч би й я, коли ви дозволите. І тоді ніщо не перешкодить розірвати угоду з новим пожилцем.

¹ США — військово-повітряні сили (англ.).

² Продаж у роздріб (англ.; американізм).

А щодо вашого чоловіка Річарда Сміта, то з великим жалем мушу повідомити вас — оскільки ви єдина людина на всій вулиці Асунсьйон, яка ще цього не знає: на тому тижні його судили в Атланті за грабунок і згвалтування. Ага! Мало не забув: коли він познайомився з вами, то вже був одружений. І, напевне, теж вінчався у церкві.

Хуан Гойтісоло

НІЧНА ПРОГУЛЯНКА

I

Коли їдеш по державному шосе 332, то, проминувши військово-морську базу «Лос-Алькасарес», опиняєшся посеред широкої порослої ріденькими гайками рівнини з обрисами численних вітряків. Людині здається, ніби перед її зором раптом постають офорти одного з видань «Дон-Кіхота» або сіра й трохи зблякла поштова листівка з красвидом Голландії. Вітер у тій місцевості не вщухає ні в день, ні вночі, і крила вітряків безперервно обертаються з глухим скрипінням. Іноді вони нагадують лопаті вентиляторів, іноді — крила велетенських комах. Коли ми там проїздили, вже вечоріло, і небо відсвічувало червоною загравою. Пригадую, ми спинились біля пальмового гаю: щебетали пташки, ніби хотіли нащебетатися, перш ніж посутеніє; свистів вітер, підсилюючи стогін вітряків, і, далекі й невиразні, чулися крики дітей та постріли з мисливських рушниць. Ми навіть не вийшли з автомобіля і майже відразу рушили далі, в напрямку Картахени.

Минулу ніч ми перебули в Валенсії і тепер чекали зустрічі з Півднем не менш схвильовано, ніж дитина чекає дня своїх іменин. У міру того, як позаду лишався красвид східного середземноморського узбережжя Іспанії з його святково вирядженими багатими селами, нам здавалось, ніби позаду лишається якась частка і нашого життя. Клавдія зовсім не знала цих місць, а я знав їх дуже мало. Я й досі виразно бачу, мовби то було сьогодні, невеличке село з

курними вулицями, через яке ми проїздили того серпневого вихідного дня. Якийсь хлопчак вигукнув нам навздогін: «Світ догори ногами! Жінка веде машину!» Потім ми проїхали через район вугільних шахт, повз оселі гірників, видовбані в навколишніх крутосхилах, і коли нарешті побачили на обрії Картагену, мене зненацька охопила радість, яку відчуває стрілець, влучивши в ціль.

Сонце зайшло, і над портом уже густіли сутінки. По бульвару вешталися групки матросів, а в присмерковому світлі чітко вирізнялись обриси заснулих човнів. Кілька разів до нас підбігали якісь волоцюги й вигукували адресу готелю. «Ми вже маємо», — казав я їм крізь віконце машини. Минулої ночі ми отак потрапили в готель, де кишіло блощицями, і сьогодні вирішили пошукати кращого. За кілька хвилин портові квартали лишилися позаду, і, зробивши добрий гак, ми звернули до готелю «Медітерранео» — єдиного, про який згадувалося в путівнику.

Місце, де стояв той готель — на розі площі Префумо, — нам сподобалося. Клавдія запаркувала машину біля крамниці тканин, і ми окинули поглядом освітлені бари й крамнички. На площі було багато солдатів і моряків, там-таки шикувався наряд, який мав змінити варту біля управління начальника порту. Закинувши валізу за спину, я рушив до готелю. Розсильний відразу ж провів нас у номер. Покоївка негайно приготувала душ, ми помились і, забувши про дорожню втому, вийшли на вулицю.

Я завжди любив портові міста, і спогади про найкращі дні моїх відпусток незмінно поєднуються у мене в пам'яті з запахами солі й смоли, із завиванням сирен, з усім тим невиразним і водночас чітко означеним шумом, який на всіх широтах цілком ясно вказує на близьку присутність моря. В попередні роки, не шкодуючи ні часу, ні своїх заощаджень, я відвідав набе-

режні й портові таверни Гамбурга, Антверпена, Гавра. Клавдія знала ті міста навіть краще за мене і, прогулюючись на площі Префумо, збуджені новизною відкриття, ми ділилися своєю спільною відразу до скелелазів і швейцарців, до альпійських корів і гір.

Вулиця Майор нагадала мені вулицю Сьєрпес у Севільї: весь тротуар був заставлений столиками різних кафе та барів, отож перехожим доводилося йти бруківкою. Ми ніде не побачили жодної жінки. Чоловіки ліниво гомоніли між собою, і то тут, то там вештались чистильники взуття зі своїми щітками й кремом. Раз у раз ми проминали солдатів, які обмінювались іронічними зауваженнями з приводу штанів Клавдії. Наближався час вечері, і в повітрі пахло смаженою рибою. В одному з барів ми випили по келишку мансанільї, в другому — взяли дзбаник білого вина. Потім натрапили на таверну, де збирались любителі народних пісень, і там вирішили посидіти: Клавдія замовила собі кендюх по-мадрідському, а я — дюжину смажених сардин.

Столи були дерев'яні, без скатерок, а відвідувачі обслуговували себе самі. Шахтарі в беретах і строка-тих сорочках, солдати й матроси з розхристаними грудьми. Дехто приніс із собою вечерю в судку, інші — вино, а то й буханець хліба. Повітря було просякнуте запахами людських тіл і всякої смажини. Солдати раз у раз підносили на свої столи скляні дзбани з червоним вином; ковтнувши, плескали в долоні, потім прикладались до келиха знову. Якийсь курдупель щось співав дитячим голоском. Поруч нього, прихилившись до стіни, сидів тендітний білявий хлопчина і пив вино. Він був одягнений бідно, по-селянському. Приятелі під'юджували його, щоб він ішов танцювати.

— То найкращий танцюрист кварталу, — пояснив мені хлопець із землястим кольором обличчя. — Коли

він розійдеться по-справжньому, ніхто не здатен перемогти його.

— Звідки він родом? — спитав я.

— А тутешній, із цих країв, — відповів мій співрозмовник. — Народився десь біля мису Палос.

Тут до нашого столика підійшов солдат і розповів дещо про того юнака, про його життя, пригоди й знегоди. Був він сирота, працював у каменоломні, не вмів ні читати, ні писати. У великому місті, такому, як Барселона, хлопчина б швидко домігся успіху. Наш співрозмовник не сумнівався в цьому, бо сам жив там і знає, як люблять у Барселоні танці.

— Якщо маєте знайомого імпресарію, порекомендуйте йому хлопчину. Той не пошкодує.

— Як звати вашого приятеля?

— Лопес Росас Гонсало... Але всі називають його Стеблиною...

Поки він говорив, підійшло ще двоє завсідників таверни і підтвердили слова товариша: Стеблина — найкращий танцюрист у місті, він витворює зі своїм тілом усе, що хоче, він був викликаний на поєдинок і здолав чемпіона американців...

— Американців?..

— Ну, розумієте... «Американцями» ми називаємо тих, хто працює в Ескомбрерасі, на будівництві централі...

— Якої централі?..

— Теплової. Робітників там набереться не одна тисяча. Певно, американці дуже квапляться і платять краще, ніж будь-хто.

Мені відрекомендували одного з тих робітників-«американців», чоловіка з густими чорними бровами й синіми, глибоко посадженими очима, схожими на озерця прозорої води. Він теж бачив, як танцює Стеблина.

— Одного вечора в присутності нашого директора й інженерів він понад три години танцював без пе-

рерви фанданго, тьєнтос і солеарес¹. Його привели туди, щоб звести зі своїми танцюристами, і він легко здолав найкращих...

— Вам треба побачити, як він танцює. Задля цього варто приїхати здалеку.

Байдужий до загальної цікавості, яку викликав, Стеблина й далі сидів, спираючись ліктем об стіл. Він бездумно позирав на приятелів своїми тьмяними очима і раз у раз неуважно відгортав з лоба неслухняне пасмо волосся.

— Щодня з ним одне й те саме, — пояснив хлопець із землистим обличчям. — Поки добре не набереться, з місця не рушить.

— Наш лейтенант — а кров у нього циганська — напуває його до нестями, — сказав капрал, що розмовляв з каталонським акцентом.

— Нареченій лейтенанта Рамоса дуже подобаються андалуські танці.

— Якось у неділю його повели на гору і звідти змушені були принести на ношах.

— Він сам-один випив пляшку ганусівки.

— Я на власні очі бачив, як одного вечора він вижлуктив літр коньяку.

Солдати все тісніше збивались навкруг Стеблини. Його смикали за сорочку, за холоші штанив, хтось спробував витягти з-під нього стілець. Капрал теж підвівся зі свого місця і щось прошепотів юнакові на вухо. Той неквапом повернув голову, і з виразу його очей я зрозумів, що капрал говорив йому про нас.

— Ану, підтримай честь рідного міста! — голосно гарикнув капрал, підморгнувши нам. — Оті сеньйор і сеньйора — чужинці, і вони хочуть подивитись, як ти танцюєш.

¹ Фанданго, тьєнтос, солеарес — назви іспанських народних танців.

Ці слова, а ще постійна смиканина нарешті пробудили Стеблину з його апатії, він стріпнувся, встав і підійшов потиснути нам руку. Тепер я зміг роздивитись його добре — у світлі лампочки, що горіла під стелею. Він виявився ще тендітніший, аніж здався мені спочатку, був якийсь хворобливий, темні очі жевріли гарячковим блиском; так, ніби риси передчасної старості вже проступили на його обличчі.

— Я станцюю для вас, — мовив він, звертаючись до Клавдії.

Інші привітали його рішення оплесками. Хлопець із землистим обличчям зник за дверима в глибині таверни і за кілька хвилин повернувся з гітарою. Якусь мить він настроював струни, а солдати тим часом відсували стільці, щоб звільнити місце. Стеблина вже не сідав, біляве пасмо впало йому на лоб, і він дивився собі під ноги. Капрал-каталонець підсів до Клавдії і зверхньо посміхнувся:

— З цими мурсійцями¹ інакше не можна... Поки не роздражниш їх, вони й не поворухнуться.

Надійшов хазяїн таверни — подивитись на приготування і всім долити вина.

— Не дуже кричіть і не занадто гучно плескайте в долоні, — остеріг він. — А то сусіди напишуть скаргу, і з мене злуплять штраф.

— Не турбуйтеся, доне Анхелю, — вигукнув капрал. — Ми все зробимо якнайкраще.

— Як і належить іспанцям, — докинув один.

— Іспанцям і справжнім чоловікам, — уточнив другий.

— І глядіть, не зчиніть бійку, як ото минулого разу...

— Минулого разу то були не ми.

¹ Тобто жителями Мурсії, історичної області Іспанії, на території якої стоїть місто Картахена.

— Чи ви, чи інші, мені байдуже.

— Заспокойся, начальнику.

— Все буде добре, котись ти к бісу...

Куценький солдат помахом руки дав знак, щоб усі замовкли, і погляди присутніх прикипіли до тоненької постаті Стеблини.

— Він уже став у позицію, — повідомив нас капрал. — Зараз ви побачите щось надзвичайне.

— Авжеж, таке не щодня побачиш, — підтвердив «американець».

Нараз гітарист узяв перші ноги фанданго, і під крики:

— За Картахену! За нашу казарму! За твою матір-перемать! — солдати почали розмірено і дружно плескати в долоні.

II

«Американець» правду сказав: заради того, щоб побачити, як танцює Стеблина, було варто поїхати до Картахени. Одинадцять місяців минуло від тієї ночі, а я й досі бачу його так виразно, мов це було тільки вчора: гордий і мужній, рухи витончені й легкі, тіло гнучке й доладне, пасмо чуба спадає на лоб. Здавалося, він був зовсім байдужим до захвату глядачів, яких начебто й не помічав. Достоту не пригадую, ні о котрій годині він почав, ні коли нас вирядили на вулицю. Хазяїн таверни кілька разів наповнював дзбани вином, і всі ми перепилися. Добре тільки пам'ятаю, що якийсь обшарпаний матрос пішов у танець зі Стеблиною і під різкі акорди гітари вони станцювали вдвох пародію на злодійське танго.

Клавдія була не менше збуджена, ніж я, і раз у раз стискала під столом мою руку. Стеблина був артист у високому значенні цього слова. На жодній народній гулянці, на жодному святі не бачив я, щоб людина так шалено віддавалася стихії танцю, так

виразно і так блискуче передавала рухами тіла свій незвичайний хист танцівника. Коли ми вийшли з таверни, приятелі винесли Стеблину на плечах і ось так несли його вулицями, співаючи і зчиняючи несосвітений гамір. На вулицях ще було повно народу, і дорогою ми спинялися біля кількох барів промочити горло. Стеблина, здавалося, забув про втому і танцював стільки, скільки його просили. Білявий чуб прилип йому до чола, і піт стікав по всіх зморшках і борозенках обличчя.

В якусь хвилину він підійшов і перекинувся з нами кількома словами. Говорив він зовсім дитячим голосом, наче трохи надломленим. Запитав, чи сподобався нам його танець. Ми сказали, що так, дуже сподобався, і він замовк, утішений. Тут-таки приятелі знов дали йому випити. Солдат, який розповідав нам про його життя, зчинив запеклу сварку з капралом. Інші втрутились і розмирили їх, а тоді хтось запропонував піднятися на гору.

Зліва огинаючи площу Префумо, якраз перед парадними дверима управління начальника порту, вузька й звивиста вуличка з'єднує нижню частину міста з кварталом Ель-Молінете. Вона йде вгору дуже круто, і підійматися нею слід обережно. В кінці вуличка виходить на майдан, освітлений газовим ліхтарем і схожий на багато інших площ і майданів першого-ліпшого портового міста: невеличкий, оточений безладно розкиданими будівлями, де на кожному балконі сушиться білизна, з безліччю котів, які блукають між купами покидьків.

Проте людину тут опановує відчуття, ніби вона потрапила в якийсь інший світ; повітря насичене солодкими запахами, не змовкаючи говорить радіо, причому слова не пов'язуються жодним змістом, чути ледь приглушений бренькіт гітар. Бари стоять упритул один до одного: «Майамі», «Пальм-Біч», «Ла-Фа-

рола», «Ель-Баркіто» — і їхні вогні — червоні, зелені, фіолетові й сині — розцвічують нічну темряву яскравими й строкатими барвами.

Ні Клавдія, ні я не чекали такої різкої зміни. Дещо приголомшені, ми спинились і стали розглядатись довкола. Кадети, матроси й солдати з нашої компанії відразу розбрелись по барах, дехто з них обертався і на прощання махав рукою Стебліні. Запам'яталось мені, як до нас підійшов американський офіцер, що тримав під руку розмальовану смугляву дівчину; він був п'яний і наполягав, щоб ми пішли з ним випити. Вискочивши з-за рогу вулиці, якийсь хлопчисько пальнув у нас з іграшкового револьвера; підбігла його мати і, схопивши бешкетника за вухо, повела додому...

Ми зайшли до бару з довгою оцинкованою стойкою, яку обслуговували п'ять або шість офіціанток. Кілька офіцерів пили за столиком у глибині зали; побачивши Стебліну, вони аж попідводилися зі стільців.

— Гляньте, з'явився!

— Ото сучий син!

— Куди, в чорта, ти пропав?

— Гуляв з друзями, пане прапорщику.

— А ми тут тебе шукаємо, з ніг збилися...

— Я ж не знав... Ніхто мене не попередив.

— Ніхто, ніхто... Ну й жук же ти, хлопче.

— І набрався, бачу, по саму зав'язку.

— Не більше своєї норми, пане прапорщику.

— Так-от, ти залишаєшся з нами і зараз танцюватимеш.

— Нема гітари.

— Байдуже. Танцюй без музики.

— Як накажете.

Він обернувся до нас, ніби перепрошуючи, а офіцери вже заплескали в долоні. Я й незчувся, як завсідники утворили навкруг танцюриста коло. Солдати теж

заплескали в долоні і загукали: «Халео! Халео!»¹, а ми з Клавдією сперлись ліктями на бар'єр.

— Гарно він танцює, правда?

Це до нас підійшов солдат, який мало не побився з капралом. Я відступив від гурту й усміхнувся до нього.

— Авжеж, просто чудово.

— За своє життя я надивився на те, як танцюють люди, — сказав він. — Але так ще не танцював ніхто.

Голос його звучав грубувато й ніби трохи приглушено. В кількох словах він довершив біографію хлопця. Батьків Стеблини розстріляли після війни, підібрали сироту дядько з тіткою, танцювати його ніхто не вчив...

— Ніхто?

— Ніхто. Усього, що вмів, він навчився самотужки. В каменоломні...

По закінченні роботи чоловіки йшли кудись випити і брали хлопця з собою. В шинку на околиці їхнього села ніколи не вмовкало радіо. І тільки-но з гучномовця залунає музика, малий іде танцювати... Він народився з відчуттям ритму в крові. І всі, хто працював у каменоломні, любили його, мов сина, бо від самого початку бачили, як він танцює, і танець його не був ні штучним, ні запозиченим у когось іншого, а йшов із самої глибини душі...

— Це надзвичайно обдарований хлопець, просто-таки надзвичайно, — докінчив мій співрозмовник. — І дуже добрий. Ціна йому на вагу золота...

— Я з вами згоден. Це видно з першого ж погляду.

— Він ніколи не вмів сказати «ні», а люди цим зловживають.

— Зловживають? Як саме?

¹ Вигук, яким у Іспанії підбадьорюють танцюристів.

— А так,—відповів приятель Стеблини. — Споюють його і змушують танцювати, аж поки він не впаде, геть виснажений.

— Офіцери завжди кличуть його на свої гулянки,— сказав мій співрозмовник. У казармах їм майже немає чого робити, отож щовечора вони напиваються. Починають у барі «Резиденція» і, якщо їм здається мало, то підіймаються на гору шукати жінок і побешкетувати в тамтешніх барах. Їм байдуже, котра вже година, і вони не думають про те, що завтра хлопцеві треба буде вставати о шостій ранку. Офіцери посилали по Стеблину караульного, і той безцеремонно будив його, власне — стягував з ліжка.

— А що ж він? Міг би й відмовитись...

— Мене це дивує теж, — з люттю пробурмотів солдат. — Адже він не спить удень, як вони. І здоров'я в нього немає... З семи років змушений працювати.

Стеблина закінчив танець і спинився на кілька секунд перевести дух. Він здавався малим хлопчиком — засапаний, з кучерявими пасмами, які спадали на чоло, з тривожним поглядом. На ньому була барвиста сорочка, латана-перелатана, а штани, замість паска, він підперізував обривком старої мотузки.

— Вони зовсім не шанують його, — сказав приятель Стеблини. — Мій батько знає його відтоді, як він уперше прийшов у каменоломню, і розповідає, що там усі високо цінували його хист... А тут зовсім не те. І ті, і ті вичавлюють його, наче яблуко, і їм байдужісінько — витримає він чи ні.

Я побачив, як набрякли жили на обличчі в хлопця, і на мене раптом мов війнуло холодом.

— Скільки йому лишається до повноліття? — спитала Клавдія.

— Десять місяців, — похмуро відповів солдат. — Це буде аж наступного літа.

— Ще багато, — зауважив я.

- Звичайно, багато.
 - Дуже шкода. В Мадриді легко знайшлася б для нього робота.
 - Я теж такої думки.
 - Він не поступається ні Антонію, ні Фаїко...
 - Звичайно, ні.
 - Я маю деякі знайомства і міг би допомогти йому.
 - Неодмінно допоможіть.
- Приятель Стеблини опустив очі, мовби вгадавши мої побоювання, і припалив цигарку.
- Це великий артист, — сказав він. — Буде шкода, якщо хлопець загубить себе.

Даніель Суейро

ДЕНЬ, КОЛИ ЗДІЙМАВСЯ І ЗДІЙМАВСЯ ПРИПЛИВ

Приплив здійснюється дуже повільно, майже непомітно, і так щодня, тільки з кожним разом вода досягає найвищого рівня трохи пізніше, ніж напередодні, — десь на сорок п'ять хвилин, якщо бути точним. Під час припливу хвиля, яка нечутно накочується вздовж усього пляжу, змочує пісок на кілька сантиметрів далі, ніж попередня, і потім відступає, з глухим шумом відкочується назад у незмінному з незапам'ятних давен ритмі.

На величезному жовтому ложі, посеред яскравих кольорів, посеред прозорого марева, нерухомо лежить безліч майже зовсім оголених людських тіл, бронзових або ледь присмаглих, схожих одне на одне. Легкий бриз ворушить зелене полотнище прапора, піднятого поблизу хвилеріза обслугою пляжу, яка має також у своєму розпорядженні рятувальну шлюпку. Знову і знову чергова хвиля, вища за попередні, котиться далі, ніж можна було сподіватися, змочує ноги й рушники тим, хто засмагає біля самої води, і тоді люди рвучко підхоплюються на ноги, відскакують від моря одним стрибком посеред веселого вереску й криків подиву або відступають неквапно й сердито, тягнучи за собою складані стільчики та намочені пожмакані газети.

Вода прибуває, море брижиться, і то там, то там, неподалік від берега, вкривається довгими смужками шумовиння, що біліє на гребнях хвиль. Помалу-малу люди відступають по розпеченому сонцем піску до необтесаних кам'яних кубів, розкиданих біля приморського бульвару. Літо наближається до кінця, і з кож-

ним днем на пляж приходять дедалі менше людей, але тепер, коли наступ хвиль зганяє всіх на вузьку смугу, куди хвилі не докочуються навіть під час найвищих і найбурхливіших припливів, утворюється досить-таки густий мурашник спітнілих тіл, між якими подекуди зяють прогалини, залишені тими, хто воліє хлюпатись у воді, плавати або змагатися з хвилями, то сміючись, то наполохано скрикуючи.

А тим часом приплив, як і належить йому, здіймається й оживає, хвилі виростають і накочуються з усе більшим гуркотом. Навіть ті, хто лежить долілиць на піску із заплющеними очима, чують, як вони наближаються здалеку, як із кінця в кінець довгого пляжу поступово наростає глухий шум, як відступає хвиля ближче й ближче, стає вища й вища, аж поки обвалюється й розплюскується на тверду кору землі з тим шарудливим, розміреним плюскотом, який, здається, не стихне ніколи. Ти чуєш, як ця хвиля відступає, розсипаючись по піску холодною піною, а вже чутно вдалині навальний і грізний наступ нової хвилі, що наближається і росте, аж поки не стане більшою, ніж попередня, і ще з гучнішим шумом обвалюється.

Час від часу гуркіт моря мовби приглушується, втихає і вода начебто перестає прибувати, але зненацька накочується хвиля, вища за всі попередні, і майже вкриває тих, хто примостився лежати біля самої води...

У такі хвилини всі відступали далі і збивались на ще вужчій смужці піску.

— Наприкінці літа припливи завжди такі бурхливі, — неуважно кинув якийсь чоловік, відірвавши погляд від газети.

Того дня небо було ясне й прозоре; зовсім близько від сонця білів ледь видимий матовий круг повного місяця.

Чоловік з газетою поглянув на свого годинника.

— Пів на першу, — повідомив він. — Час найвищого моря. Зараз почне спадати.

Десь саме тоді люди і з'юрмилились на протилежному кінці пляжу, — пішла чутка ніби хтось утопився чи-то мало не втопився. Юрма не розходилась досить довго, дивлячись у море і затуляючи те, що відбувалося в ньому, від усіх, хто стояв позаду.

А що хвилі не зменшувались, то на щоглу незабаром підняли жовтий прапор.

Якщо спочатку синій колір води перейшов у зелений, то тепер хвилі ставали дедалі каламутніші. Землісті на широкій смузі побіля берега, жовтаво-молочного кольору — трохи далі, вони здавалися майже чорними на обрії і накочувались на пляж усе бурхливіше.

Лишилось дуже мало тих, хто хлюпався у воді або з веселим криком кидався в неї сторчголов, назустріч черговій лавині хвиль; більшість людей воліли пектися на сонечку, чекаючи, поки море заспокоїться, а це мало статися досить скоро, щойно тільки почнеться відплив.

— Мабуть, вони помилились і неточно подали в газеті час, коли вода сьогодні має піти на спад, — сказав чоловік з газетою, побачивши, що чергова хвиля несподівано прокотилася на метр або два далі, ніж попередня.

Це був один з найбурхливіших припливів, які тут пам'ятали. Багато людей казали про це, відступаючи від моря все далі з усіма своїми пожитками, збиваючись дедалі тісніше, щоб дати місце воді.

Високі хвилі котились майже нечутно, насувалися здалеку, і водночас їхні темні животи роздimalися, всмоктуючи в себе великі маси каламутної води; хвилі, наближаючись, виростали і здіймались до неба: вітер розбивав гребені бурунів на іскристі бризки, вони котились від обрію до обрію, і в ту мить, коли вони

розбивались об останню смужку піску, гуркотіли влад тисячі й тисячі туго напружених підземних барабанів, розкочуючись приглушеною й густою луною з кінця в кінець узбережжя.

Мокрі з голови до ніг, з намоченими рушниками та іншими непотрібними їм речами, купальники відступили ще далі від моря, і декотрі почали розташовуватись на нахилених каменях хвилеріза. У воді не лишилося майже нікого, коли на щоглу підняли червоний прапор, і він тривожно залопотів над головами збитих у тісний гурт пляжників. То тут, то там лунали перші вигуки остороги, і батьки стали кликати на берег дітей; втім, ті стомилися вже змагатися з хвилями, що знову й знову ніби норували винести їх у відкрите море, коли відкочувались назад.

З морем відбувалося щось незвичайне, воно збуджувало й водночас тривожило. Лежачи на піску горілиць, випроставшись або напівзігнувши ноги, засмагаючи під гарячим сонцем останніх днів своєї відпустки, багато відпочивальників з неусвідомленою втіхою спостерігали розбурханий океан і пробували вгадати, куди докотиться найвища хвиля цього грізного припливу.

— Сьогодні море мені не подобається, — зауважив один з відпочиваючих. — І купатись у ньому зараз небезпечно.

— Скоро вода почне спадати, — спокійно відказав інший. — Далі їй підійматись нікуди.

Та настала друга година дня, а приплив усе ще тривав. Море безперервно й розмірено котило усе вищі й вищі хвилі, напливало далі й далі на берег, затоплювало суходіл. Шкіра старого океану брижилась вдалині глибокими зморшками, випинала величезними горбами, а десь на середині відстані між обрієм і берегом, по всій протяжності води, починали утворюватися хвилі, й сунули вони спочатку нечутно й розмі-

рено, вигинаючи спінені спини, виростаючи і виростаючи, аж поки затуляли виднокіл і з дедалі оглушливішим гуркотом море накочувалось на широкий пляж, важко навалювалось на рухливий пісок.

То було незвичайне, грандіозне видовище, і багато хто з пляжників відчував захват, милуючись розбурханим океаном і не думаючи про те, що зіпсовано, можливо, його останнє купання в нинішньому сезоні.

Раптом одна з велетенських хвиль розбилась об самий хвилеріз, накривши всіх тих, хто ще лишався на останній вузенькій смужці сухого піску. Опинившись так несподівано під водою зі своїми рушниками та кремами для засмаги, обплутані водоростями й не можучи дихнути, люди намагались випірнути з пінястих водовертей, хапаючись одні за одних і водночас не бажаючи випустити ту або ту дрібничку, яку тримали в руках, коли їх накрило хвилею. Виринали й знову пірнали голови, між парасолями і складаними стільчиками смикались у повітрі ноги. Під таким раптовим натиском моря щогла зламалась, і червоний прапор — сигнал небезпеки — зник у каламутному вирі. Аж ось заверещали жінки й діти, почувлися розгублені крики чоловіків — то після тривалого гуркоту від удару об каміння височенної хвилі, вона з шурхотом, неохоче й повільно, почала відступати, потягши із собою в море жмуття одягу та всі надувні матраци.

Скориставшись з того, що кілька наступних хвиль були нижчими, невдатні купальники похапцем почали вибиратись на найближчі камені або на високий хвилеріз, на якому декотрі намагались прилаштуватися знову, не відриваючи зачудованого погляду від розшлілого моря.

Незабаром хвилі накрили захисне каміння й погрозово стали лизати поверхню самого молу.

Час минав, а проте та мить, коли приплив досягає свого найвищого рівня і вода починає спадати, усе не

надходила; навпаки, величезні маси води накочувались далі й далі на берег, досягаючи висоти, якої ніколи доти не досягали.

Мовчки поглядаючи одне на одного, люди стали розходитися по своїх домівках, по літніх віллах та готелях. Дивний неспокій туманив очі тим, хто поспішав далі від берега, ведучи за руку дітей. Та зрештою втікачі повмощувалися за столами і почали обідати.

Чергова хвиля, набагато вища за попередні, підхопила тих, хто досі лишався на хвилерізі, проволокла їх через приморський бульвар і декого пожбурила просто на автомобілі, або викинула посеред шосе. Прикріплені цементом, лавочки на тротуарах витримали недовго, не встояли і старі пальми. А втім, не йшлося ні про ураган, ні про шторм; вітерець ледь-ледь повівав, небо було ясне, і високо-високо вгорі, байдужий до всього, олив'яний диск місяця повільно проходив біля самого сонця, не торкаючись його і не згораючи в ньому.

Протягом багатьох нескінченних годин здійсмався і здійсмався той знаменитий приплив. Хвилі перекотилися через найближчі до моря вулиці, хлюпали в підворіття й під'їзди, досягли терас, накрили двоповерхові будинки, залили майданчики для гри в гольф, затопили великі соснові бори.

Червонясті хвилі заввишки в двадцять метрів до самого вечора жбурляли на суходіл гори каламутної піни, цілі розсипи пластикових виробів, безформні маси густої нафти, риб із великими мертвими очима, підводні міни, які не вибухнули, зелені й запліснявілі, спотворені трупи утоплеників та волосся лищайників.

Вода прибувала, аж поки споночіло, і тільки тоді море почало втихати. Не забравши під час цієї незвичайної події жодного людського життя, океан зрештою заспокоївся і повільно й нечутно став відступати.

А вдосвіта, під час відпливу, люди змогли побачити, до яких жахливих наслідків призвела їхня ж таки руїницька діяльність.

МОЄ МІСЦЕ В ТРАМВАЇ

Дні тепер стали довші, бо наближається літо, і повертаюся я з роботи ще за сонця, коли о сьомій, а коли й о восьмій годині вечора.

Ніщо на світі так не подобається мені, як сці поїздки в трамваї за сонячної погоди. Навіть на роботу я збираюся охоче, а повертаючись, забуваю про втому. Так буває з кожним, хто має якусь розраду в житті.

Вмостившись на своєму місці, нічого навколо себе не помічаючи, притиснувшись лобом до скла і вигріваючись на сонечку, ти їдеш собі й дивишся на будинки, на тротуари, на дерева, на майдани і сквери, на все те, що відбувається за вікном, на двері барів, на автомобілі, на вуличні сварки, на перехожих; освітлене яскравим сонцем, усе це або рухається, або перебуває в нерухомості, тим часом як ти подорожуєш собі в трамваї, втішаючись цією найщасливішою годиною твого дня.

Які екскурсії і мандрівки, які кругосвітні подорожі день у день здійснюю я, просто собі сидячи в трамваї, — ого-го!..

Ти відповідно настроюєшся, і тобі здається, ніби ти вибрався на пікнік, ніби в тебе відпустка, і ти мандруєш у далеких краях, і розглядаєш незнайомі міста... Принаймні зі мною відбувається саме так — хоч я добре знаю, куди мене привезе трамвай. Я себе не обманюю і вмю подивитися правді у вічі.

Поспішати тут також не випадає, бо трамвай іде за своїм розкладом і з наперед визначеною швидкі-

стю. Ідучи в трамваї, ти не можеш дістатися до іншого міста; і якщо ти, скажімо, сів на маршрут чотирнадцятий, ти також не маєш жодного шансу потрапити на кінцеву зупинку маршруту шістдесят першого. Їхати в трамваї — це зовсім не те, що летіти літаком чи навіть їхати в автомобілі, у трамваї ти подорожуєш собі дуже неквапно й дуже спокійно. Я просто-таки насолоджуюсь, коли їду в трамваї, бо про все тоді забуваю і не думаю ні про що; пам'ятаю тільки те, що піді мною рейки і що подорож до потрібної мені зупинки забере стільки-то часу, не більше й не менше. Трамвай не примусиш їхати швидше, ніж йому визначено; тому я, навіть коли запізнююсь на роботу, не виявляю ніякого нетерпіння і сиджу собі спокійнісінький.

Але їхати в трамваї я люблю сидючи.

Я не вважаю, що це з мого боку казна-які претензії. Я нікому не стаю поперек дороги й чекаю собі, але я люблю їхати сидючи і, по змозі, біля вікна.

Та людину хочуть позбавити й такої скромної втіхи...

Тисячу разів я підхоплювався з постелі вдосвіта тільки для того, щоб гарненько зайняти чергу і мати змогу їхати в трамваї сидючи, вигріваючись на сонечку і дивлячись у вікно. Бо коли тобі не пощастить сісти, поїздка в трамваї втрачає всі свої принади. Тобі незручно стояти, тебе штовхають, і через те ти весь час відвертасш увагу від своїх думок; дорога здається тобі неймовірно довгою, ти кінця їй не бачиш і тільки дратуєшся. А коли вместишся на сидінні і можеш нічого навколо себе не помічати — тоді зовсім інша річ.

Отож я підводжуся дуже рано й чекаю, стоячи на зупинці, — а зупинка якраз перед моїм домом, — чекаю, поки посідають усі, хто переді мною. Ну а якщо трамвай іде напхом напханий, я його пропускаю.

Бачачи, як я рано встаю, моя мати не раз казала мені:

— Чого це ти схоплюєшся з постелі, коли ще й не засіріло, синку?

— Я вже виспався, мамо.

— Куди ти збираєшся в таку рань?

— Ти хіба не знаєш, куди я щодня їду?

— Ти нічого не робиш поганого, синку?

— Ні, мамо,— відповідаю я. — Я збираюсь на роботу. Куди ж мені ще збиратися?

— На роботу — так рано?

Я починаю сердитись.

— Послухай, мамо,— кажу їй, майже навромацки пробираючись темним коридором,— у мене в житті одна тільки мрія: їздити в трамваї сидячи. Цієї втіхи ніхто в мене не забере. Не думаю, що я надто багато хочу, га?

— Яка молодь пішла... — бурчить моя бідолашна мати. — Твій батько ходив на роботу пішки...

А тоді знову мене запитує:

— А щоб їхати в трамваї сидячи, ти маєш підводитись удосвіта?

— Авжеж! — криком відповідаю їй. — Багато людей хочуть їхати сидячи... Я ні з ким не заводжуся і пропускаю всіх наперед. Я сідаю тільки тоді, коли людей на зупинці лишається мало і місьць вистачає для всіх.

І через мить додаю, сміючись, із набитим ротом:

— Навіть так я іноді спізнююсь на роботу...

Часом мені здається, що мати от-от заплаче, бо таких речей вона зрозуміти не годна.

Але ясно, що трамвай, який іде майже порожній, коли я в нього сідаю (спершу пропустивши їх із півдесятка), кінець кінцем теж наповнюється людьми — і часто вже через дві-три зупинки.

Зручно вмовившись на своєму сидінні, я гріюсь на сонечку й виглядаю у вікно. Я дивлюсь на вулицю

й намагаюсь не звертати уваги на людей, які заходять у трамвай, намагаюсь не помічати навколо себе нікого й нічого. Кожен з тих, хто стоїть біля мене, охоче сів би на моє місце; щоб відвоювати собі його, вони ладні зігнати мене силоміць, готові навіть виштовхати мене на ходу з трамвая.

Я ні в кого з них не просив нічого, я не зазіхав на те, що їм належить, але й сам нікому не збираюсь віддати своє місце в трамваї.

Я не дивлюсь на них, але й так знаю, що вони все погрозливіше стискають навколо мене кільце, дратуються дедалі дужче. Деякі прагнуть розжалобити мене, вдають із себе неймовірно втомлених і змучених, ніби от-от знепритомніють; вони зітхають, скаржаться, переступають з ноги на ногу і, здається, зараз-таки впадуть і сконають, якщо я не поступлюся їм своїм місцем. Інші не приховують люті й обурення, падаючи на мене на кожному повороті, відтоптуючи мені ноги і спираючись на мене ліктями. Збився цілий гурт чоловіків і жінок, вони невідривно стежать за мною і цькують мене, ніби я злочинець, ніби я привласнив собі те, що мені не належить, ніби я пограбував їх. Ха-ха, сміх, та й годі!

Вони, звісно, думають:

«Ви тільки гляньте, яке нахабство!»

«Сучасна молодь не шанує нікого!»

«Який паршивець — і не думає підводитись!»

«Тим часом, як люди пристойні не мають де сісти...»

«Куди котиться світ!...»

Усі вони чомусь збираються навколо мене, всі полюють на моє місце, тим часом як іншим пасажирам, що їдуть сидячи, ніхто начебто не надокучає; от і доводиться мені думати, що я найнедостойніший з усіх людей — чи то через свою молодість, чи то через убогу одіж, — і я не заслуговую їхати в трамваї сидячи.

Ну й нехай, але я все одно не підведуся. Ніколи в житті.

Я ще зовсім молодий і не надміру перевтомлений. Працюю без особливої охоти, але працюю. Заробляю зовсім небагато, стільки, скільки мені платять. Проте своїм місцем у трамваї я не поступлюсь нікому.

Ввечері, коли я повертаюся з роботи, подорож у трамваї здається мені ще приємнішою, хоч я й почувую себе стомленим. Сонце вже не розбуджує і не зігріває вулиць та людей, як уранці, а навпаки, здається, вони холонуть і застигають у його червоному промінні.

Я пропускаю всі набиті людьми трамваї, пропускаю всіх, хто стояв зі мною в одній черзі, і, нарешті, заходжу в трамвай, у якому чекає мене моє вільне місце. Ніхто не здогадується, чого мені треба, але я жду собі, аж поки підійде мій трамвай; заходжу в нього, сідаю й подорожую собі на втіху.

Та незабаром і цей трамвай наповнюється людьми.

Заходить жінка, яка рушає просто до мене, тількино побачила, що я сиджу.

Це одна з тих сеньйор, які переконані, що геть усе на світі — а отже, й місця в трамваї — існує тільки для них.

Жінка тягне за собою хлопчика, а підійшовши до мене, бере його на руки. Малому буде не менше ніж років чотири, а то й усі п'ять.

Я відвертаюсь і припадаю чолом до шибки. Дивлюсь на вулицю. Як там гарно, як гарно!

Дама все стовбичить біля мене, тримаючи хлоп'яка на руках. Мати з дитиною, жінка з малим стоїть у трамваї поруч із лобурякою, який удає, ніби нічого не розуміє, і якого жодною силою не підведеш! Знайома мені ця пісенька!

Отож я сиджу собі, як сидів, і втішаюсь, дивлячись у вікно.

Проте помічаю, що, як завжди, всі поглядають на мене осудливо й звинуватливо, всі ті, хто стоїть біля мого сидіння, хто дивиться на мене згори вниз.

Дарма, я витерплю. Можна подумати, всі вони мають право на мос місце, а ті місця, на яких сидять інші, чомусь здаються їм священними й недоторканими.

Ніхто не озивається, всі вони мовчки чекають, чи я підведуся, чи безсоромно сидітиму далі, а жінка-мати тим часом звинуватливо стовбичить біля мене зі своєю дорогоцінною ношею на руках.

Я червонію, звичайно, бо я молодий, і знаю, що обличчя в мене прищувате, і хоч у даному разі це зовсім не стосується справи, але в душі воно завжди бен-тежить мене і трохи пригнічує.

На превеликий жаль, прищі робляться ще помітніші, коли я червонію, а червоніти мені найчастіше доводиться через жінок, бо я завжди ніяковію, стрічаючись із ними поглядом, або коли між мною і якоюсь жінкою виникає непорозуміння, як оце тепер, скажімо.

Отож я починаю думати про жінок, тим часом як трамвай котиться собі далі, а я сиджу біля вікна і гріюсь на сонечку. Вони відбирають у нас робочі місця — хіба ні? Вони роблять нашим коштом кар'єру і часто ставлять нас у незручне становище, осуджують нас і змушують почуватись нікчемами й дикунами. Вони кричать на нас, сперечаються з нами, домагаються від начальства привілеїв, яких ніколи не зможемо домогтися ми.

І тут малий починає товкти мене згори рученятами по голові, — не знаю, чи то матуся йому так наказала, чи він сам захотів, — і я відсуваюсь до самого вікна, знову припадаю обличчям до нагрітої сонцем шибки.

А люди заходять і заходять, тиснява навколо мене стає все більшою.

Як завжди, першим озивається тип, що всім своїм виглядом справляє враження чоловіка дуже вихованого й пристойного:

— Не будь нечемою, хлопче,— починає він досить-таки стриманим тоном, притлумлюючи явне бажання поговорити зі мною зовсім інакше. — Ти хіба не бачиш — поруч тебе жінка стоїть!

Я дивлюсь у вікно, наморщивши лоба, й нічого не відповідаю.

— Жінка з дитиною на руках стоїть, а він, бачте, розсівся, — чую інший голос, який, певно, належить самій-таки ображеній дамі.

Я мовчу, і тепер уже всі, як один, позирають на мене вороже, а ті, хто стоїть далі, зводяться навшпиньки, щоб поглянути на нахабу поверх чужих плечей.

— Он яке тепер виховання,— кидає хтось.

— До чого тут виховання? Совість треба мати.

— Яка там совість? Нічогісінько вони в душі не мають.

— Раніш такого бачити не доводилось.

— Колись були кабальєро...

— Нове покоління... До чого вони докотились!..

І таке інше, і таке інше...

Кінець кінцем вони починають псувати мені втіху від поїздки, і я вже не з такою радістю милуюсь міським красвидом вулиць, бо ці балачки завжди впливають на нерви, хоч як ти намагався пускати їх повз вуха.

Пристойний чоловік поплескав мене долонею по плечу, і мені довелось обернутися.

— Поглянь, жінка з дитиною досі стоїть... — він аж нахилився, звертаючись до мене; і водночас поглядав на інших, які схвально кивали головами.

Я був нижче за них усіх, бо сидів, а вони стояли, і мені раптом здалося, що вони мене хочуть з'їсти.

— Таж стоїть, — кинув я і сказав перше, що спало мені на думку: — Але сеньйора цілий день видивлялась на вітрини крамниць, а робітник гарував як проклятий.

Пристойний чоловік почав втрачати терпець. Нетерплячим жестом він дав зрозуміти, що ледь стримує своє святе обурення.

— Всі ми працюємо... всі працюємо... — і мені раптом здалося, що це він хоче сісти на моє місце.

Тут з'явився лейтенант поліції, чи хтось такий, і заявив:

— Я з радістю відвів би тебе до відділення, чоловіче... Там би тебе навчили...

— Краще не треба, — відповів я йому, бо й справді цього мені не хотілося б через свою матір.

— Не маєш такого бажання? — і він нахилився до мене з крижаною посмішкою на устах.

— Ні, не маю і йти туди не збираюся.

— А ось я відведу тебе, не питаючи твого дозволу, то, може, там розтлумачать тобі, коли слід підводитись, а коли — сідати.

Трамвай котився собі далі, своїм маршрутом, спинявся на зупинках, і тим часом як позаду лишалися квартали й вулиці, товкотнеча біля мене посилювалась.

— Тебе рятує, що це не моя ділянка, — сказав лейтенант, і тут заговорили всі разом, висловлюючи співчуття сеньйорі, яка й далі стояла з малим на руках.

Я вже скоро мав сходити на своїй зупинці, коли з'явився ще один суб'єкт, який вирішив приборкати мене.

— Не корч із себе нахабу, — сказав він мені. — Зараз я тебе підведу.

Одним боком він спирався на ціпок, а з другого в нього звисав порожній рукав, пристебнутий до шкіряного пояса.

Всі поглянули на нього, як і я.

— Я маю повне право підняти тебе,— провадив він.— Чи, може, ти цього не знаєш?

Я швиденько повернув голову і впевнився, що над моїм сидінням немає металевої дощечки з відповідним написом, і навіть не подумав підводитись.

— Ваше місце не тут, — сказав я з цілковитою впевненістю в голосі.— На вашому, мабуть, сидить хтось інший?

— Я можу сісти, де мені заманеться! — закричав він.

Інші, либонь, теж так думали, бо дивились на нього, мов зачаровані, і ствердно кивали головами, радіючи, що нарешті мені непереливки.

Проте він мав право підняти тільки того, хто зайняв сидіння з написом «для інвалідів», і я вважаю це справедливим, але моє місце було без таблички. Та про всяк випадок я замовк і знову став роздивлятись вулицю; я не хотів надто заводитися з тим типом, бо іноді вони справді здатні вчинити все, що їм заманеться, скажімо, напуститись на людину, як напустився він на мене.

— Підведіть його, підведіть! — підбадьорювали пасажирів безрукого.

— І заткніть йому пельку, чоловіче, щоб менше базікав.

— Чого тільки не почуєш від них... Шмаркачі!

— Це вже занадто.

— Хай підводиться, скільки можна терпіти.

— До чого дійшов: інвалід війни і жінка з дитиною стоять на ногах, а панич, бачте, розсівся...

Ну, а я тим часом думаю про своє, поки отак їду вулицями. Заходжу в трамвай, бо знаю, що в ньому є для мене місце, бо ще існують місця для сидіння, не позначені табличками, які передають їх у власність тому або іншому, бо мені байдужісінько, що про

мене скажуть або подумують... Ну а якщо раптом настане час, коли над кожним місцем для сидіння в трамваї почеплять табличку з написом «для того» або «для того», тоді я, певно, залишуся вдома й помру або, ймовірніше просто заходитиму в перший-ліпший трамвай, який мені трапиться, більше не вистоюючи в черзі і нічого ні в кого не запитуючи. Ось про що я думаю, уже наближаючись до своєї зупинки, і водночас у голові в мене проносяться й інші думки — вони стосуються людей, які хочуть зігнати мене з мого місця. Ці думки трохи втішають мене, і якогось дня я неодмінно висловлю їх уголос.

А вони, досі обурені вкрай, поглядають на мене зі справжньою злістю, з презирством, бо я, бачте, проїхав усю дорогу сидячи, не звертаючи ні на кого уваги й нікому не давши залякати себе. Та ось трамвай зупиняється, і я нарешті підводжуся й прошу, щоб мене пропустили до виходу. Отож я встаю і шкандибаю до дверей, скоцюрбившись і кульгаючи, з напівроззявленим ротом. Очі в мене бігають, і, поки я проходжу між ними, я встигаю всіх їх оглянути, з голови до ніг. Пальці мої смикаються, руки тремтять, і я здаюся невимовно жалюгідним — калічний, кволий, убого вдягнений.

І настає для мене хвилина найвищої втіхи: я бачу, як усі вони страждають, як проклинають себе в душі, адже вони насідали на мене всю дорогу і намагались підняти мене з місця... Зганяти з місця такого каліку — який це жах! Я чую, як усі вони раптом замовкають, чую, як калатають їхні серця, я здогадуюсь, якими негідниками й нікчемами вони себе почувають. Усе відбувається точнісінько так, як я й замислив. Я докірливо дивлюся на них, проходячи між ними, скоцюрблений, і вони бліднуть, їх мучить совість, вони каються й картають себе, вони зацікавили й застигли від сорому.

Я добираюся до дверей, незграбно спускаюся трьома сходинками і чвалаю до тротуару, нещасний і жалюгідний. Там я обертаюся і знову дивлюся на них, пильно втуплююся у ті обличчя, в їхні сповнені каяття провинні очі, які німо благають у мене прощення, хоч вони й не заслуговують його, й не дістануть.

Отож я невідривно дивлюся на них, а вони на мене, я кидаю їм з тротуару німе звинувачення, і так триває доти, доки дверцята знову зачиняються і трамвай рушає далі.

А я тоді регочу, немов божевільний, витягую над головою руки на всю їх довжину, випростую тіло й весело підстрибую, дригаючи в повітрі ногами, щоб вони увіч переконалися, який я юний і здоровий, який я спритний і повен життя, вільний і мстивий. Кілька хвилин я біжу поруч із трамвасм, сміючись і горлаючи, підстрибуючи на метр і два дециметри заввишки, глузуючи з них, принижуючи їх і дратуючи до нестями.

Либонь, тепер вони ненавидять мене куди дужче, ніж тоді, коли я сидів собі в трамваї і не бажав нікому поступитися своїм місцем, пускаючи повз вуха всі умовляння і погрози.

Мауро Муньїс

НОВИНА ДЛЯ ЧОЛОВІКА

Жінка чекала, поки чоловік приготується обідати. Бачила, як він вибрався з рову, піднявся на край кювету, обтрусив руками сорочку й штани й попрямував до купки речей біля машини, де в затінку лежав одяг. Потім, накинувши куртку на плечі, підійшов до жінки.

— Ну, що?

— Нічого. Ось, поїж.

І жінка підняла клуночок із хлібом, судком і вином: усе було загорнуте в квадратну серветку. Вони відійшли далі, вибираючи місце, щоб сісти. Було жарко. Місто дихало поруч, але здавалося далеким. Місто. Воно — сама втома. Кілька хвилин тому відлунали заводські гудки.

— Дай вина.

Це — найперше. Вино. Бо місто в'їлося пилом у язик, у горлянку, в плин часу; тіло людини тут стає подібним до землі і, висохле, хилиться до неї.

Перед ними й лежала суха земля, розворушена мотиками й лопатами. Довгий рів тягся вздовж проспекту, наче пересохла річка, оголюючи його; суха, пересохла рана на боці. Знизу — чорна, темна земля, чії нутроці розверзлися від ударів мотик; зверху — четвертована червоняста. Два обличчя землі.

Під одягом жінки чоловік угадував тугий живіт.

— Сьогодні кецько, так? — запитала вона.

— Так, сьогодні нам кецько.

Жінка втупила очі в землю. Вона довго розглядала камінні брили, сплетіння прожилок на них, ніби хо-

тіла знайти смисл того, що з ними відбувалося. А може, її очі просто відпочивали, позираючи на землю й траву, на світ. Це були хвилини спокою, відпочинку. В її очах і досі стоїть постать чоловіка, який здійсмає й опускає руки, що тримають мотику. Чоловік. Напружені ноги. Черевики, вимазані землею. Полудень.

— Про що задумалась? — питає він.

— Та так... Ні про що.

За кілька метрів од них по відкритій місцині час від часу проходили люди. Перехожим здавалося, що ці двос добре влаштувалися з обідом. Незважаючи на спеку і втому.

— Ні про що. Просто я дивилась,—повторила вона.

Чоловік їв повільно. Жував уперто. Опускав ложку в маленький судок, тоді втомлено підносив до рота. Такий самий смак був учора, такий самий буде й завтра. Вони вибрали це місце, щоб посидіти опівдні, бо тут, трохи віддалік, можна було сховати їжу від поглядів перехожих, хоч і поодиноких у такий час. Крім того, вони мали змогу обпертися спинами об мур і випростати ноги. На колінах, під їжею, лежав аркуш паперу, що захищав од забруднення серветку. Їсти на очах того, хто йде у своїх справах, було трохи соромно. Та, зрештою, що йому до них.

Жінка подумала, що мусить сказати все якомога раніше.

Полудень. По всьому місту відревли заводські гудки, звістивши обідню перерву. Величезне місто, де вночі займається безліч вогнів, місто, яке увінчується ілюмінацією, дає людям годину на обід. З дванадцятої до першої. Одну годину. Опівдні.

— Я дивилася, скільки ви зробили. Вже багато.

Рів видовжувався метр за метром, день за днем, полудень за полуднем, від початку проспекту.

Чоловік не відповів. Навіщо? Навіщо знову казати те саме? Вона щодня стежила за ровом. Щодня, точно

в цей час, саме тоді, коли чоловік обідав, прикидала, скільки робітники виконали за минулий день. Як наглядч. Тільки наглядч намагався покінчити з підрахунками якомога швидше, а жінка прикидала, боячись, що колись рів буде прокопано.

Він їв повільно. Теплуватий суп, м'які шматочки картоплі, хліб. Чорний доторк вина.

— Ви дуже поспішаєте.

Він радий був би обідати під дахом одного з заводів, звідки лунають гудки...

— Скільки вам залишилося?

— Та хто його знає, скільки там залишилося! У них проект, креслення. Вони й вирішують. — Він підніс ложку до рота і додав. — Можливо, до кінця проспекту. Це довга робота, жінко.

Високе сонце дихає важким жаром на все довкола.

— Є й інші вулиці, — вів далі чоловік. — Місто — це вулиці. До зими. Матимемо роботу до зими. Принаймні...

Він зробив довгий ковток із пляшки, наче пив щось тягуче.

— Взимку, коли залишимося без даху над головою, роботи припиняться до весни. Хто знає! Краще про це не думати.

— Ти наївся?

— Ага.

Людам цікаво дивитися на тих, хто обідає просто на вулиці. Деякі, проходячи мимо, оглядають і обговорюють їх поміж собою. Тому ці двоє завжди вибирають оце віддалене місце під невеличким деревцем, біля муру. Хто ці люди, що снують туди й сюди? Деякі поспішають, начебто за ними женуться. Інші йдуть повільніше. Вулиця — цікава річ. Це не поле. Є навіть типи, які нічого не роблять, а спокійно вештаються, або ж стануть і дивляться, ще й розпитують. А от чоловікові здається, що вираз у всіх однаковий.

Люди, та й усе.

— А ти хочеш ковтнути?

Жінка не знала, як йому сказати про оте. І, аби набратися духу, відповіла, що ковтне. Вона піднесла пляшку до рота, швидко ковтнула. І відчула чорні кігті вина в гудях.

Чоловік зручніше оберся спиною об мур. Відпочив якусь хвилину, втомившись носити ложку туди-сюди. Судок гойдався в нього на колінах.

Вона дивилася, як він їсть. Дивилася, як він їсть, таємно спонукаючи його своїм єством, своєю кров'ю. Їй подобалося дивитись на чоловіка, коли він їсть. Коли прицмокує язиком, коли прикладає горло пляшки до тугих губів; коли, зрештою, відкидається назад, дістає кисет, запальничку, насипає тютюну, скручує цигарку й запалює. І коли протягом кількох хвилин, поки сонце й тінь лягають на каміння, він сидить, спокійний і сильний, чекаючи близького заклику гудка, жінка також дивиться на нього.

— Значить, ти матимеш цю роботу?

— Що?

— Питаю, чи матимеш ти цю роботу? Взимку. Це мене непокоїть.

Сонце. Полудень. Спека.

— Так, думаю, що матиму. До нас ставляться дуже добре. Для таких робіт завжди потрібні люди.

Він показав рукою на будинки, що видніли перед ними і вдалині.

— Це величезне місто. Хіба ти не бачиш, яке воно величезне?

Жінку його слова не переконали. В ній жевріють побоювання, цютлива й драматична обережність нужденного життя й чекання.

— Гадаю, що в ліпшому випадку ти допрацюєш тут до кінця, а потім вас виженуть. І всі ви залишитесь без роботи...

«Без роботи погано. Набагато гірше», — подумала вона. І побоялася заговорити про це знову.

Чоловік зняв із колін судок, дожував останній шматок хліба. Випив іще.

— Подай мені куртку.

Вона подала йому куртку, повернувши тим боком, де в кишені лежав кисет з тютюном. І папір. І запальничка. Він скрутив цигарку. Майже невидимий спалах. Затяжка.

Держаки робочих знарядь уже розжарилися на сонці, а в грудках роздбованого ґрунту дрімала незліченна земляна живність.

— Ти завжди про те саме, жінко.

— Так, завжди.

— Буде рів. Не хвилюйся. Якщо тут не пощастить, буде рів у іншому місці. Ми завжди потрібні.

Вона ще роздумує. Знає, що далі відкладати розмову не можна. Дивиться на хмарку диму, яку чоловік випустив з рота. Потім кидає погляд уперед, на вулицю, на цей довгий проспект, на дахи, на далекі зблиски вікон, на початок іншої вулиці, на далеку метушню автомобілів, що рухаються вгору й униз. Нарешті вона озвалася:

— Справді, це місто величезне.

Полудень. Сонце підбилося ще вище. Вода в калюжах нагрівається ще дужче.

— Тут, — сказала з притиском жінка, — ми нікого не знаємо.

— То нічого, — мовив чоловік, — я тобі вже сказав. Як не ця робота, то буде інша. Чорнороби скрізь потрібні. Отакі, як ми.

«Не всі згодні обідати на вулиці, — міркувала вона. — І надриватися з мотикою й лопатою». І подумала також, що йому більше подобалося б бути одним з тих робітників, які працюють на великих заводах, одним із тих, які мають фах. Робітником біля машин.

— Ми будемо потрібні, — пробурмотів. — Ось побачиш.

Він знову затагнувся.

— Це місто величезне.

Вони — чоловік і жінка — опинились тут, а могли опинитись і в іншому місці. Прибули сюди, як взагалі прибувають люди в будь-яке місце. Пішки або їдучи. Шукаючи чогось. Хто даху над головою. Хто відпочинку. Хто спокою. Спокою. Життя. Роботи. Платні. Позаду лишилися пересохла земля, хутір із чотирьох хат, посуха, низькі врожаї, хазяїн, який не хотів платити, безконечні години збирання оливок, зневага до їхніх рук, голод. У пам'яті, з кожним днем все більше віддаляючись, постає коридор вагона, однаковий у різних поїздах, на різних лініях протягом багатьох днів; чуються розмови попутників. Тих, хто шукав чогось кращого, ніж те, що зосталось позаду. Куди їхати? Вони розмовляли між собою, розпалювалися, домовлялися, ділилися надіями. Кажуть, що там; кажуть, що в іншому місці; біля печей; у шахтах; на заводах; на каналах; у тунелях. Потрібні чорнороби. Скрізь потрібні чорнороби. Наймають чорноробів. Є міста. Є робочі місця. Цілий рік. Жінка: «Ми залишимося тут»? Чоловік: «Далі. В іншому місті. Чим далі, там краще».

— Зараз загуде.

— Так, зараз.

Вона знає, що мовчати більше не можна. Він облишив цигарку й знову взяв пляшку. Вино, вже тепле, зміло присмак тютюну, промочило горло.

— Якби ми могли залишитись тут назавжди...

Жінка весь час тієї самої співає. Хотіла осісти в одному місці, пустити коріння назавжди. «Чого ще бажати? Задовольнися тим, що є. Колись же треба зупинитись. Треба мати надію на якісь права. Головне — це знайти якесь місце, потрапити у штат робіт-

ників — постійний, а не тимчасовий. Щоб улітку ми знали, що з нами буде взимку».

Отаке казала жінка. Весь час те саме. Наче поле; від урожаю до урожаю; з року в рік.

Він поставив пляшку поряд із клунком. Знову відкинувся назад.

— Це місто мені подобається.

Тіні від машин, прибиті, приклесні до землі вздовж рову, перемістилися.

У цьому місті безупинно димлять труби. Їх безліч. Тут дим. Тут вино. Гамір у тавернах. Чоловіки п'ють і співають. А суботи! Суботні ночі. Чоловік бачив зблизька інших чоловіків. Тих, які працюють на великих заводах, біля печей. «Коли б був кваліфікованим...» Це суворі люди. А проте сердечні. Суботи. Він бачив чоловіків. Платня. Одного дня він відчув задрість...

Він ворухнув ногами.

— Ще маємо час. Ми ж не старі, жінко.

Чоловік подивився на неї. Вона зігнулася. Як завжди. В чеканні. На ній — світле запошене плаття. Трикотажний жакет, хустка. Черевики. Обличчя в жінки — землястого кольору, біля рота з кожного боку — риска, зморшка; тіло довге й грубе, наче стовбур тополі. Скільки їй років? І скільки втоми налягло на її плечі за ці роки?

— Якщо тобі підходить, ми залишимося тут аж до смерті.

«Вона вирішила», — подумав чоловік. Зрештою, хіба не такі самі ті міста й селища, яких вони ще не бачили? Принаймні до цього часу все було однаковим: ті самі заробітки, та сама крамничка на відкритій місцині, той самий переїзд. Зрештою, усе це їм знайоме: проспект, безконечний рів, вулиця, дим, який вони бачать опівдні, гудки труб, що скликають робітників. І це здавалося значним.

Вона зважилась трохи раніше, ніж заревли гудки. Коли тінь од сонця впала на рів, подовбаний мотиками й лопатами, жінка вимовила:

— Я вагітна.

І нахилилась над судком. І почала колупати паличкою землю. М'які, мов теплий подих, запахи поту, робочої одежі, землі, чогось зеленого й напруженого, ніби молодий овоч, змішалися з живим, майже прекрасним жалем, який вона відчувала.

— Ось те, що я хотіла тобі сказати. Що я вагітна.

Чоловік нахвалявся в селищі, перед товаришами, за пляшкою вина: «Маю по п'ять пальців на кожній руці. З ними можу йти куди завгодно». І потім: «Моє робоче знаряддя — при мені. В руках. Ось побачите, що тут я не затримаюсь».

— Ти чуєш мене?

— Авжеж, чую. Що ти вагітна.

Вона дивиться на нього. Така втомлена, така вимучена, така загнана — мов лісовий звір.

— Ти завжди казав, що тут добре місце, що ми залишимося. Що ми залишимося тут. Ось чому... — пояснила вона.

Він знов узяв куртку й рушив до рову.

— Ось чому так сталося, — вела далі жінка, збираючи клунок із судком і пляшкою вина.

Чоловік промовчав. Ішов повільно. Полудень давався взнаки. Держак мотики стане гарячим. Від випарів землі стане душно. Спина задерев'яніє. Жалюзі над зіницями верхніх вікон підморгнуть, зачиняючись. Доведеться терпіти спрагу, щоб легше було на живіт; доведеться зав'язати хустку ззаду, під кепкою... Він не сказав нічого. Син. Чоловік замислився.

Жінка йшла за ним, жалібно повторюючи:

— Ти якось сказав про це. Що це стало б причиною, аби залишитися.

Чоловік знову поклав куртку біля машини. Нахилився, щоб узяти мотику, потім звівся над краями рову, викопаного в землі. Глянув кудись убік, мимо жінки.

— Не хвилюйся. Я тобі вже казав. Це добре місце.

Немов із самої землі, спочатку м'яко, а потім довгими криками, хрипкими й гострими водночас, у різних кінцях міста озвалися гудки. З чотирьох сторін світу. Тягучий крик, що злетів до низьких хмар. Уздовж рову ставали інші чоловіки — втомлені, розморені спекою.

— Не хвилюйся. Якщо ти вагітна, не хвилюйся.

Жінка пішла додому. За кілька метрів обернулася, щоб подивитися на чоловіка. Він уже почав працювати. Мотика зблиснула на сонці й упала, наче дзьоб дивовижного птаха, на землю. Земля була тверда, злежена. Зусилля викликало перший поштовх крові, яка свіжим струменем потекла крізь чоловікове серце. Працював він завзято. Дуже завзято. Як завжди. Та ж сама пісня. Жінка рушила далі.

ПЛАТНЯ

— Візьміть, це платня.

Голос хлопця прозвучав м'яко, приглушений іншими, потаємними голосами; тільки ці голоси можна було по-справжньому слухати й розуміти.

— Візьміть, це платня, мамо, — знову сказав він.

Хлопець простяг руку, тримаючи між пальців, ще брудних від роботи, темно-зелений паперовий конверт.

Мати якось дивно всміхнулася до нього.

— А, ну звичайно, — озвалась вона, — платня... Я й забула, що сьогодні субота.

Вона вимовила це пошепки, боячись, що її неправда не залишиться непоміченою. Бо то ж таки була неправда. Обоє це розуміли. Увесь ранок від самого світання вона думала про те, що сьогодні субота. І він теж багато разів пережив цей момент.

Вони глянули в очі одне одному. Їх розділяв міцний мур із прихованих роздумів, із думок, передуманих багато разів. Вони зображали сцену, яку стільки разів уявляли. «Одного дня він принесе мені платню», — безліч разів думала жінка. «Одного дня я віддам їй платню», — безліч разів думав хлопець.

— Візьміть, візьміть.

Жінка залишила на чорній кухонній плиті сокиру й дерев'яні планки, бо перед тим, як прийшов син, колола тріски. Незграбно витерши руки об фартух, вона чомусь пом'яла його, потім узяла конверт.

— Відкрийте його, мамо. Він ще запечатаний.

Зіщулившись, вона важкою ходою пройшла до невеличкого кухонного столика й сіла. Поклала конверт на стільницю й почала розглядати його, похиливши голову. Той згорточок паперу жив, здавалося б, власним життям. Крихітне звіря, яке чекало, щоб його розпотрошили, здерли з нього шкуру, вийняли кістки й кинули в каструлю.

— Ну, ну! Розпечатуйте його! — наполягав син.

Вона сиділа нерухомо, ніби приголомшена. Тож він ступив у комірчину, зняв із себе сорочку й кинув на підлогу поряд з умивальником, затертим ганчірками й віхтями. Відкривши крани, крадькома глянув на матір, і таємна радість спалахнула в його очах. Мати інстинктивно відчула, що син стоїть у неї за спиною, і тоді до її пальців повернулася рухливість, і вони почали примірятися, як розірвати отой товстий конверт, щоб не пошкодити його вміст.

За спиною пролунав голос хлопця:

— Він запечатаний; відкривайте його, не бійтесь, тільки обережно знімайте скобу. Мені сказали в конторі: «Розпишись отут, перелічи гроші та бережи їх». Я взяв конверт...

Цівка води з крана монотонно стікала в раковину.

— Я розписався, потім узяв конверт, але не відкрив його. Коли б ви бачили, мамо, де треба розписуватися!.. У товстій книзі, до якої шнурками прикріплено кілька олівців. Інші зразу ж відкривали конверти. «Розпишись отут і полічи гроші», — сказав мені касир. «Тут усі гроші, чи не так? — відповів я. — Навіщо ж тоді відкривати його?» — «Чоловіче, кожен може помилитися! — сказав він. — Я міг випадково покласти більше або менше ніж належить». — «Гаразд, скільки там є — усе моє», — сказав я. А він засміявся. Я, мамо, хотів принести вам запечатаний конверт. Інші перелічують дрібні гроші там же. І при цьому відвертаються один від одного, ховаються. Начебто їм соромно дивитись один одному в вічі після тієї лічби. А деяких трохи віддалік чекають жінки чи діти, щоб платня швидше дісталася додому...

Папір тремтить у потрісканих пальцях, між яких спливає час численних років. Скоба, що скріплює край конверта, колеться, мов тонкий пташиний дзьоб. Легке хвилювання крові — прекрасної крові, яку стільки разів принижували, — і глибоке зітхання. Там — гроші. Спочатку — паперові. У глибині — те, що робить конверт вагомим, — монети. Жінка перевернула мішечок, і на дерев'яний стіл впали дві монети по п'ять дуру, три — по песеті і монета в десять сантимів. Одна, дві, три банкноти по сто; одна, дві монети по п'ять дуру; одна, дві, три песети; десять сантимів. Одна, дві, три банкноти по сто. Одна, дві по п'ять дуру; одна, дві, три песети...

— Я прийшов якомога раніше. Я сказав собі: «Цієї,

першої, суботи я прийду додому якомога раніше».

Вода лизала хлопцеві шию, обличчя. Він обернувся й застиг з рушником у руках.

— Що з вами мамо, що з вами?

Її руки безсило звисли вздовж тіла; вона схиляла голову то в один, то в другий бік, розглядаючи гроші, що лежали у складці фартуха.

— Не треба так, мамо.

Вона піднесла руку і вдала, ніби протирає очі краєм фартуха.

Він одвернувся, щоб не дивитись на неї, і почав витиратися рушником.

— Це тому, що сьогодні субота, синку... Не знаю... Перша субота, синку...

Її душили сльози.

— Не знаю... Тому, що сьогодні субота, синку, і ти вже вдома, у мене сльози течуть.

Він кинувся в кімнату, суміжну з кухнею, і почав порпатися в шухляді, шукаючи чисту сорочку.

Мати обома руками знову зібрала гроші й поклала на стіл. Коли хлопець повернувся до кухні, вона підвелась і вказала на платню:

— Триста п'ятдесят три...

— Так зазначено й на конверті, мамо: триста п'ятдесят три песети і десять сантиметів.

Вони знову мовчки глянули одне одному в очі.

— Скажи мені, синку...

І знов оті нервові слова, обережні та боязкі, — слова людей, змушених говорити про гроші, зароблені тяжкою працею.

— Не розумію, про що ви, мамо.

— Про те, щоб ти сказав мені, скільки хочеш залишити собі з цієї платні. Частина її — твоя, бо для цього ти й заробив гроші, решта — для сім'ї.

Він почав застібати сорочку, боячись зустрітись поглядом з матір'ю. Про це він думав багато разів,

багато разів прикидав, що й до чого, йдучи на роботу і з роботи. Вранці і ввечері. І навіть у ті кільканадцять хвилин, коли йшов додому з першим заробітком.

— Облиште, мамо. Вже якось обійдуся.

Мати запротестувала. І зрозуміла, глянувши на нього, що він хотів би взяти частину тих грошей. А він, подивившись на неї, переконався: вона знає, що він хотів би залишити собі частину тих грошей.

І обоє відчули безмежну приязнь одне до одного. Відчули, поки гроші лежали там, на дерев'яному столі. Безмежну приязнь. Відчули, поки презиралися. А платня на столі: одна, дві, три сотні...

— Ти, синку, маєш право на свою частку. На власні витрати. Як скажеш, так і буде.

— Все одно, мамо!

Він замовк. На його уста навалився важкий камінь. Рука жінки ворухнулася. А його очі з тасмною сором'язливістю стежили за порухом тієї руки.

— Візьми, синку. Це тобі. На власні витрати. Тобі вистачить?

Він прошепотів:

— Так, мамо, вистачить.

Вже лишалося небагато часу до моменту, коли доведеться увімкнути світло. Сірий тинок під вузькою смужкою неба, яка синіла над їхнім провулком, ставав дедалі темнішим. Була субота, і в оселях цієї частини міста платня пробуджувала в живих істотах чудове взаєморозуміння.

Жінка зняла з гвіздка торбинку й зібралася вийти. У глибині кімнати хлопець закінчував одягатися.

— Синку, я піду до крамниці, поки її не зачинили. Тобі принести чого-небудь?

Він відповів, що не треба. Хай лише купить їжі на вечерю для всіх, більше нічого.

«Вже є чоловік у сім'ї, — подумала жінка. — Принесу ще й пляшку вина».

Мерсе Родореда

СЛОН

Чому ви не підсунетеся ближче? Ховайтесь під мою парасольку... Я не раз бачив вас і раніше, проходячи повз клітку з орланами... Ті пташиська, скажу відверто, мені не подобаються. Деякі створіння витинають дивацькі штуки. Я, звичайно, розумію, що пометляти змію в повітрі, а потім затоптати її на смерть — вчинок цілком нормальний для птаха, який годується зміями. Але мені більш до вподоби хамелеон, наприклад: блискавичний удар язиком і oga per pobis¹!... Цей дощик утихомирює мою душу. Вчора увечері, перед тим як лягти в постіль, я висунув голову у вікно. Побачив маленьку хмарку на західному обрії й подумав: завтра буде дощ. І таки вгадав! Та не думайте, що я невдоволений, — така погода мені подобається. А надто в неділю. Оці сутінки серед білого дня, коли найбільше твоє бажання — лежати і ніжитись у постелі, оце обважніле від крапель листя дерев і скрізь розкриті парасольки — який то все-таки мудрий пристрій! Одне тільки в ньому погано — гострі прутики. Ви ніколи не боялися, що вам устроїться в око прутик із парасольки? Навряд щоб таке коли-небудь із кимось траплялося, але в страху великі очі. Ой, не кажіть мені, не кажіть! Я завжди, мов наяву, бачу, як чиясь парасолька раптом опиняється на рівні мого обличчя, схитнеться легенько, і — раз! — прутик устромляється мені в око... Дивіться, дивіться, він уже йде! Коли я бачу, як він виходить зі свого

¹ «...молися за нас...» (Слова з католицької молитви «Аве Марія»).

закутня і суне отак повільно й статечно... Ви гляньте, як він підіймає хобот! Оце ж тільки що підвівся зі свого лігва, он ще в нього солома на спині. Втягує повітря, адже після дощу воно посвіжіло, й разом нас вітає... А знаєте, хто заснував орден Слона? Канут Четвертий, який був королем Данії в дванадцятому сторіччі. Ви бачите? Вас він знає, звісно, гірше, ніж мене, і тому позирає з осторогою; певно, хоче зрозуміти, що ви за один. Якби вас тут не було, він уже притиснув би голову до ґрат і просунув би крізь них хобот, випрошуючи в мене печиво... Ну так-от, я вам уже сказав: Канут Четвертий, датський король. Цікаво, правда? Реорганізував орден Слона Крістіан П'ятий року тисяча шістсот дев'яносто третього. Я напам'ять це знаю. Ну а статус змінили року... зачекайте-но... воно в мене усе в голові, як ото в шухлядках; але буває, що якусь шухлядку доводиться довго смикати, поки вона висунеться... року тисяча вісімсот восьмого. Цілком ясно, де ми тоді з вами були... У всякому разі, не сиділи собі отут зручненько, наслухаючи, як лопотять краплі по туго натягненій матерії у нас над головою... Мало людей приходить сюди, коли сіється дощ. У такі дні усі сидять дома. А надто у неділю вранці. Скажіть по правді, невже вам не подобається вдихати оці пахощі вологого листа та свіжої землі і бачити перед собою таку здоровенну тварину? Ви знаєте, усе, що стосується слонів, цікавить мене неймовірно. Ось погляньте на цю медаль. На ній, як бачите, зображено слона з такою собі баштою на спині, а утримується та башта синім пасом, який проходить під черевом. Гарно, правда? Люди, що їм король чіпляв колись цю медаль, носили короткі штани з білого шовку, темно-червоні плащі зі шлейфом і прикрашений плюмажем капелюх. Виряджалися, наче півні, правда?.. Мовчіть, мовчіть... і вдайте, ніби не дивитесь на нього, а то ми його сполохаємо... Гляньте,

гляньте, він підходить ближче... Якщо ми гомонітимем собі, не звертаючи на нього уваги, він скоро просуне хобот над бар'єром... Чу-Югуа, король Сіаму, запровадив орден Слона в тисяча вісімсот дев'ятому році: то була кругла медаль на червоній, отороченій зеленим стрічці. Ті кольори розділялися двома тонкими смужками — синьою й жовтою... Ага, він повертається до нас задом... Хочете побачити, як я зроблю, що він миттю обернеться до нас мордою? Хай-но тільки почує шарудіння пакетика. Дивіться, дивіться, як він ворухить вухами і вдає, мов нічого не чує. Ну й безсоромник! Така погода, певно, дратує його. Ні дощ, ні сонце. Але мжичка сіється й сіється. В сонячні дні він поводить себе зовсім не так... Просовує хобот над бар'єром, простягає його, наче людина руку, щойно тільки почує шарудіння паперу... Ану, спробуймо інакше: Пацючок, печива хочеш? Я називаю його Пацючком за його масть — бачите, який він сірий? Не розумію, чому в цих чортяк шкіра така поморщена? Будьте ласкаві, потримайте парасольку. Бери, мій маленький, бери. Геть утратив апетит — такого з ним ще не було. Мабуть, ви йому не сподобались. А може, зле себе почуває. Пополудні зоопарк наповнюється дітлахами, і кожне тицяє слонові кусень хліба; ну, а йому, звісно, доводиться усе їсти, з чемності. Але скоро він стомиться стояти отак, похиливши голову і звівши хобот між бивнями. Тут виграє той, у кого терпіння більше. Поки він удає з себе ображеного, я прочитаю вам одну статтю з енциклопедичного словника Фабра. Я переписав її ось на цей аркуш, який завжди ношу в своєму гамані. Стаття починається на «Слон» і потім подає граматичний рід: чоловічий. Написано, що це ссавець із сімейства хоботних, які живуть на суходолі, з товстою, грубою шкірою... Ми й так це знаємо... Позбавлений волосяного покриву, з носом, видовженим у формі «хапального хобота...». Яке слово! «Ха-

пальний...» Вам подобається чи ні?.. Має два дуже довгі різці у вигляді бивнів, які становлять предмет торгівлі слоною кістю... Які закручені слова й вирази!.. Існує два підвиди: індійський слон і африканський слон... В Індії слонів розфарбовують... Ви ніколи не бачили розфарбованого слона в кінохроніці? На їхній шкірі малюють червоне листя із золотою крайкою, а також листя зелене та голубе і потім ведуть їх на народні гуляння... Слони такі сильні — аж страх бере. Один слон здатен своїм хоботом вирвати з корінням цілий ліс. Отак-то... Він ще там у нас ворухиться? А, он воно що: його лякає парасолька. Ліпше закриймо її; мжичка така дрібна, що немає сенсу ховатись від неї. А зараз посидьмо нерухомо й поспостерігаймо. Ну, що я вам казав? Гляньте, гляньте, як він киває хоботом і сміється через те, що ми зрозуміли його... Гляньте, гляньте, як він кладе хобот собі на лоб! Пацючок мій любий! На ось, тримай пакетик. Бери, бери, хлопчику... Ви помітили, як акуратно він узяв печивинку й поклав собі в рот? Я завжди вважав: тварин нічого не треба навчати. Вони й самі усе вміють... Ану, хлопчику, візьми ще одну! Пригощайся, сеньйоре слон, як казала Маріона, снідай! Маріоною звали мою малу доньку. Небо подарувало нам її, коли ми були вже немолоді, і моя дружина померла під час пологів... Кожної неділі ми з Маріоною приходили дивитись на слона... Гляньте, гляньте, як він пригощається! Я відмовляю собі в цукрі до кави з молоком, щоб мати змогу приносити йому печиво. Але заждіть, заждіть, ви ще й не те побачите. Коли він почує, що я згортаю пакет, і побачить, як я кидаю його до урни, — а це означає кінець пригощання печивом, — він тоді підгинає передні ноги і вклоняється мені. Дайте, дайте пакет — зараз усе побачите! Дивіться на нього, дивіться! Тут ще одна печивинка, але зразу не дам, хай-но він трохи помучиться... Якби ви бачили,

як сміялась Маріона, коли ми приходили до слона! Того дня, коли я розповів їй про отих сеньйорів у коротких шовкових штанах та червоних плащах і про слона з баштою на спині, ми сиділи якраз отут, де сидимо оце з вами... Як широко розкрила вона свої оченята! А коли ми пішли додому, вона всю дорогу була серйозна-пресерйозна; очевидно, міркувала про все те, що я розповів їй, і трималася за мою руку, і стискала її дуже міцно... За рік до своєї смерті вона стала такою хитрухою. Нишком брала ріжок для взуття, який я завжди кладу на нічний столик, і ховала його в кишеню моєї куртки. Не знаю, як їй щастило робити це так, що я ніколи не помічав. Я їй не казав нічого. Щоразу, як знаходив ріжок у кишені куртки, просто клав його назад на столик, не мовлячи й слова... Бідолашка! Іноді мені здається, що я не досить її любив. Приятелі казали мені: самотній чоловік не годен доглянути малу дівчинку. Вже після того, як вона померла, я вичитав, достоту не пригадую, де саме, що дорослі ніколи не розуміють дітей, бо малі носять у своїх душах небо, яке ми подарували їм при народженні, а ми вже про те забули... Може, їй хотілося, щоб я вигукував: «Знов ріжок у кишені?» — і вдавав сердитого, а вона сміялася б. Але я вважав за краще не говорити нічого, думав, що гра полягає в цьому... Коли я вперше запропонував Маріоні власноруч дати слонові печиво, вона перепудилася... Та коли Пацючок дуже чемно й дуже обережно взяв у неї з рук печивинку отими своїми м'якими обценьками, так, як ви оце щойно бачили, Маріона засміялась і пішла вистрибом від захвату. Вона була моєю королевою. Бачте, лишилась одна печивинка... А я ще думав, йому нездужається. Для нього все це печиво, як ото для нас крихітна грудочка цукру, правда ж? Багато треба їжі, щоб набити слонові черево. Нумо, синку, хапай останню! А зараз буде забава, дивіться, дивіться! Бачите?

Я згортаю пакетик, неквапно так згортаю, спокійно відводжу руку, дуже спокійно... дивіться, дивіться, як він стежить поглядом за моєю рукою... і раз!.. кидаю пакет в урну. І ось маємо: вдячний поклон. Який він добрий і чемний. А які прегарні статуетки виготовляють із бивнів слона — ви коли-небудь бачили?.. Ну, мені час додому, готувати собі обід. Уже прояснюється, і коли вигляне сонце, сюди валом повалить люд. Ходімо, ходімо. Якщо ви хочете ще посидіти біля клітки орланів, я проведу вас; це мені якраз по дорозі.

КВІТКА ЖИТТЯ

Її знайшов Мафусаїл, посадив у горщик, який за-сунув у пришиту до одягу сумку кольору сметани, і цілими днями просиджував у затінку кедра чи кипариса край луки, зарослої млосними лілеями, й не зводив з квітки очей. Хіба цього мало для щастя? Але одного сірого, гнітючого дня, завішеного дощем, Мафусаїл послизнувся в брудній калюжі, і горщик розбився, а Мафусаїл, що вже три тисячі з лишком літ милувався з обертання світу й шугання ластівок, помер. А квітка вирушила шукати життя і продовжувати його. Одне покоління відходить, інше приходить, одне віддається безумству, інше — справедливості. Люди не розлучалися зі своєю квіткою. Зустрічаючись на Загальному майдані, вони запитували одне одного: «Ну, як твоя?» — «Вона цвіла сім разів». — «А в твого батька? А в брата?» Квітку оберігали, вона жила пречасними словами й чистою мудрістю. Щодня народжувалися нові й нові квітки. І що далі, то більше людей могло жити довго. Вони ніколи не хворіли. Надходили й спливали роки, тягарем лягали на плечі, і люди, як було потрібно, підхоплювали той тягар

своїми руками, щоб витримати. Та ось одного ранку, коли нещадно палило сонце і попідводили голови змії, в хліві на раду зібралися лікарі, фармацевти, нотарі, зморені життям жінки й сини, яким набридло чекати спадщини... Посеред майдану вони попалили квітки, порозбивали горцики, і до кладовища потяглась довжелезна черга, не встигали-бо ховати старих людей з обличчями мудрих сов і кістками, сточеними часом.

Карлос Касарес

ТАЄМНИЦЯ ІСТОРІЇ

Ці відомості, скупі й непевні, подає нам дон Хосе Пельїсер-і-Тобар у своїх «Історичних вістях, які містять оповідь про незвичайні події, що сталися в нашому королівстві з 3 січня 1640 року по 25 жовтня 1644 року» (том I і II, рукописи № 7692 і 93 за каталогом Мадридської національної бібліотеки). В записі від 26 березня 1641 року арагонський письменник повідомляє про ув'язнення дона Шоана Пардо де Кастро, «чоловіка, який водився з високородними особами, обідав з багатьма із них, а нині був товаришем вельможних сеньйорів графів де Лемоса і Пуебла-дель-Маестре. Ув'язнений через те, що лихословив про короля та уряд. Спочатку кинули його на муки в катівню для галерників, де навіть не вистачило місця для ліжка. Призначили йому трьох суддів, і двоє з них засудили його до смерті. Третій же вважав, що заслуговує він м'якшої кари. Вчинили розслідування, хто він такий, і виявили, що він син галісійського дворянина, який прижив його у Вест-Індії із темношкірою мулаткою».

Ось у перекладі на галісійську мову слова Пельїсера. Хто ж був цей Шоан Пардо де Кастро, син галісійця і мулатки, необачний на язик, здатний заслужити смерть лише тим, що лихословив про короля та його уряд? Що ж сказав він про них, розгнівавши їх аж так, що вони запрагнули позбавити його життя? І що ж урешті перемогло: холодна рішучість суддів, прихильників страти, чи гуманна й співчутлива поміркованість їхнього милосерднішого колеги?

Із написаного у в'язниці й відправленого до графа де Лемоса довжелезного послання, в якому засуджений благав могутнього вельможу, щоб той заступився за нього перед тими, кому було завдано образи, ми дізнаємося, що він був сином дона Антоніо Пардо де Кастро, сеньйора де Гудес, посланого до Перу під проводом Агірре де Сабала в 1602 році. Барвистою і кучерявою прозою він повідає, що народився в селищі Уанкайо 8 квітня 1605 року — того самого дня, що й король Філіпп IV, — від любовного зв'язку із згаданою вище мулаткою, на ім'я Альсіра, і що до двадцяти років зростав у свого батька, людини простосердої і немудрої, а потім утік світ за очі, маючи все тіло в синяках від побоїв та запотиличників і душу, вже наполовину зіпсуту. Болі тілесні швидко забулися — йому зразу полегшало від того, що домівка залишилася далеко позаду. Душею ж він не зцілювався і незабаром став запеклим негідником. Убивав, крав, обманював, міняв імена, шахрував, грабував церкви в окрузі Пукальпа, був за чаклуна в амазонських індіанців, постригся в ченці, потім утік з монастиря, став віровідступником і богохульником... В Куско наглумився з кульгавого. В П'юрі, змовившись з одним чародієм, відвернув дощ, який був потрібний для полів і здоров'я людей. В Чімботе подряпав якусь бабусю. В Чіклайо побив сліпця. І нездоланною силою свого бажання, лише для того, щоб упиватися отрутою зла, вчинив він так, що гарне місто Піско, доти чисте, веселе й мирне, переповнилося каліками, божевільними, п'яницями, карликами, сухотниками, рогносоцями, пройди́світами, розпусниками, горбанями, волоцюгами, нехлюями, повіями, покидьками, дармоїдами, содомітами, виродками, вошивцями, лихословами, шахраями, блюдолизами та поганими священиками. І нарешті бог послав йому смерть, але Пардо пощастило втекти від неї. Майже цілий рік доживався його всевишній, і була підгото-

вана змія на дорозі, але він там не пройшов. Потім бог сам перестрів його в пустельному місці, але цей бандит боронився зі шпагою в руках і, відступаючи усе далі й далі, втік і цього разу безслідно.

З'явився він через три роки, як сам розповідає графові де Лемосу, в Ікітосі, обернувшись на Ферміна Пелаеса, шевця. Якось уночі, коли він спокійно спав у своєму ліжку, господь стягнув з нього ковдру і вже взяв був за руку, щоб повести з собою, але хитрістю своєю й словоблудством Пардо де Кастро змінив божественне правосуддя на безмірну доброту і домігся відстрочки. За сім наступних днів змив із себе більше ніж сім тисяч гріхів, посипав голову попелом, шмагав плоть свою кропивою і лягав спати зі зміями, що умертвляли його тричі на ніч і тричі за ніч оживляли,— і весь час жахливо страждав, аби лиш підкріпити покаєння і спасти душу, яку в нього невідступно вимагали віддати. І отак Фермін Пелаес, швець, спокитував життя Пардо де Кастро, сплатив, унція за унцією, весь величезний борг, а коли вже повністю довів щирість свого каяття, то попросив дозволу повернутися до себе колишнього і, діставши той дозвіл, знову зробився самим собою.

Спочатку деякі бажання іще штовхали його до зла. Так, одного разу він виклав якомусь чоловікові сім способів убивати непомітно для всевидячого небесного ока. Іншим разом навчив ченця, великого грішника, трьох гріхів, які той іще не знав. Пояснив також надзвичайно докладно, як помацати збуджену плоть молодої дівчини, не образивши господа, одному старенькому священикові, слізливому й висхлому, який так і не зміг погамувати останньої своєї пристрасті, яка через свою нестримність і шаленство загрожувала йому страшним і вічним прокляттям.

Але тривало це лише кілька тижнів. Нарешті, цілковито змінившись, повернувся Пардо де Кастро в

Іспанію, і закрасувався там як благородний серед найблагородніших, і став повірником графів де Лемоса і Публа-дель-Маестре, як сказано вище. Ті два роки, що прожив він при дворі, він був взірцем лицарства і чеснот, сумлінно виконував свій обов'язок перед богом і королем, якому віддано служив; добрих справ учинив без ліку, оплакав своє гріховне минуле життя і віддав ціле багатство в дарунок церкві. Але одного березневого дня 1641 року його кинули до в'язниці, звинувативши в лихослів'ї на адресу його величності. Пельїсер більше нічого тут не висвітлює, і сам Пардо де Кастро не згадує про свою провину в посланні, що править за основу нашої оповіді.

Яку ж брехливу мерзоту чи болісну правду сказав галісійський дворянин про Філіппа IV? Чи довідався він, охоплений моральним пориванням новонаверненого, про зовсім не безневинний любовний зв'язок короля з якоюсь розпусницею чи селючкою, однією з тих багатьох, що збуджували полум'яну жагу монарха, і тим накликав на себе монарший гнів? Це видається малоймовірним, коли зважити на ту невимушеність, з якою король ставився до подібних справ. Чи домагалися обидва — васал і володар — прихильності тієї самої дами, як, за переказами, сталося раніше з поетом Вільямедьяною. Могло бути й таке, але це суперечило б скромності й доброчесності обачного дона Шоана останніх років. Чи він розголосив безчесні пригоди його величності з дружиною якогось знатного дворянина? Можливо...

А втім, фатальне висловлювання Пардо могло й зовсім не стосуватися розпусного життя австрійця, що сидів на іспанському престолі, а лише темних державних справ. Адже і Пельїсер підкреслює, що причиною арешту було лихослів'я на адресу короля та його уряду. І потім, якщо хоч трохи зважити на атмосферу тієї доби, можна так само легко припустити думку, що

галісійський дворянин був французьким шпигуном, чи підбурювачем каталонців і португальців, чи учасником змови королеви проти Олівареса, чи автором куплетів, епіграм і памфлетів, що розпалювали невдоволення і уїдливо глузували з приводу поганого управління справами країни. Щось та було, але правди ми не знаємо.

Зате ми знаємо, що Пардо все-таки не був страчений і що решту своїх днів він провів похований живцем у вогкій п'ятмі похмурої в'язниці. Друг його, граф де Лемос, повідомляє, що в 1658 році в'язня розбив параліч, вразивши його праву руку й ногу, точнісінько так, як і монарха; і що з 1663 року він почав страждати на нетримання сечі так само, як і король; і що одночасно з королем та сама тяжка недуга прикувала його до ліжка; і що в середу 16 вересня 1665 року, саме в ту мить, коли Філіпп IV, помираючи, приймав святі дари, його васал у в'язниці, без посередництва священика, також сподобився святого причастя; і що того самого дня, коли в королівській опочивальні розкладали, майже впритул до смертного ложа короля, нетлінні мощі святого Дієго з Алькала, сподіваючись на чудо, тієї ж години увійшла в темницю до Пардо мумія святого Ісідро, лягла до нього на ліжко і сказала: «Гордує мною король, от і прийшов я погрітися біля тебе»; і що коли незаконнонародженого дона Хуана Австрійського, сина Кальдерони, вигнали з палацу, де той благав лише про те, щоб його пустили припасти востаннє до грудей тому, хто попри все був його батьком, то він попрямував непевними кроками до темниці, де лежав Пардо, та обійняв його з неприхованим хвилюванням і рясними сльозами.

Граф де Лемос розповідає, що король і васал відійшли у вічність об одній і тій же годині на світанку в четвер 17 вересня 1665 року, і що за двадцять днів по тому піддано тортурам жінку, на ім'я Філомена Діас, котра стала говорити, немов щонаочі оті двос мерців

б'ються, як дикі звірі, гризуться, як собаки, ганяються один за одним по найтемніших завулках передмістя, звинувачуючи один одного в тих жахливих муках, що терплять обидва на тому світі. Взятися за розслідування свята інквізиція, витягли на білий світ якісь давні папери, там і сям вислухали свідків, занотували те, що сказали близькі й родичі покійних, послали переодягнених гінців у Галісію і в Перу збирати відомості, і, нарешті, коли дійшло до висновків, то вони виявилися такі делікатні, що церковна влада визнала за краще поховати справу. Чутка, що поширилася незабаром про таємне повідомлення, яке нібито зробив інквізитор наступникові престолу щодо справжньої особи Пардо де Кастро, виявилася безпідставною вигадкою. Принаймні це стверджує граф де Лемос у листі до графа Пуебло-дель-Маестре, закінчуючи його такими словами, які я подаю в перекладі на галісійську мову: «Мала слухність ваша милість, але мені все це здавалося неможливим».

Неможливим — що? Таємниця на віки вічні.

ГІДАЛЬГО ЧАСІВ ФЕРДІНАНДА

Якось років чотири тому, копаючись в одній із голубих скриньок Головного палацового архіву, я знайшов між документів, що стосувалися правління Фердінанда VII, цілу паку анонімних паперів, написаних галісійцями, де було все — від доносів на лібералів, немудрих порад і напучень, як краще правити державою, до панегіриків і поезій. Майже всі папери належали різним авторам, за винятком стосика з тридцяти чи сорока аркушів, списаних тим самим чітким почерком і зібраних під спільним заголовком, щоправда, не вельми оригінальним, — «Про дона Секундіно Сото». Вони містили в собі докладний життєпис гідальго з

міста Сантьяго-де-Компостела, який носив згадане вище ім'я і був прихильником короля Фердінанда VII. Покладаючись нині лише на свою пам'ять, що аж ніяк не відзначається непохибністю, спробую відтворити цей вельми цікавий текст, хоч і знаю наперед (і це не риторичний прийом удаваної скромності), що в моєму переказі втратиться якщо не вся, то принаймні значна частина тієї літературної привабливості, якою автор несвідомо і, я в цьому майже певен, мимохіть прикрасив своє чудове оповідання.

Починається воно словами про те, що відданість доні Секундіно своєму монархові зародилася в нього дуже давно: ще 1783 року, коли офіційно була підтверджена чутка про вагітність королеви Іспанії Марії Луїси Пармської, наш галісійський гідальго влаштував бучний бенкет у своєму пишному фамільному будинку на Новій вулиці міста Сантьяго-де-Компостела, куди він запросив весь капітул на чолі з архієпископом. Серед гостей були представники найславніших компостельських родин. Про вишуканість, елегантність і пишноту цього свята ті, хто на ньому побував, згадували, змагаючись у словослів'ї, ще багато літ — аж до 1802 року, коли з нагоди одруження принца здійснив дон Секундіно майже неймовірний подвиг, перевершивши самого себе.

З цієї та інших причин, як запевняє його невідомий біографіст, молодого гідальго обожнювали всі компостельські бабусі. Не було поміж них жодної, яку б не зачарувала м'яка ніжність у погляді його яених очей, і всі, геть усі виявляли так чи так ту величезну втіху, якою сповнювали їхні серця хай і незначні, але такі важливі подробиці його поведіння: легенький, майже непомітний кивок головою при зустрічі на вулиці; делікатно-вишуканий приторк його м'яких губ до руки, коли він приймав їх в своєму домі, стоячи на дверях вітальні; чарівні подарунки до урочистих дат; напи-

сані каліграфічним почерком цидулки, де завжди повідомлялася якась приємна новина; витончена елегантність його вбрання... Все сприяло тому, що дон Секундіно став кумиром жіночої половини галісійської знаті тих часів, котра вбачала в його високих чеснотах і добропристойній поведінці разючу протилежність усім чоловікам того кола, що марнували життя в червоному чаду пияцтва та обжерливості, в нечистих любощах із сільськими дівчатами, в полюванні та азартних іграх.

Після всього сказаного не буде дивним, що, коли так званий Ескоріальський процес¹ звів принца з його батьками (матуся навіть подумувала про те, щоб його розстріляти), в Сантьяго-де-Компостела почались заворушення і місто аж кишіло прихильниками — а надто прихильницями — дона Фердінанда. І ще менше слід дивуватися з того, що всі його численні прибічники сприйняли війну проти французів як смертельний бій з лиходіями, які обманом викрали молодого короля. Дон Секундіно, про якого у знайденому нами рукописі говориться, що він був чоловік слабосилий і позбавлений будь-якого хисту до військової справи, безпосередньої участі у збройних сутичках не брав, проте це зовсім не означає, що він вважав себе вільним від своїх обов'язків: він жертвував на боротьбу з французами чималі гроші, намовляв заколотників і партизанів узятися до зброї, писав заклики і разом зі священниками готував змову. Але його улюбленим заняттям під час війни, якого, на думку його біографа, не можна в жодному разі недооцінювати, було збирати високоповажних компостельських дворянок в розкішному салоні свого будинку на Новій вулиці, де, палаючи святобливим обожнюванням, він промовляв до них про

¹ Мається на увазі розслідування таємних зпосив, в які Фердінад вступив з Наполеоном, бажаючи заручитися його підтримкою в боротьбі за владу.

долю царственного в'язня. Повідав про нескінченні злигодні й нестерпні образи, яких зазнавав Фердінанд у місті Валансе, з особливим запалом говорячи про брутальність і невихованість підлих лакеїв, навмисне набраних з усякої потолочі, щоб якнайглибше ранили витончені почуття короля. Відомо було, наприклад, із листів, які надходили сеньйорові архієпископу, що стражник, на прізвище Дюран, голосно й завзято плював кожного разу, коли стикався з монархом; що кухар, на ім'я Поль, паскудна свинюка, чхав просто в обличчя його величності; і що третій негідник, званий П'єром, навмисно не сякався цілий день, щоб із носа в нього текли зелені сопляки (певна річ, дон Секундіно так прямо того не казав, і в рукописі це відзначено), від чого короля безнастанно нудило. І всі троє явно виконували накази імператора, який, добре знаючи про вишукане виховання, здобуте його в'язнем, вбачав у подібних знущаннях можливість підривати моральний дух іспанського монарха, не вдаючись до витонченіших засобів.

Минали роки, і з Франції одна за одною надходили гнітючі вісті про солодкі дні вигнання, про розваги й негідну поведінку Фердінанда, — вісті, що їх дон Секундіно відносив до мерзенних наклепів кадиських масонів; тема вечірніх бесід в його будинку почала мінятися, тепер там тільки й було мови, що про зрадників, які в далекому андалуському місті із шкіри пнулися, складаючи блюзнірську конституцію¹, породження пошлої хитрості цих гендлярів, які намірялися правити країною задля власної користі. І щоб його налякані слухачки мали ясне уявлення про те, що готували ці варвари, дон Секундіно розповідав їм, крім усього іншого, що, приміром, один депутат, вбраний за

¹ Перша в історії Іспанії конституція, прийнята Установчими кортесами в Кадісі 1812 року.

якобінською модою, розповсюдивши підписні листи на участь у лотереї, зник разом із зібраними грошми; що вбивців ювеліра, на ім'я Дарменьян, які втекли з украденими вісімдесятьма тисячами песо, перед тим часом бачили на галереях конгресу; що дебати проходили під наглядом якогось кульгавого з Малаги, який тримав усіх у страху і врешті криком та побоями нав'язував усім свою волю; що понад шістдесят депутатів ніколи не ходили до храму божого; що були й такі, які, геть втративши сором, пили просто з пляшки під час засідань; і що багато з них не тільки блювали на очах у всіх, а й робили дещо гірше, про що чемність і добропристойність не дозволяють навіть згадувати.

На честь довгожданого повернення Фердінанда VII в будинку на Новій вулиці було влаштовано бучне свято, з дотриманням найсуворіших правил етикету, з гостями, вбраними згідно з урочистою нагодою, з музикою скрипок та фортепіано, яка не змовкала до світанку. І хоч дехто з місцевих жителів по кількох днях злегка натякав донові Секундіно, що не завадило б повторити урочистість, цього разу з нагоди славновісного указу від 4 травня, який повертав королю всю повноту узурпованої в нього влади, тонка чутливість застерегла дону Секундіно — адже повторення урочистостей, які більшу частину своєї пишноти й успіху завдячували саме своїй рідкості й незвичайності, безперечно, могло обернутися на пастку. Свято на честь повернення Фердінанда вже містило в собі приховану радість з приводу того, що це повернення принесе з собою, і тому зайвим було б відзначати окремо кожен з його наслідків.

До того ж дону Секундіно хвилювали вже інші думки, а саме: що нові часи вимагають об'єднання зусиль усіх найвірніших престолові, аби підтримати його величність у виконанні його місії, яка виявилась вельми важкою і складною. Почати хоча б із того, що залиша-

лись на своїх місцях, наче нічого й не сталося, лиходії, які самі себе викрили під час відсутності монарха і яких, незрозуміло чому, іще не притягли до відповідальності. Щоб обговорити цю справу, дон Секундіно запросив до себе каноніка Гарсію Калаорра, якому висловив усе, що накипіло в нього на серці; він сказав, що треба довести до відома самому королю про недбалість і байдужість, виявлені місцевою владою, і долучив до цього довгий список злочинних елементів, які ще спокійнісінько розгулювали по вулицях. Співбесідник дона Секундіно охоче схвалив його патріотичні поривання, натякнув на можливі кроки архієпископа в тому ж напрямку та пообіцяв, що і сам він, і його однодумці докладуть усіх зусиль, щоб пробудити народ.

В наступні дні, повідомляє невідомий біограф, злочини, досі безкарні, викривалися з амвонів і на газетних шпальтах. Так, адвокат Фернандес Гаулон звинувачувався в тому, що разів із двадцять заявляв у казино, що йому начхати на короля; викладач факультету красного письменства Лопес Дуарте — в тому, що рекомендував студентам бісівські книги; доктор Серантес, із медичної школи, — в тому, що сказав фразу про святого апостола, таку ж дурну, як і дотепну, але страшенно непристойну; відставний уланський полковник Перейра — в тому, що поширював наклепницькі вигадки на адресу сеньйора каноніка Машістраля; один чоловік з вулиці Ройс, на ім'я Алонсо, — в тому, що він французький шпигун; Дальміро Алонсо з вулиці Бонаваль — в тому, що кричав: «Хай живе конституція!»; Педро Рамірес з вулиці Сан-Педро — в тому, що відмовився радісно сміятися в день повернення Фердінанда VII; Феліке Морейрас із Коншо — в тому, що горлав щось проти святої інквізиції.

Всіх їх судили й кинули до в'язниці. Настала спокійна пора втихомиреної совісті, пришишколого духу,

і мир і благодать знову запанували на кожній вулиці. Далі в рукописі розповідається — і це змушує нас висловити припущення про безпосередні зв'язки автора з церквою, — що злагоду цю завдячували всі передусім розумній і рішучій діяльності всього капітулу, який заповзявся з самого початку припиняти поширення згубних ідей і невсипуше дбати про спасіння довіреної йому пастви. В усякому разі, звичайне почуття справедливості змушує автора визнати, що за тим загальним спокосм крилася безустанна праця й самопожертва багатьох людей, декотрі з яких віддавали ціле багатство на справу монарха. Серед них — чи, точніше, над всіма ними — височіє компостельський гідальго. Цей останній не повинен був дивуватися, коли сеньйор архієпископ із задоволенням повідомив, що король запрошує його на обід у палац, бажаючи особисто познайомитися з ним і хоч якось віддячити йому за довгу і нічим не заплямовану відданість, за допомогу і за всі незліченні послуги.

Здійснилася мрія, яку він так довго голубив у своєму серці і якій присвятив стільки років наполегливої боротьби. Хвилювання, що охопило дона Секундіно, виявилось в ледь відчутному трепеті, що пробіг по його пещеному тілу, і в бажанні заплакати — це бажання він відразу ж погамував, як того вимагали його делікатні манери.

Шанобливо і з вдячністю попрощався він з сеньйором архієпископом і за кілька днів перед тим, як виїхати до Мадрида, влаштував для близьких друзів вечерю — на яку тільки могли спромогтися його натхненний хист церемоніймейстера і його вроджена елегантність. Протягом усього вечора він був надзвичайно люб'язний з усіма, вчасно й непомітно віддавав накази слугам, аби все відповідало його витонченим бажанням, протанцював із притаманною йому шляхетністю та блиском з кожною із запрошених дам, зіграв на

фортеп'яно, а на завершення свята приготував сюрприз, який усі одноставно визнали чарівним. Виходячи, гості не могли добрати слів, що могли б справедливо описати пережиті ними приємні хвилини.

Через чотири дні галісійський гідальго, якому від хвилювання стискувалось горло, підіймався сходами королівського палацу. Стримуючи ридання, зворушений до глибини душі величчю цієї миті, — безперечно, найважливішої в його житті, — проминув він усі зали та переходи й зупинився, з палким нетерпінням дожидаючи давно омріяної появи короля. І як же тяжко йому було, відзначає його біограф, визнати, що улюблений король, якого нарешті він бачив перед собою, виявився таким негарним і непоказним; що його гладке тіло пересувалось важко й незграбно; що за столом він голосно плямкав і оточив себе людьми зовсім нестатечними і невихованими. Автор оповідання не знає і не може знати, щб діялося в ту хвилину в збентеженій душі нашого героя, але він знає і так про це й каже, що, коли з'їли десерт і закінчилася процедура прощання — при чому було знехтувано всі правила етикету, — дон Секундіно спустився по сходах, із силуваною церемонністю відповів на вітання гвардійців біля дверей, вийшов на вулицю і лише тоді виявив, що через непростенну недбалість економки, яка забула покласти йому в кишеню його тоненьку, з білого шовку, мережану хусточку, йому доведеться витерти сльозу, таку ж скупу, як і гірку, своєю довгою сніжно-білою манжетою. А коли велів кучерові рушати, то вже знав напевно, що хоч би там як, а про безмежний смуток, який сповнив його душу, не знатиме ніхто — тільки господь бог і він сам.

АРКОНАДА Сесар Муньос (1898—1964). Прозаїк, поет, драматург, перекладач, народився в Астудільо (Паленсія), помер у Москві. Член Компартії Іспанії. Літературну діяльність почав у 20-х рр. у складі демократичного крила мадрідської «Літературної газети». 1933 — 1934 рр., разом з Рафаелем Альберті та Марією Тересою Леон видавав революційний журнал «Жовтень», пізніше співробітничав у газеті Компартії Іспанії «Робітники світу». Під час національно-революційної війни іспанського народу (1936 — 1939) активно працював у фронтовій антифашистській пресі. 1938 р. удостоєний премії за роман «Річка Тахо», теж присвячений антифашистській боротьбі. З 1939 р. жив в СРСР, керував виданням журналу «Радянська література» іспанською мовою. Автор відомих романів, перекладених також російською мовою, «Бідняки проти багатіїв», «Розподіл землі», поеми «Долорес», в яких тема боротьби іспанського народу особливо виразно переплітається з темою інтернаціональної солідарності трудящих. Перекладав вірші Пушкіна, поетів-декабристів, Некрасова, разом з радянським іспаністом Федором Кельїним переклав іспанською мовою «Слово о полку Ігоревім».

АУБ Макс (1903 — 1972). Прозаїк, драматург, критик. Народився в Парижі, помер у Мексіці. Його родина, — батько — німець, мати — французька, — 1914 р. оселилася в Іспанії, у Валенсії. Письменник багато подорожував країнами Європи, відвідав СРСР. Він послідовно відстоював ідеї народно-демократичної республіки, брав активну участь у розбудові її культури, не лишився осторонь від антифашистської боротьби іспанців як під час національно-революційної війни, так і після поразки Республіки, коли перебував у еміграції. Його трилогія «Закрите поле», «Криваве поле», «Відкрите поле», написана в кінці 40-х — на початку 50-х рр., один з найкращих літературних творів, при-

свячених трагедії Іспанської республіки. Ця трилогія, а також романи «Юзеф Торрес Кампаланс», «Вулиця Вальверде», «Мигдалеве поле», збірка оповідань «Копито та інші оповідання» зробили ім'я М. Ауба широко відомим у європейських і, звичайно, латиноамериканських літературах, назавжди пов'язавши його з антифашистським і взагалі з антитоталітарним рухом.

У своїх критичних працях «Слово про сучасний іспанський роман», «Сучасна іспанська поезія» та ін. М. Ауб висвітлює прогресивні течії в літературному процесі Іспанії.

ІСКАРАЙ Хесус (1903). Прозаїк і журналіст. Народився в Мадриді. Член Компартії Іспанії. Під час національно-революційної війни публікував у комуністичних газетах «Робітники світу» й «Червоний фронт» численні репортажі та нариси про антифашистську боротьбу іспанського народу та його героїв. Після поразки Іспанської республіки, Народного фронту Іскарарай емігрує, довго живе у Мексиці. В еміграції створює книжки документальних нарисів «30 днів з партизанами Леванту» — про збройний опір франкістському режимові, «Боротьба триває» — про підпільну політичну боротьбу республіканців після поразки Іспанської республіки, видає документальний роман про долі іспанських емігрантів у різних країнах світу («Руїни фортечної стіни»), пише багато оповідань.

З ім'ям Х. Іскарарая пов'язаний розквіт іспанської прогресивної публіцистики як окремого жанру і публіцистичних тенденцій в художній літературі.

АРБО Себастьян Хуан (1912). Прозаїк, літературознавець. Народився в Каталонії. Пише каталанською й іспанською мовами. Перший роман «Землі Ебро» з'явився спочатку каталанською мовою. За його кастільський варіант письменник був удостоєний премії Фастернат, дуже престижної в Іспанії. За роман «На старому камінні» С. Арбо одержав національну літературну премію «Надаль». Йому належить ґрунтовне літературознавче дослідження «Піо Бароха і його час», роман-біографія «Сервантес», перекладений багатьма європейськими мовами, серед них — українською. Кращі оповідання видані у збірках «Оповідання дельти», «Лю-

ди землі й моря» — остання відзначена премією Бласко Ібаньєса.

Як у своїх літературознавчих працях, так і в художніх творах С. Арбо відстоює принцип народності, розвиваючи кращі ідейно-естетичні традиції критичного реалізму.

СЕЛА Каміло Хосе (1916). Народився в Ірія-Флавія (провінція Ла-Корунья), освіту здобув у Мадридському університеті на медичному, юридичному, філософському факультетах, але припинив навчання, бо в 1936 р. почалася національно-революційна війна. К. Села — один з найвидатніших іспанських письменників сучасності, член Іспанської королівської Академії літератури і мови, почесний доктор Сіракузького університету (США), засновник літературного журналу «Папелес до Сон Армаданс», сенатор з 1977 р.

Перша книжка віршів (1936 р.) написана під впливом поезії Рафаеля Альберті й Пабло Неруди. Працював як професійний журналіст, захоплювався кінематографом та живописом, подорожував пішки майже всіма провінціями Іспанії.

1942 р. у світ вийшов роман «Сім'я Паскуаля Дуарте», яким К. Села розпочав цілий літературний напрям, що дістав назву «тремендизм». Цей напрям відбивав внутрішній протест звичайної трудящої людини проти антигуманних, аморальних принципів франкізму. 1951 р. письменник опублікував роман «Вулик», що відкрив шлях так званому «об'єктивному роману» в іспанській та латиноамериканських літературах, де на дійсно об'єктивних фактах життя викривав франкізм і взагалі тоталітаризм як породження імперіалістичної реакції.

Провідна тема в творчості письменника — трагічна невлаштованість людини в буржуазному світі. Дегероїзуючи дійсність, автор доводить соціальну й моральну неспроможність буржуазного способу життя. Це яскраво відбивається в його художніх та публіцистичних творах, зокрема в дорожніх нарисах «Подорож Алькарією», «Колесо розваг», у побутових зарисовках «Фотохвилинки з природи». Творчій манері письменника притаманні гротеск та гостра іронія. Відтворюючи «буденний плин життя», він намагається показати, що носієм справжніх гуманних людських якостей завжди виявляється народ. Отож письменник цим самим про-

довжує гуманістичні традиції іспанської класичної літератури, зокрема «Дон Кіхота» Сервантеса.

Твори Каміло Х. Сели перекладені всіма європейськими мовами. Неодноразово видавалися російською мовою, в тому числі в серії «Мастера современной прозы», а також і українською — роман «Вулик» та оповідання, що друкувалися в різних республіканських журналах.

МЕДІО Долорес (1920). Народилася в Ов'єдо. Дівчинкою вивчала в Школі мистецтв музику й живопис, пізніше стала шкільною вчителькою. За перший свій твір, повість «Ніна», одержала премію Кончі Еспіни. Її автобіографічний роман «Ми — Ріверо», також був удостоєний національної літературної премії «Надаль». У ньому змальовано історію занепаду буржуазної сім'ї, розриву старшого і молодшого поколінь, правдиво зображено повстанця астурійських шахтарів 1934 р. У романі «Щоденник вчительки» розповідається про долю вчительки-республіканки, яка в 30 — 40-х роках бореться за прогресивну шкільну освіту. Письменниця реалістично показує важке життя народу у франкістській Іспанії. Про своїх героїв — трудовий люд Мадрида, дрібних службовців, робітників вона пише з гуманістичною вірою у гідність простої людини, розкриваючи пробудження в ній громадської активності.

Романи «Державний службовець», «Бабіана» перекладені кількома європейськими мовами, в тому числі російською. Великий успіх у читача мала збірка оповідань «Андрес», схвально зустрінута літературною критикою. Д. Медіо багато пише для дітей. «Диявол не купує душі» — одна з останніх її збірок дитячих оповідань.

ДЕЛІБЕС Мігель (1920). Народився у Вальядоліді. живе у Мадриді, за освітою адвокат, журналіст, займається викладацькою діяльністю. Роман «Довга тінь від кипариса», відзначений національною літературною премією «Надаль» 1947 р., був дуже популярний в Іспанії та за її межами.

Протягом останніх двадцяти років М. Делібес став одним з найбільших іспанських письменників сучасності. Його творчість зазнала значної й складної еволюції від тремедизму — зображення життя як тяжкого очікування смерті, — до художньо правдивого висвіт-

лення реальної дійсності з глибокою гуманістичною вірою у торжество соціальної справедливості через боротьбу проти усього реакційно-потворного у суспільстві. Роман «Дорога» присвячено важкому трудовому життю кастильського селянина, у романах «Ще не смерклося», «Мій коханий син Сісі» розглядаються гострі моральні проблеми, породжені франкізмом. У жанрово своєрідних книжках «Книга про полювання на дрібну дичину» та «Давні історії старої Кастилії» Делібес переконує читача у необхідності й неминучості найрадикальніших змін не тільки в житті селян, яким присвячені твори, а й усього народу.

Стали значною подією в літературному житті Іспанії і останні романи М. Делібеса: «П'ять годин з Маріо» (1966), «Війни батьків наших» (1975), «Кому віддасть голос сеньйор Кайо?» (1978). Вони вже перекладені багатьма європейськими мовами, в тому числі російською.

М. Делібес — один з провідних авторів послідовно реалістичної орієнтації в сучасній іспанській літературі.

ЛАГЛЕСІЯ Альваро де (1922). Народився і живе в Мадриді. Відомий гуморист і сатирик, редагує популярний гумористичний журнал «Перепілка». Автор понад 30-ти романів і збірників оповідань, захоплено зустрінутих іспанськими і взагалі європейськими читачами. Збірники оповідань «Як приємно пахнуть дами», «Плакати заборонено», «Напівмертвий, і нічого більше», «Світ, демон і риба» перекладені багатьма європейськими мовами, окремі оповідання перекладались російською.

Для творчості письменника характерна гостра іронія, спрямована проти типових суспільних явищ, породжених потворною індивідуалістичною буржуазною мораллю.

КАНДЕЛЬ Франсіско (1925). Народився в Касас Альтас (провінція Валенсія), пише каталанською та іспанською мовами, автор відомої книги «Твій пульс не б'ється, Хемінгуею», кількох романів і збірок оповідань («Там, де місто міняє своє обличчя», «30 тисяч песет за одну людину» та ін.). Змальовує життя барселонських нетрів, відстоюючи право їхніх мешканців

на гідне людини життя. Кілька оповідань Ф. Канделя перекладено російською мовою.

АЛЬДЕКОА Ігнасіо (1925 — 1969). Народився у Вікторії, жив у Мадриді. Один з видатних письменників сучасної Іспанії, сатирик. Протягом короткого творчого життя написав кілька романів: «Блиск і кров», «Із східним вітром», «Велике серце» та ін.; збірок оповідань — «Чекання третього класу», «Кінь пікадора», «Птахи й опудала», «Залізна Санта-Олаха», в яких викриває буржуазно-власницьку мораль, соціальну, політичну й культурну фальш франкізму.

Багато творів І. Альдекоа перекладено європейськими мовами, у тому числі ряд оповідань — російською.

МАТУТЕ Ана Марія (1926). Народилась і живе в Барселоні. Письменниця із світовим ім'ям, авторка відомих романів «Родина Абелів» та «Перші спогади», нагороджених національною літературною премією «Надаль». Романи «Мертві сини», «Солдати плачуть вночі» присвячені національно-революційній війні проти фашизму в Іспанії, повість «Пасажир без квитка», в якій показане безрадісне життя трудової людини при франкістському режимі, перекладені російською мовою.

А. Матуте багато подорожувала країнами Європи, Сполученими Штатами Америки, Канадою. Кілька разів відвідувала СРСР, побувала також і на Україні, культуру та літературу якої з цікавістю тепер вивчає. Опублікувала серію статей, присвячених творчості Тараса Шевченка. Пише багато оповідань також і для дітей. Переклади кращих творів письменниці стали надбанням більшості європейських літератур, а також російської та української.

Період панування франкізму в країні письменниця вважає національною катастрофою Іспанії, викриває буржуазний спосіб життя, виступаючи за народну демократію, що забезпечує соціальну справедливість.

ГРОССО Альфонсо (1928). Народився і живе в Севільї. Писати почав у тридцятилітньому віці, автор кількох романів: «Канава», «Сліпучо-голубе небо», «Униз річкою», «Тайфун «Інес» наближається» та ін. Деякі твори, наприклад, роман «Процесія», перекладений російською мовою, були заборонені франкістською цензурою. А. Гроссо — лауреат премії критики за

1970 — 1971 рр. Пробирав своє перо в різних жанрах, але переважно пише прозу, зокрема короткі оповідання. Широко відома його збірка «Жерміналь та інші оповідання».

Майже всі твори письменника присвячені життю трударів андалуського міста й села. З розробкою цієї теми пов'язаний важливий період розвитку іспанської літератури 60—70-х рр. Художня манера А. Гроссо відрізняється поглибленим психологічним аналізом, з допомогою якого засуджується франкізм і буржуазний спосіб життя.

ГОЙТІСОЛО Хуан (1931). Народився в Барселоні, вивчав право у Барселонському та Мадридському університетах. Його творчість заклала основи так званої «об'єктивної прози». Х. Гойтісоло написав наукове дослідження «Проблеми сучасного роману», яке стало її своєрідним маніфестом. Там, зокрема, підкреслювалося, що об'єктивність в літературі слід розуміти насамперед як звернення художника до реально існуючих соціальних проблем.

Перші романи Х. Гойтісоло «Гра рук», «Печаль в раю» та наступний романний цикл «Примарне завтра», що складається з трьох творів — «Цирк», «Свята», «Прибій», розвінчують офіційний франкістський міф «процвітаючої Іспанії». У пізніших творах — «Острів», «Особливі прикмети», «Хуан-безземельний» особливу увагу письменник приділяє проблемі розтління франкізмом, та й взагалі буржуазним суспільством душ інтелігенції, яка мусила б очолити народ у пошуках справедливості. У цих творах намітився певний відхід від методу «об'єктивної прози» у бік художнього аналізу дійсності з чіткіше визначених ідеологічних позицій, народно-демократичних за своїм загальним змістом.

Крім романів, письменник опублікував кілька книжок нарисів — «Землі Ніхара», «Чанка»; подіям Кубинської революції присвятив окремий збірник нарисів та есе «Народ у поході». Широко відомі також і оповідання письменника, в яких він виступає як майстер короткої повелі. Творчість Х. Гойтісоло відома українському читачеві за перекладами романів «Гра рук», «Прибій», «Острів», окремих оповідань.

СУЕЙРО Даніель (1931). Народився в Галісії, вивчав право в університетах Сантьяго і Мадрида, згодом

журналістику. Відомий іспанський письменник, автор кількох романів — «Решето», «Найтепліша ніч», «Такі твої брати»; публіцистичних творів — «Іспанські кати», «Смертний вирок: його витoki, історія, приведення до виконання», «Дійсна історія Долини полеглих». Та ще більшої популярності здобули його збірки оповідань — «Розшук та інші нещастя», «Конспіратори», «Цілий тиждень» та ін. Лауреат кількох літературних премій, серед них національної премії «Надаль».

За сценаріями Д. Суейро знято кілька фільмів відомими іспанськими режисерами Карлосом Саурою («Нероби»), Хуаном Бардемом («Кінець тижня»), Маріо Камю («Комедіанти»). Провідна тема творчості письменника — ідеологічний і моральний опір мислячої людини збанкрутілому франкізмові, основним цінностям буржуазного світогляду й способу життя.

МУНЬІС Мауро (1931). Народився в Астурії, 1957 р. закінчив Вищу школу журналістики в Мадриді, співробітничав у багатьох періодичних виданнях країни, був головним редактором мадрідської «Ілюстрованої газети» та тижневика «Іспанець». Автор роману «Страйк», біографічної книжки «Ларра», присвяченої блискучому іспанському публіцистові початку ХІХ ст. Маріано Хосе де Ларра. Але в основному він пише оповідання. Найкраще вони представлені у збірці «Платня». М. Муньїс — лауреат кількох літературних премій, у тому числі відомої премії «Сезам». Герої письменника — трудовий люд Іспанії, мешканці міських нетрів, селяни, які покинули село. Провідною темою в його творчості постає боротьба звичайної людини за свою гідність, за пристойне життя, проти економічного й морального пригнічення в капіталістичному суспільстві.

РОДОРЕДА Мерсе (1909). Відома іспанська письменниця. Пише каталанською мовою. Публікується з 1937 р., посідає визначне місце в каталонській літературі. Світову славу приніс їй твір «Майдан Діамант» (1962), перекладений багатьма мовами, також російською. Цей роман вважається кращим прозовим твором в каталонській післявоєнній літературі. М. Родореда — лауреат кількох літературних премій, серед них «Крексельс», «Рамон Луль», «Сьютат-де-Барселона». 1980 р. вийшла збірка її оповідань «Подорожі й квіти».

Письменниця успішно розвиває в сучасних громадсько-політичних та культурних умовах Іспанії, зокрема Каталонії, кращі традиції європейського критичного реалізму. Показуючи глибокий і складний духовний світ звичайного трудівника, вона прагне збудити у читача соціальну активність у боротьбі за демократію.

КАСАРЕС Карлос (1941). Народився й постійно живе в Галісії, керівник видавництва «Галаксія», яке випускає літературу галісійською мовою, депутат парламенту Галісії. К. Касарес, один з молодих письменників, що пишуть галісійською мовою, упевнено увійшов до загальноіспанської літератури й швидко набув популярності серед читачів. Перші оповідання опублікував 1965 р. Згодом вийшли два його романи. 1979 р. видав збірку оповідань «Темні сні Клію». Лауреат премії «25 років видавництву «Галаксія», премії критики. В своїй творчості письменник спрямовує особливу увагу на проблеми громадсько-соціального й національного самоусвідомлення галісійського народу в його загальному співжитті з іншими народами Іспанії.

1983 р. приїжджав у СРСР у складі делегації іспанських письменників на щорічне засідання радянсько-іспанської змішаної комісії з літературних зв'язків.

Володимир Харитонов

ЗМІСТ

Передмова <i>Володимира Харитонова</i>	5
Сесар Муньос Арконада Вітер з гір (з іспанської переклала <i>Оксана Пахльовська</i>)	20
Макс Ауб Індульгенція (з іспанської переклав <i>Михайло Литвинець</i>)	33
Хесус Іскаррай Світло у вікні (з іспанської переклав <i>Віктор Шовкун</i>) . . .	35
Коротка історія одного черевика (з іспанської переклав <i>Віктор Шовкун</i>) . . .	47
Себастьян Хуан Арбо На переправі (з іспанської переклав <i>Григорій Філіпчук</i>) . .	61
Хоробрий (з іспанської переклав <i>Григорій Філіпчук</i>) . .	70
Каміло Хосе Села Помаранчі — плоди зимові (з іспанської переклав <i>Григорій Філіпчук</i>) . .	79
Оптасіана Магон Ернандес, або від своєї долі не втечеш (з іспанської переклав <i>Григорій Філіпчук</i>) . .	87
Рада старійшин (з іспанської переклав <i>Григорій Філіпчук</i>) . .	93
Долорес Медіо Андрес (з іспанської переклав <i>Григорій Латник</i>) . .	98
Несправедливість (з іспанської переклав <i>Григорій Філіпчук</i>) . .	110

Мігель Делібес	
Якось уночі (з іспанської переклала <i>Маргарита Жердинівська</i>)	126
Давні історії старої Кастилії (з іспанської переклала <i>Маргарита Жердинівська</i>)	136
Альваро де Лаїглесія	
Ентузіазм (з іспанської переклав <i>Михайло Литвинець</i>)	152
Франсіско Кандель	
Собака і старий батько, які ніколи не існували (з іспанської переклав <i>Володимир Горбаренко</i>)	167
Ігнасіо Альдекоа	
Кінь пікадора (з іспанської переклав <i>Сергій Борщевський</i>)	177
Дороги бідняків (з іспанської переклав <i>Сергій Борщевський</i>)	185
Ана Марія Матуте	
Самотність (з іспанської переклала <i>Маргарита Жердинівська</i>)	195
Гріх занедбання (з іспанської переклала <i>Маргарита Жердинівська</i>)	199
Альфонсо Гроссо	
Вугляр (з іспанської переклав <i>Григорій Латник</i>) . . .	204
Квартира (з іспанської переклав <i>Олександр Мокровольський</i>)	210
Хуан Гойтісоло	
Нічна прогулянка (з іспанської переклав <i>Віктор Шовкун</i>) . . .	214
Даніель Суейро	
День, коли здіймався і здіймався приплив (з іспанської переклав <i>Віктор Шовкун</i>) . . .	226

Моє місце в трамваї (з іспанської переклав <i>Віктор Шовкун</i>) . . .	232
Мауро Муньїс	
Новина для чоловіка (з іспанської переклав <i>Григорій Латник</i>) . . .	243
Платня (з іспанської переклав <i>Григорій Латник</i>) . . .	251
Мерсе Родореда	
Слоп (з каталанської переклав <i>Віктор Шовкун</i>) . .	256
Квітка життя (з каталанської переклав <i>Михайло Литвинець</i>)	261
Карлос Касарес	
Таємниця історії (з галісійської переклав <i>Михайло Литвинець</i>)	263
Гідальго часів Фердінанда (з галісійської переклав <i>Михайло Литвинець</i>)	268
Біографічні довідки	276

СВЕТ В ОКНЕ

Составление, предисловие
и биографические справки
Владимира Самойловича Харитонова

Переводы с испанского,
галисийского, каталанского
Серия «Зарубежная новелла»

Книга сорок седьмая

Киев,
издательство художественной литературы
«Дніпро», 1986
(На украинском языке)

Відповідальний за випуск *С. А. Коваль*
Художник *О. О. Міхнушов*
Художній редактор *О. Д. Назаренко*
Технічний редактор *Т. А. Табаченко*
Коректори *Т. В. Грузинська, М. К. Дмитрієва*

Информ. бланк № 2987

Здано до складання 29.08.85. Підписано до друку 21.02.86.
Формат 70×90¹/₃₂. Папір друкарський № 2. Гарнітура зви-
чайна нова. Друк високий. Умовн. друк. арк. 10,53. Умовн.
фарбовідб. 10,749. Обл.-вид. арк. 12,934. Тираж 15 000 пр.
Зам. 5-1383. Ціна 1 крб. 40 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

C24 **Світло у вікні: Збірник / Перекл. з ісп.,
галіс., каталан.; Упоряд., передм., біогр. до-
відки В. Харитонова. — К.: Дніпро, 1986. —
287 с. — (Зарубіжна новела, кн. 47).**

До збірника ввійшли кращі зразки малої прози
прогресивних іспанських письменників: Каміло Хосе
Сели, Ани Матуте, Хесуса Іскарая, Сесара Арко-
нади та ін. В цілому новели дають широку картину
життя іспанського народу, розповідають про його
турботи, мрії, сподівання.

C $\frac{470300000-124}{M205(04)-86}$ 180.85

И(Ісп)